

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΘΕΟΛΟΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΜΣ «ΘΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»

Ακαδημαϊκό έτος 2022-2023

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΤΙΤΛΟ:

**«Η πρόσληψη της διδασκαλίας των Πατέρων για τον πλούτο και
την φτώχεια στην σύγχρονη θεολογική σκέψη»**

του μεταπτυχιακού φοιτητή

Παναγιώτη Φουτσιτζή, ΑΕΜ 2224

Επιβλέπων Καθηγητής: Πρωτ. Καλλιακμάνης Βασίλειος, Καθηγητής

Θεσσαλονίκη, Σεπτέμβριος 2023

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της διπλωματική εργασίας θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στον επιβλέποντα καθηγητή μου Αιδεσιμολογιώτατο Πρωτ. Βασίλειο Καλλιακμάνη για τα εποικοδομητικά του σχόλια και την υπομονετική του καθοδήγηση στην συγγραφή του έργου αυτού.

Επίσης, θα ήθελα να ευχαριστήσω τα μέλη της οικογένειάς μου, την σύζυγό μου Ιωάννα και τα δύο παιδιά μου, Χαρά και Αναστάση, για την υποστήριξη και την υπομονή που επέδειξαν καθ' όλη τη διάρκεια του μεταπτυχιαχικού προγράμματος και ιδιαίτερος κατά τη διάρκεια συγγραφής της διπλωματική εργασίας.

ΑΦΙΕΡΩΝΕΤΑΙ

σε όλους-ες εκείνους-ες
που εφάρμοσαν την προτροπή
του Ιησού Χριστού «*Εἰ θέλεις
τέλειος εἶναι, ὕπαγε πώλησόν σου τὰ
ὑπάρχοντα καὶ δός τοῖς πτωχοῖς, ..., καὶ
δεῦρο ἀκολούθει μοι*» (Μτ 19.21)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	5
Κεφάλαιο 1ο: Οι έννοιες του πλούτου και της φτώχειας στην διδασκαλία του Ιησού Χριστού και την Χριστιανική παράδοση	12
1.1 Ο πλούτος και η φτώχεια στην διδασκαλία του Ιησού Χριστού.	12
1.2 Ο πλούτος και η φτώχεια στην διδασκαλία των μαθητών του Ιησού Χριστού και των συνεχιστών τους	14
1.3 Η κοινωνική διδασκαλία των μεγάλων Πατέρων και Διδασκάλων του 4ου αιώνα	18
1.3.1 Βασίλειος Επίσκοπος Καισαρείας, ο Μέγας	18
1.3.2 Γρηγόριος Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, ο Θεολόγος	23
1.3.3 Ιωάννης Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, ο Χρυσόστομος	26
1.4 Πλούτος και Φτώχεια στην Ορθόδοξη Ασκητική και Μοναστική παράδοση	28
Κεφάλαιο 2ο: Πλούτος και Φτώχεια μέσα από τα συγγράμματα του ακαδημαϊκού θεολόγου Γεωργίου Μαντζαρίδη	37
2.1. Ο Γ. Μαντζαρίδης οδηγός στην εξερεύνηση των χριστιανικών αληθειών.....	37
2.2. Η στάση του χριστιανισμού απέναντι στα κοινωνικά προβλήματα	38
2.3 Ορθόδοξη χριστιανική πρόταση στα κοινωνικά προβλήματα.....	41
2.4. Ο ανακαινισμένος, εν Χριστώ, άνθρωπος	42
2.5. Η στάση του Χριστιανού απέναντι στα υλικά αγαθά και τον πλούτο.	45
2.6. Ποιος τελικά είναι πλούσιος και ποιος φτωχός σύμφωνα με την ορθόδοξη χριστιανική διδασκαλία.....	48
2.7. Ηθική διάσταση του χρήματος και θεολογικές προεκτάσεις.....	50
Κεφάλαιο 3ο: Η συνεισφορά του Αρχιεπισκόπου Αλβανίας Αναστασίου Γιαννουλάτου στο ζήτημα του πλούτου και της φτώχειας	54
3.1 Η Οικουμενικότητα της Ορθοδοξίας: Η κοινωνική διδασκαλία της Εκκλησίας σε οικουμενικό επίπεδο	57
3.2 Ο ρόλος της Εκκλησίας στον σύγχρονο κόσμο	61
3.3 Ο πλούτος, η φτώχεια και η κοινωνική δικαιοσύνη ως θεολογικές κατηγορίες και η θέση της Εκκλησίας απέναντι στα διακηρυγμένα δικαιώματα του ανθρώπου	65
3.4 Κοινωνική διδασκαλία, εξωτερική ιεραποστολή και κοινωνική δράση Αναστασίου ..	69
Κεφάλαιο 4ο: "Πλούτος-φτώχεια και κοινωνικές ανισότητες" στα κείμενα της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Κρήτης	74
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	89
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	104

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο Χριστιανισμός δεν παρουσίασε μία θεωρία κοινωνικο-οικονομικής οργάνωσης της πολιτείας, οι ηθικές και ανθρωπολογικές αρχές του όμως επέδρασαν στην διαμόρφωση του οικονομικού βίου των χριστιανικών κοινωνιών¹. Οι ηθικές αρχές του Χριστιανισμού εδράζονται στην διδασκαλία του ιδρυτή της Εκκλησίας, Ιησού Χριστού, και οι ανθρωπολογικές αρχές του απορρέουν από την ίδια την φύση του μεταπτωτικού ανθρώπου. Στο πλαίσιο των αρχών αυτών αναπτύσσεται και η κοινωνική του διδασκαλία εξέχουσα θέση στην οποία κατέχουν οι έννοιες του πλούτου και της φτώχειας. Έχει μεγάλο ενδιαφέρον να δούμε την σχετική χριστιανική διδασκαλία, που την χαρακτηρίζουμε *κοινωνική*, υπό το πρίσμα της εμφάνισης και δράσης παγκόσμιων κοινωνικών κινημάτων και πολιτικών ιδεολογιών που αναπτύχθηκαν με σκοπό την εξάλειψη των κοινωνικών ανισοτήτων και την αποκατάσταση της κοινωνικής δικαιοσύνης². Οι Πατέρες της Εκκλησίας αιώνες πριν από την εμφάνιση των κινημάτων και ιδεολογικών αυτών ρευμάτων ανέπτυξαν κοινωνική δράση και διδασκαλία³ που θα χαρακτηριζόταν ρηξικέλευθη και με σημερινούς όρους έντονα επαναστατική⁴. Η φτώχεια ως κοινωνικό φαινόμενο απασχολεί τον άνθρωπο από την αρχαιότητα. Στην εποχή μας θεωρείται ένα από τα

¹ Βλ. Μαντζαρίδη, Ι. Γ. (2010). *Κοινωνιολογία του Χριστιανισμού*. Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναρά, σ. 301.

² Βλ. Δ. Γ. Κούρτσεση, *Εισαγωγή εις τὸ θέμα Μαρξισμὸς καὶ Ὁρθοδοξία*, π. Σύνορο, 1964 σ. 131, εδῶ στο Ν. Θ. Μπουγάτσου, *Κοινωνική διδασκαλία Ελλήνων Πατέρων*, Επτάλοφος Α.Β.Ε.Ε., Αθήνα 1988, σσ. 1-2 : «*ἡ παρουσία τοῦ μαρξισμοῦ, κατὰ τὸν Η. De Lubac, μᾶς ὑπεχρέωσε νὰ ζαναθυμηθοῦμε τὶς κοινωνικὲς ὄψεις τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος*».

³ Ὅχι μόνο παλαιοὶ Πατέρες της Εκκλησίας, ἀλλὰ καὶ σύγχρονοι ιεράρχες, μοναχοὶ καὶ ἀπλοὶ πιστοὶ ἀναπτύσσουν, στο πλαίσιο της χριστιανικῆς διδασκαλίας, κοινωνική δράση καὶ υπερασπίζονται τους αδυνάτους ἀπέναντι στους ισχυροὺς της εποχῆς. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα, στο πρόσφατο σχετικά παρελθόν της εκκλησιαστικῆς ιστορίας, χριστιανοῦ διδασκάλου καὶ υπερσπαστῆ των αδυνάτων ἀποτελεῖ ὁ ἅγιος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός, ὁποῖος ἀφιέρωσε καὶ στο τέλος θυσίασε τη ζωὴ του για την ἀφύπνιση, κυρίως πνευματικὴ ἀλλὰ καὶ ἐθνικὴ, του υπόδουλου Ρωμαίου Ἑλληνισμοῦ. «*Στὶς Διδαχὲς του ἀναφέρεται σὴν κοινωνικὴ δικαιοσύνη, σὴν δίκαιη φορολογία, σὴν ἐνότητα τοῦ ἀνθρωπίνου γένους καὶ τὴν ἀποφυγὴ τοῦ ρατσισμοῦ καὶ τοῦ ἐθνοφυλετισμοῦ, ... σὴν ἰσοτιμία ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ... σὴν ἴδρυση κοινωφελῶν ἔργων καὶ μάλιστα σχολείων*» βλ. πρωτ. Βασιλείου Καλλιακμάνη, *Ἄνθρωπος καὶ Κοινωνία στὶς Διδαχὲς τοῦ ἁγίου Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ*, στο *Σπουδὴ σὴν κατακόρυφη καὶ ὀριζόντια κοινωνικότητα: Τιμητικὸς Τόμος στον Ὁμότιμο Καθηγητὴ Βασίλειο Γ. Γιούλτση*, εκδ. Κυριακίδη, Αθήνα 2007, σ. 329.

⁴ Βλ. σχετικά την ἀποψη του τ. Προέδρου της Δημοκρατίας Μιχαὴλ Στασινόπουλου: «*ἡ διδασκαλία τῶν Πατέρων, ἐάν ληφθῆ ὑπ' ὄψη ἢ κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς δράσεώς των πάνδημη παραδοχὴ τῆς παντοδυναμίας τῶν ἀρχόντων καὶ τῶν παντοειδῶν αὐθαιρεσιῶν τῆς ἐξουσίας των, εἶχεν ἐντὸς της στοιχεῖα ἐντονα ἐπαναστατικά*», Μ. Στασινόπουλου (1971), *Μορφὲς ἀπὸ τὸν Δ' Αἰῶνα μ. Χ.*, εδῶ στον *Πρόλογο του βιβλίου: Ν. Θ. Μπουγάτσου, Κοινωνικὴ διδασκαλία Ελλήνων Πατέρων*, Επτάλοφος Α.Β.Ε.Ε., Αθήνα 1988.

μεγαλύτερα κοινωνικά προβλήματα με διαστάσεις κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές, θεολογικές κ.ά. Οι κοινωνικοοικονομικές της διαστάσεις εξετάζονται και αντιμετωπίζονται με πολιτικά και οικονομικά μέσα σε τοπικό ή παγκόσμιο επίπεδο. Οι θεολογικές της διαστάσεις εξετάζονται με θεολογικά κριτήρια όπως αυτά αποτυπώνονται στην διδασκαλία της Αγίας Γραφής, στον Πατερικό καθώς και στον σύγχρονο Ακαδημαϊκό λόγο. Διαμετρικά αντίθετα της φτώχειας τοποθετείται η έννοια του πλούτου. Στις μέρες μας ο πλουτισμός, η απόκτηση όλο και περισσότερων αγαθών έγινε αυτοσκοπός. Η ευτυχία έχει ταυτιστεί με την κατανάλωση εμπορευμάτων και η κοινωνική δύναμη με την κατοχή πλούτου. Φτώχεια και πλούτος θεωρούνται από τον σύγχρονο άνθρωπο κατάρα και ευλογία Θεού, αντίστοιχα. Είναι όμως έτσι τα πράγματα; Η θεολογική διάσταση της έννοιας του πλούτου προκύπτει από το πλήθος των παραβολών του Ιησού Χριστού, της Πατερικής διδασκαλίας και του μεγάλου αριθμού των θεολογικών συγγραφών που έχουν ως θέμα τους τον πλούτο⁵. Ο πλούτος συνδέεται, με εγγενείς αδυναμίες της ανθρώπινης φύσης, όπως την πλεονεξία, την υπερηφάνεια, την αποστασία κ.ά., ενώ η έννοια της φτώχειας συνδέεται με την ταπείνωση, την υπομονή, την ελπίδα στον Θεό και άλλες αρετές που βρίσκονται στον αντίποδα των παθών και των αδυναμιών του ανθρώπου. Και οι δύο έννοιες επηρεάζουν τον άνθρωπο σε τρία επίπεδα: στις σχέσεις του με τους άλλους ανθρώπους, στη σχέση του με τον Θεό και στην αντίληψη ή εικόνα που σχηματίζει για τον εαυτό του. Τα τρία αυτά επίπεδα είναι αλληλένδετα μεταξύ τους και η ποιότητα του ενός επηρεάζει την ποιότητα του άλλου.

Με την παρούσα εργασία θα ασχοληθούμε με τις έννοιες του πλούτου, της φτώχειας και συναφών με αυτές εννοιών για παράδειγμα, της πλεονεξίας, της φιλαργυρίας, της ανθρώπινης εκμετάλλευσης⁶, της ακτημοσύνης, κ.ά., όπως αποτυπώνονται στην σύγχρονη θεολογική σκέψη στο πλαίσιο της Ορθόδοξης Χριστιανικής παράδοσης. Θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε τη διαχρονικότητα της σημασίας και της αδιάπτωτης σπουδαιότητας των εννοιών αυτών

⁵ Ενδεικτικά βλ. την παραβολή του Χριστού για τον πλούσιο νέο που επιζητούσε την πνευματική τελειότητα στο Λκ 18,18-27. Γρηγορίου Νύσσης «Περί εύποιίας», PG 46, σελ. 453 – 469, και «Εφ'ὅσον ἐνὶ τούτων ἐποιήσατε ἐμοὶ ἐποιήσατε», PG 46, σελ. 472 – 489 στο Κλειδί Πατρολογίας Migne, Τόμος 46ος (PG 46), <https://tinyurl.com/yb35p4wu> (πρόσβ. 25/3/2022). Βλ. επίσης, Βασιλείου Αρχιεπισκόπου Καισαρείας «Πρὸς τοὺς πλουτοῦντας», PG 31, σελ. 277 – 304, στο Μέγας Βασίλειος, Καισαρείας. Basilius Caesariensis, (PG 29-32), <https://tinyurl.com/y8x93r6p> (πρόσβ. 25/3/2022)

⁶ Βλ. Πύλη για την ελληνική γλώσσα, «εκμετάλλευση»: 2. χρησιμοποίηση για αποκόμιση οικονομικού κέρδους με τρόπο μη θεμιτό ή απαράδεκτο από ηθική άποψη στο https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/tools/lexica/search.html?lq=%CE%B5%CE%BA%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%AC%CE%BB%CE%BB%CE%B5%CF%85%CF%83%CE%B7

στο σωτηριολογικό σχέδιο του Θεού από την εμφάνισή τους στην ηθική διδασκαλία του Ιησού Χριστού μέχρι τις μέρες μας. Στην εργασία θα επικεντρωθούμε στην πρόσληψη της συγκεκριμένης διδασκαλίας από σύγχρονους ακαδημαϊκούς και κληρικούς θεολόγους οι οποίοι επιφορτίστηκαν με την ευθύνη της μεταγραφής της στο σύστημα αξιών της σύγχρονης παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας. Μια σημαντική παρατήρηση που πρέπει να γίνει στο σημείο αυτό και η οποία δεν θα πρέπει να διαφεύγει της προσοχής του αναγνώστη είναι ότι οι παραπάνω έννοιες στην εποχή μας βρίσκονται στην ευρύτερη συνάφεια της κοινωνικής δικαιοσύνης, για τον λόγο αυτό η αναφορά τους θα θεωρείται ότι εμπίπτει στον πυρήνα του θέματος που πραγματευόμαστε.

Τον παραπάνω στόχο θα προσπαθήσουμε να τον πετύχουμε, και αυτό θα είναι το ερευνητικό μας εγχείρημα, μέσα από την διερεύνηση της “εξελικτικής” πορείας συγκεκριμένων, σχετικών με το θέμα που πραγματευόμαστε, γραφικών διηγήσεων, παραβολών ή λογίων του Ιησού Χριστού και Πατέρων και Διδασκάλων της Εκκλησίας στο ιστορικό γίνεσθαι. Έχουν, για παράδειγμα, νόημα η παραβολή του “πλούσιου και του φτωχού Λαζάρου” του Ιησού⁷, ή η ομιλία του Μ. Βασιλείου “Προς τους πλουτούντας”⁸ στον άνθρωπο του 21ου αιώνα; Ή αποτελούν στιγμιαίες αφηγηματικές επιλογές οι οποίες χρησιμοποιήθηκαν ως εκφραστικά μέσα για να περάσουν κάποιο μήνυμα στους ανθρώπους της εποχής εκείνης και έχουν πάψει πλέον να σημαίνουν κάτι για τον σημερινό άνθρωπο; Βεβαίως, η απάντηση στο παραπάνω ερώτημα δεν είναι δύσκολη. Όλοι αντιλαμβανόμαστε ότι αυτές οι διηγήσεις και παραβολές εξακολουθούν να έχουν σημαντικό νόημα και για τους ανθρώπους της εποχής μας, γι’ αυτό άλλωστε αποτελούν και αντικείμενο αναφορών, ομιλιών, σχολιασμών, επεξηγήσεων ή ερμηνειών από σύγχρονους κληρικούς, θεολόγους, μελετητές της χριστιανικής παράδοσης, διανοούμενους, και μέσα, πολλές φορές, από διαφορετικές οπτικές γωνίες και προσεγγίσεις. Αυτό, λοιπόν, το σημαντικό νόημα για την εποχή μας θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε μέσα από την διεισδυτική σκέψη του ακαδημαϊκού θεολόγου Γεωργίου Μαντζαρίδη, από τους λόγους και τα έργα του σπουδαίου ανώτατου κληρικού και θεολόγου Αναστασίου

⁷ Λκ 16,19-31

⁸ Βλ. PG 31, σελ. 277 – 304, στο

https://books.google.gr/books?id=ZhfZAAAAMAAJ&printsec=frontcover&hl=el&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Γιαννουλάτου, Αρχιεπισκόπου Τιράνων και πάσης Αλβανίας, καθώς και μέσα από τα κείμενα της Πανορθόδοξης Συνόδου που πραγματοποιήθηκε στην Κρήτη το 2016.

Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο θα εξετάσουμε τις δύο έννοιες ενταγμένες στο θεολογικό πλαίσιο της διδασκαλίας του Ιησού Χριστού και των πατέρων της Εκκλησίας. Θα αναφερθούμε για το σκοπό αυτό σε δύο κυρίως γραφικές διηγήσεις, στην διήγηση του πλούσιου και του φτωχού Λαζάρου⁹, και στην διήγηση του νέου που επιζητούσε την τελειότητα¹⁰. Θα εστιάσουμε στην σημασία και το ρόλο τους στο σωτηριολογικό σχέδιο του Θεού, θα διερευνήσουμε, δηλαδή, τον τρόπο με τον οποίο οι δύο καταστάσεις, πλούτος και φτώχεια, οδηγούν τον άνθρωπο προς τον Θεό ή απομακρύνουν από αυτόν, και κατ' επέκταση από τη Βασιλεία των Ουρανών. Στο ίδιο κεφάλαιο θα εξετάσουμε τις έννοιες του πλούτου, της φτώχειας και συναφείς με αυτές όπως την φιλαργυρία, την ακημοσύνη ή την αποταγή (που συνδέεται με την ακούσια πτωχεία) όπως αναλύονται στην Ορθόδοξη μοναστική παράδοση και ασκητική εμπειρία. Ο Ορθόδοξος μοναχισμός, κοινοβιακός και ασκητικός, έχει εντυπώσει στο συγκεκριμένο ζήτημα μέσα από έναν διαρκή και αδυσώπητο αγώνα κατά των παθών για περισσότερους από 17 αιώνες. Καρπός των πνευματικών αυτών προσπαθειών ήταν η καθιέρωση από πολύ νωρίς αυστηρών κανόνων διαβίωσης στα μοναστήρια και η ανταλλαγή πνευματικών εμπειριών μεταξύ νηπτικών πατέρων, μέσω των οποίων (κανόνων και εμπειριών) πιστοποιείται μια ασφαλής πορεία προς την πνευματική τελείωση, είτε αυτή επιχειρείται από τον μοναχό στα πολυπληθή ορθόδοξα μοναστήρια είτε στα δυσπρόσιτα και αφιλόξενα σπήλαια της ερήμου.

Στο δεύτερο κεφάλαιο θα εξετάσουμε τις δύο έννοιες μέσα από την οπτική ενός έγκριτου, σύγχρονου ακαδημαϊκού θεολόγου, του κ. Γεωργίου Ι. Μαντζαρίδη, τ. καθηγητή Χριστιανικής Ηθικής και Κοινωνιολογίας της Θεολογικής Σχολής της Θεσσαλονίκης. Ο Γεώργιος Μαντζαρίδης μέσα από το διδακτικό και συγγραφικό του έργο εμβάθυνε στις ανθρωπολογικές και σωτηριολογικές διαστάσεις τόσο του πλούτου όσο και της φτώχειας και έχουν πολύ μεγάλο ενδιαφέρον οι απόψεις του στο θέμα της κοινωνικής δικαιοσύνης. Η σκέψη του και ο ακαδημαϊκός του λόγος απηχούν τις διαχρονικές αρχές και αξίες της διδασκαλίας του Ιησού Χριστού και των Πατέρων της Εκκλησίας. Στα συγγράμματά του αποκαλύπτονται διάφορα επίπεδα

⁹ Λκ 16,19-31.

¹⁰ Μτ 19,16-24.

ορθής κατανόησης της Ορθόδοξης χριστιανικής παράδοσης, και οι αναλύσεις του βοηθούν τους αναγνώστες των έργων του να οδηγηθούν σε ασφαλή συμπεράσματα, και να αποκτήσουν απλανή κριτήρια ορθού χριστιανικού βίου. Με οδηγό τον σύγχρονο αυτό θεολόγο εμβαθύνει κανείς χωρίς ιδιαίτερη προσπάθεια στις μεγάλες αλήθειες της Ορθόδοξης χριστιανικής πίστης οι οποίες είναι “κρυμμένες” μέσα σε διηγήσεις και παραβολές της Αγίας Γραφής, σε “απλοϊκά” αποφθέγματα ασκητικών μορφών της ερήμου, και σε θεολογικές πραγματείες μεγάλων Πατέρων της Εκκλησίας. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι “μεγάλοι σοφοί” ανά τους αιώνες δεν μπόρεσαν να αποκωδικοποιήσουν τις αλήθειες αυτές και δεν κατάφεραν να ξεφύγουν από μια επιφανειακή ανάγνωση των ιερών κειμένων. Τα κείμενα αυτά όμως είχαν την δύναμη να πείσουν πνευματικά αναστήματα και χαρισματικές προσωπικότητες όλων των εποχών, όπως ήταν οι άγιοι Πατέρες, να εγκαταλείψουν τα πάντα και να αφοσιωθούν στην εξερεύνηση των μεγάλων μυστηρίων που “κρύβονται” σ’ αυτά. Ο Γ. Μαντζαρίδης εντρύφησε στις μεγάλες αλήθειες και τα μυστήρια της χριστιανικής πίστης, οι προσπάθειές του ευοδώθηκαν, και γι’ αυτό θεωρούμε ότι είναι μεγάλη η αξία του ακαδημαϊκού του λόγου και η συνεισφορά του στο ζήτημα που πραγματευόμαστε.

Στο τρίτο κεφάλαιο θα προσεγγίσουμε το θέμα μέσα από την δράση ενός σύγχρονου ορθόδοξου κληρικού θεολόγου παγκοσμίου διαμετρήματος, του Αρχιεπισκόπου Τιράνων, Δυρραχίου και Πάσης Αλβανίας Αναστασίου Γιαννουλάτου. Πρόκειται για έναν Ορθόδοξο Έλληνα θεολόγο με ανοικτούς κοινωνικούς ορίζοντες και πανανθρώπινο προβληματισμό¹¹, σύγχρονο εργάτη του Ευαγγελίου ο οποίος “πορεύεται τη στενή και τεθλιμμένη οδό που οδηγεί στην όντως ζωή και αγωνίζεται φιλότιμα κάτω από οποιεσδήποτε κοινωνικές ή άλλες συνθήκες”¹². “Ό,τι λέγει ή γράφει ο Άναστάσιος σχολιάζεται ευρύτατα από τόν

¹¹Βλ. Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχ. Τιράνων και πάσης Αλβανίας (2005). *Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία*, σ. 33. Σημ. Το βιβλίο είναι γραμμένο σε πολυτονικό σύστημα με την διαφορά ότι δεν χρησιμοποιεί υπογεγραμμένη, και στον τονισμό χρησιμοποιεί την περισπωμένη και την οξεία (ακόμη και στην θέση της βαρείας).

¹² Βλ. Πρ. Βασιλείου Καλλιακμάνη, *Αληθινός εργάτης του Ευαγγελίου*, <https://www.vimaorthodoxias.gr/theologikos-logos-diafora/alithinos-ergatis-tou-evangeliou/>. Η συγκεκριμένη φράση σε εισαγωγικά αναφέρεται, από τον Καθηγητή, στον Απόστολο Τιμόθεο, αλλά κατά τη γνώμη μας αυτή είναι η οδός που πορεύεται κάθε αληθινός εργάτης του Ευαγγελίου και, οπωσδήποτε, ταιριάζει με την οδό που πορεύεται και ο Αρχ. Αναστάσιος από το ξεκίνημα της διακονίας του στην Εκκλησία, από τα νεανικά του χρόνια, μέχρι σήμερα.

έλληνικό καί διεθνή τύπο καί τά Μ.Μ.Ε.”¹³, και έχει καθιερωθεί στη συνείδηση των χριστιανών της εποχής μας ως “άνδρας σπάνιος, δυσεύρετος, πολυτάλαντος, πολύγλωσσος, πολυαγαπητός ... διεθνούς κύρους και άναγνωρίσεως”¹⁴. Επιδεικνύει πλούσιο ακαδημαϊκό έργο, αξιόλογη ιεραποστολική δράση και μεγάλη συμβολή στον διαχριστιανικό και διαθρησκευτικό διάλογο, καθώς και στην “μαρτυρία”, κατά την προσφιλή του έκφραση¹⁵, της ορθόδοξης χριστιανικής αλήθειας σε όλα τα πλάτη και μήκη της Οικουμένης. Ο Αναστάσιος σημάδεψε με την δράση του την πορεία της σύγχρονη Ορθόδοξης Εκκλησίας. Συνέβαλε από διάφορες θέσεις που κατείχε στην προσέγγιση και τον διάλογο μεταξύ διαφορετικών χριστιανικών ομολογιακών παραδόσεων ή κοινοτήτων, και μεταξύ διαφορετικών θρησκειών, στο πλαίσιο ενός ανταγωνιστικού και κατακερματισμένου κόσμου, με σκοπό την ειρηνική συνύπαρξη των λαών και την μετάδοση του ευαγγελικού μηνύματος στην Οικουμένη. Η τεχνολογική εξέλιξη των τελευταίων χρόνων ευνοεί την εξάπλωση του Ευαγγελίου στα Έθνη, πρόκειται για μια διαδικασία που είναι ιστορικά αναμενόμενη και συνδέεται με την διδασκαλία της Εκκλησίας περί Εσχάτων. Ερωτήματα όπως, με ποιον τρόπο θα γίνει αυτή η εξάπλωση, ή με ποιες σύγχρονες αξίες θα συνδεθεί το ευαγγελικό μήνυμα για να έχει νόημα στους ανθρώπους της εποχής μας είναι κομβικής σημασίας και χρειάζεται γνώση της Ορθόδοξης πνευματικής κληρονομιάς, νηφάλια σκέψη και γνώση των ιδιαίτερων συνθηκών της σύγχρονης πραγματικότητας. Στα ερωτήματα αυτά βρίσκουμε απαντήσεις μέσα από τα συγγράμματα και τη δράση του σεπτού ιεράρχη όπως θα δούμε στο συγκεκριμένο κεφάλαιο.

Στο τέταρτο κεφάλαιο θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε την στάση της Ορθόδοξης Ανατολικής Εκκλησίας απέναντι στο πρόβλημα της φτώχειας, των κοινωνικών ανισοτήτων και του πλούτου όπως αυτή αποτυπώθηκε στα κείμενα της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθόδοξου Εκκλησίας στην Κρήτη το 2016. Η στάση αυτή επικεντρώνεται στην ουσία και γενεσιουργό αιτία και όχι στα συμπτώματα του κοινωνικού προβλήματος, εφόσον το πρόβλημα της φτώχειας είναι

¹³ Βλ. Αθανάσιου Δεληκοστόπουλου, *Αναστάσιος Αρχιεπίσκοπος Τυράνων και Πάσης Αλβανίας: Ο ποιμένας του στοχασμού, της δημιουργίας και της ειρήνης*, εκδ. Επτάλοφος, Αθήνα 2005, σ. 267.

¹⁴ Βλ. Οικουμενικό Πατριάρχη Βαρθολομαίου, Εφημ. “Τὸ Βῆμα”, Κυριακή 4 Νοεμβρίου 2001, στο Μιχαήλ Τρίτου, *Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος: Ο Ιεράρχης της αὐτοθυσίας και της βαλκανικής συναδέλφωσης*, Ιωάννινα 2007, σ. 30.

¹⁵ Βλ. Αναστασίου Γιαννουλάτου, Αρχ. Τυράνων και πάσης Αλβανίας (2009). *Ιεραποστολή στα ίχνη του Χριστού*, εκδ. Αποστολική Διακονία, σ. 20.

κατά βάση πρόβλημα αυτογνωσίας του μεταπτωτικού ανθρώπου, κατανόησης και θεραπείας των εγγενών του αδυναμιών.

Τέλος, στον Επίλογο, θα παρατεθούν επιγραμματικά οι βασικές θέσεις της εργασίας και θα διατυπωθούν τα κύρια συμπεράσματα που θα προκύψουν από την διερεύνηση του θέματος.

Κεφάλαιο 1ο: Οι έννοιες του πλούτου και της φτώχειας στην διδασκαλία του Ιησού Χριστού και την Χριστιανική παράδοση

1.1 Ο πλούτος και η φτώχεια στην διδασκαλία του Ιησού Χριστού.

Το ζήτημα του πλούτου και της φτώχειας είναι ενταγμένο σε διάφορες επιμέρους θεματολογίες της διδασκαλίας του Ιησού. Πέρα από γνωστά γραφικά χωρία όπου γίνεται ρητή αναφορά στον πλούτο και την φτώχεια, τα οποία θα εξετάσουμε παρακάτω, το ζήτημα περιέχεται ακόμη στις αφηγήσεις για την ελεημοσύνη, την βιοτική προσπάθεια, την ιεραποστολή¹⁶ και αλλού¹⁷.

Μπορούμε να πούμε ότι η ηθική διδασκαλία του χριστιανισμού, όπως την γνωρίσαμε στην πλήρη έκφρασή της μέσα από τα ευαγγελικά κείμενα, πηγάζει από την προσωπική εμπειρία ή καθρεφτίζεται στην ιδιωτική και δημόσια ζωή του Ιησού Χριστού. Είναι άλλωστε κύριο χαρακτηριστικό κάθε αυθεντικού διδασκάλου ή εμπνευσμένου φιλοσόφου και ηγέτη να διδάσκει όχι μόνο με τα λόγια αλλά και με την ίδια του την ζωή. Η πρακτική αυτή βρίσκει την ιδανική της έκφραση στο πρόσωπο του Θεανθρώπου. Ο ίδιος ο Ιησούς διήγε απέριττο βίο όπως διαπιστώνουμε από τον τρόπο που πολιτεύτηκε στην ενήλικη ζωή του, δεν είχε «ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ»¹⁸. Ζώντας ο ίδιος λιτά και φτωχικά παροτρύνει και τους μαθητές του και τον λαό να ακολουθήσουν το παράδειγμά του. Τους ζητά να μην θησαυρίζουν υλικούς θησαυρούς¹⁹ ούτε να καταβάλλουν υπερβολική προσπάθεια για τα βιοτικά αγαθά ακόμη και για τα αναγκαία για την ζωή του ανθρώπου²⁰. Βλέποντας την καθημερινή τους αγωνία για την κάλυψη των βιοτικών τους αναγκών και απογοητευμένος από την έλλειψη εμπιστοσύνης στον Θεό τους ρωτάει: «περὶ ἐνδύματος τί μεριμνᾶτε; (...)

¹⁶ Βλ. *Μτ* 10,8-10: «10.8 ἀσθενοῦντας θεραπεύετε, νεκροὺς ἐγείρετε, λεπροὺς καθαρίζετε, δαιμόνια ἐκβάλλετε· δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε. 10.9 Μὴ κτήσησθε χρυσὸν μηδὲ ἄργυρον μηδὲ χαλκὸν εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν, 10.10 μὴ πῆραν εἰς ὁδὸν μηδὲ δύο χιτῶνας μηδὲ ὑποδήματα μηδὲ ῥάβδον· ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ»

¹⁷ Βλ. για παράδειγμα *Μτ* 15,32-38 που αναφέρεται στον χορτασμό των τεσσάρων χιλιάδων. Στην αφήγηση αυτή φαίνεται ότι όταν υπάρχει εμπιστοσύνη στον Θεό τότε αυτός φροντίζει και για τις βιοτικές τους ανάγκες.

¹⁸ Βλ. *Μτ* 8,19-20, πρβλ. & *Ακ* 9,57-58.

¹⁹ Βλ. *Μτ* 6,19-21·6,24 : «6.19 Μὴ θησαυρίζετε ὑμῖν θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σῆς καὶ βρῶσις ἀφανίζει, καὶ ὅπου κλέπται διορύσσουσιν καὶ κλέπτουσιν· 6.20 θησαυρίζετε δὲ ὑμῖν θησαυροὺς ἐν οὐρανῷ, ὅπου οὔτε σῆς οὔτε βρῶσις ἀφανίζει, καὶ ὅπου κλέπται οὐ διορύσσουσιν οὐδὲ κλέπτουσιν· 6.21 ὅπου γὰρ ἔστιν ὁ θησαυρός σου, ἐκεῖ ἔσται καὶ ἡ καρδία σου. 6.24 Οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεῖν· ἢ γὰρ τὸν ἓνα μισήσει καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει, ἢ ἐνὸς ἀνθέξεται καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει· οὐ δύνασθε θεῷ δουλεῖν καὶ μαμωνᾷ.»

²⁰ Βλ. *Μτ*. 6,25: «6.25 Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν τί φάγητε [ἢ τί πῖντε], μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν τί ἐνδύσῃσθε· οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖον ἔστιν τῆς τροφῆς καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος;»

μη οὖν μεριμνήσητε λέγοντες, Τί φάγωμεν; ἢ, Τί πίωμεν; ἢ, Τί περιβαλώμεθα; πάντα γὰρ ταῦτα τὰ ἔθνη ἐπιζητοῦσιν», και καταλήγει «μη οὖν μεριμνήσητε εἰς τὴν αὔριον, ἢ γὰρ αὔριον μεριμνήσει αὐτῆς· ἄρκετόν τῇ ἡμέρᾳ ἢ κακία αὐτῆς»²¹. Με τα παραπάνω λόγια ο Ιησούς δεν προτρέπει σε αδράνεια ούτε σε μοιρολατρία τους μαθητές του και το λαό, στην πραγματικότητα τους ζητά να μην αποπροσανατολίζονται από τον κύριο στόχο τους που θα έπρεπε να είναι η Βασιλεία των Ουρανών²², ἢ από τον σκοπό δημιουργίας τους που είναι η ένωση με τον Θεό και η μετοχή στην θεία ενέργεια και ζωή²³. Η διδασκαλία του στο ζήτημα της πλεονεξίας και της επιδίωξης πλουτισμού ήταν σαφής και απόλυτη. Χαρακτηρίζει τα χρήματα «μαμωνά» και «αφέντη» που απαιτεί απόλυτη προσκόλληση από τους δούλους του και διαβεβαιώνει τους μαθητές του ότι είναι αδύνατον κάποιος να υπηρετήσει συγχρόνως τα χρήματα και τον Θεό. Ο Ιησούς θέλει αφοσιωμένους μαθητές, τους διαβεβαιώνει επίσης ότι δεν μπορεί να είναι κάποιος μαθητής του αν δεν είναι έτοιμος να απαρνηθεί όλα του τα υπάρχοντα²⁴, ακόμη και τους γονείς του, τα αδέρφια του μέχρι και την ίδια του την ζωή, πόσο μάλλον τα υλικά αγαθά. Οι αναφορές του Ιησού για τον πλούτο και τον καθημερινό αγώνα για την επιβίωση είναι ενδεικτικά και δίνουν ένα μέτρο βιοτικής προσπάθειας για την απόκτηση των υλικών αγαθών και σκιαγραφούν έναν τρόπο ζωής που προφυλάσσει από πιθανή παρέκκλιση από τον κύριο στόχο κάθε χριστιανού.

Σχετικές με το θέμα που μας απασχολεί είναι δύο γραφικές αφηγήσεις με τεράστια θεολογική και κοινωνική αξία που μας παραδίδουν οι Ευαγγελιστές από την ζωή και τη διδασκαλία του Ιησού. Η πρώτη αναφέρεται στην επίγεια και μετά-θάνατον ζωή «του πλούσιου, και του φτωχού Λαζάρου»²⁵, ενώ η δεύτερη αναφέρεται στην πνευματική τελειότητα και στην κατάκτηση της αιώνιας ζωής²⁶. Στην πρώτη περίπτωση, του πλούσιου ανθρώπου και του φτωχού Λαζάρου, ο Ιησούς περιγράφει με παραστατικό τρόπο την ματαιότητα του πλούτου και την προσκαιρότητα του επίγειου βίου. Κάποια στιγμή η απόλαυση των υλικών αγαθών θα τελειώσει με το τέλος της βιολογικής ζωής του ανθρώπου και θα έρθει η ώρα της ανταπόδοσης, είναι η ώρα που θα ειπωθεί προς τον πλούσιο: «μνήσθητι ὅτι ἀπέλαβες σὺ τὰ ἀγαθὰ σου

²¹ Βλ. *Μτ* 6,25-34· *Λκ* 12,22-34.

²² Βλ. *ὁ.π.*: «πλὴν ζητεῖτε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν»

²³ Βλ. Γ. Ι. Μαντζαρίδη, *Πρόσωπο και Θεσμοί*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 1997, σ. 56.

²⁴ *Λκ* 14,25-33· *Μτ* 10,37-38.

²⁵ *Λκ* 16,19-31

²⁶ *Λκ* 18,18-24

ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ [πτωχός] ὁμοίως τὰ κακά· νῦν δὲ ὧδε παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυνᾶσαι». Στην ἄλλη περίπτωση του πλούσιου ἄρχοντα (πλούσιου νεανίσκου, σύμφωνα με τον Ματθαίο²⁷), ο Ιησούς Χριστός δίνει το μέτρο της τελειότητας στην πνευματική ζωή. Γνωρίζοντας ὅτι ο ἄρχοντας αὐτός δεν θα μπορούσε να πετύχει το βαθμὸ τελειότητας που ἐπιζητούσε ὄντας πλούσιος του πρότεινε να πουλήσει τα υπάρχοντα του, να μοιράσει τα χρήματα στους φτωχούς και να τον ἀκολουθήσει. Ο ἄρχοντας ἀποδείχτηκε τόσο προσκολλημένος στα πλούτη του που δεν προτίμησε να τα ανταλλάξει με την αἰώνια ζωή και ἀποχώρησε λυπημένος. Τότε ο Ιησούς εἶπε την παροιμιώδη φράση: «πῶς δυσκόλως οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες εἰσελεύσονται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ!»²⁸. Πόσο δύσκολο εἶναι να κερδίσουν την αἰώνια ζωή αὐτοὶ που ἔχουν χρήματα, δηλαδή οἱ πλούσιοι, μας βεβαιώνει ο ἴδιος ο Ιησούς. Εἶναι τόσο ἀγκιστρωμένη ἡ καρδιά τους στον πλοῦτο ὥστε εἶναι ἀδύνατη ἡ ἐφαρμογὴ της πρώτης και μεγάλης ἐντολής: “Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου”²⁹. Δεν πρέπει να επικρατήσει ὁμως ἡ ἀπογοήτευση διότι δεν εἶπε ὅτι εἶναι ἀδύνατο, ἀλλὰ δύσκολο να πραγματοποιηθεῖ. Ἀδύνατο εἶναι ἀν ἐπιχειρηθεῖ να γίνει ἀποκλειστικά με τις ἀνθρώπινες δυνάμεις, δύσκολο ἀλλὰ δυνατό ἀν ἐπιχειρηθεῖ να γίνει με συνέργεια Θεοῦ και ἀνθρώπου.³⁰

1.2 Ο πλοῦτος και ἡ φτώχεια στην διδασκαλία των μαθητῶν του Ιησοῦ Χριστοῦ και των συνεχιστῶν τους

Οἱ μαθητές και οἱ ἀπόστολοι του Χριστοῦ ὄχι μόνο κήρυτταν ὅσα εἶδαν, ἀκούσαν και ψηλάφισαν με τα χέρια τους³¹, ἀλλὰ και τα ἐφάρμοσαν στην ζωή τους με υποδειγματικό τρόπο για να ἀποτελέσουν και αὐτοὶ πρότυπο για τους συνεχιστές τους. Ἐξῆσαν ὅπως τους ζήτησε ο Κύριός τους, ἐγκατέλειψαν τα πάντα για να τον ἀκολουθήσουν. Ο Πέτρος προβληματισμένος και ἀπορημένος ἀπὸ την ἀπάντηση που ἔδωσε στον πλούσιο ἄρχοντα ο Ιησούς Χριστός υπενθυμίζει στον Κύριό του «ἰδοὺ ἡμεῖς ἀφέντες τὰ ἴδια ἠκολουθήσαμεν σοι» για να ἀποσπάσει την υπόσχεση ἢ την διαβεβαίωση ἀπὸ τον Ιησοῦ: «Ἄμην λέγω ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς ἐστὶν ὃς ἀφήκεν οἰκίαν ἢ γυναῖκα ἢ ἀδελφούς ἢ γονεῖς ἢ τέκνα ἕνεκεν τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ, ὃς οὐχὶ μὴ

²⁷ Μτ 19,20: «λέγει αὐτῷ ὁ νεανίσκος, Πάντα ταῦτα ἐφύλαξα· τί ἔτι ὑστερῶ;»

²⁸ Λκ 18,25

²⁹ Μκ 12,30

³⁰ Λκ 18,27 : «ὁ δὲ εἶπε· τὰ ἀδύνατα παρὰ ἀνθρώποις δυνατὰ παρὰ τῷ Θεῷ ἐστίν»

³¹ Βλ. Καλλιακμάνη, Ι. Πρωτ. Β. (2005). *Μεθοδολογικά πρότερα της ποιμαντικής: Λεντίω ζωννόμενοι*. Θεσσαλονίκη: Μυγδονία, σ. 50

ἀπολάβῃ πολλαπλασίονα ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ ζωὴν αἰώνιον»³².

Ο Λουκάς μας πληροφορεῖ στις Πράξεις των Αποστόλων για τον τρόπο που ζούσαν οι πρώτοι Χριστιανοί: «Τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία, καὶ οὐδὲ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ ἔλεγεν ἴδιον εἶναι, ἀλλ' ἦν αὐτοῖς ἅπαντα κοινά. [...] οὐδὲ γὰρ ἐνδεής τις ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς· ὅσοι γὰρ κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς τῶν πιπρασκομένων καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων· διεδίδοτο δὲ ἐκάστῳ καθότι ἂν τις χρεῖαν εἶχεν.»³³. Ο Ευαγγελιστὴς ἐδῶ συνδέει τὴν ἀγάπη καὶ τὴν ἀλληλεγγύη με τὸν τρόπο διαχείρισης τῶν υλικῶν ἀγαθῶν, «ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία, καὶ οὐδὲ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ ἔλεγεν ἴδιον εἶναι, ἀλλ' ἦν αὐτοῖς ἅπαντα κοινά.»³⁴. Εἶναι ἀδύνατο νὰ εὐδοκιμήσει ἡ ἀγάπη καὶ ἡ ἀλληλεγγύη μετὰ τῶν χριστιανῶν σε μία κοινωνία ἀνθρώπων με μεγάλες κοινωνικὲς ἀντιθέσεις καὶ ἀναληγσία τῶν ἰσχυρῶν ἀπέναντι στὴν ἀνθρώπινη δυστυχία.

Ο ἀπόστολος Παῦλος στὴν πρώτη του ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Τιμόθεο³⁵ ἀναφερόμενος στὸ θέμα τοῦ πλούτου καὶ τῆς φιλαργυρίας παρατηρεῖ: «οὐδὲν γὰρ εἰσηνέγκαμεν εἰς τὸν κόσμον, δῆλον ὅτι οὐδὲ ἐξενεγκεῖν τι δυνάμεθα», καὶ συμβουλεύει: «ἔχοντες δὲ διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τούτοις ἀρκεσθησόμεθα. οἱ δὲ βουλόμενοι πλουτεῖν ἐμπίπτουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα καὶ ἐπιθυμίας πολλὰς ἀνοήτους καὶ βλαβεράς, αἵτινες βυθίζουσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς ὄλεθρον καὶ ἀπώλειαν ῥίζα γὰρ πάντων τῶν κακῶν ἐστὶν ἡ φιλαργυρία, ἧς τινες ὀρεγόμενοι ἀπεπλανήθησαν ἀπὸ τῆς πίστεως καὶ ἑαυτοὺς περιέπειραν ὀδύνας πολλὰς».

Ο Ἰάκωβος ὁ Ἀδελφότητος³⁶ ἀποδίδει τὰ μεγαλύτερα δεινὰ τῶν ἀνθρώπων στὴν ἐπιδίωξη μάταιων ἀπολαύσεων καὶ ἐπιθυμιῶν: «Πόθεν πόλεμοι καὶ μάχαι ἐν ὑμῖν; οὐκ ἐντεῦθεν, ἐκ τῶν ἡδονῶν ὑμῶν τῶν στρατευομένων ἐν τοῖς μέλεσιν ὑμῶν; ἐπιθυμεῖτε, καὶ οὐκ ἔχετε· ... αἰτεῖτε καὶ οὐ λαμβάνετε, διότι κακῶς αἰτεῖσθε, ἵνα ἐν ταῖς ἡδοναῖς ὑμῶν δαπανήσητε.», καὶ ἀπευθυνόμενος στους πλούσιους τοὺς προειδοποιεῖ γιὰ τὴν ἐπερχόμενη καταστροφὴ: «Ἄγε νῦν οἱ πλούσιοι, κλάψατε

³² Λκ 18,29-30.

³³ Πρ 4,32-35.

³⁴ Πρ 4,32-35.

³⁵ Βλ. Α' Τιμ 6,7-10

³⁶ Βλ. Ιακ 4,1-3·5,1-3.

ὀλολύζοντες ἐπὶ ταῖς ταλαιπωρίαις ὑμῶν ταῖς ἐπερχομέναις. ὁ πλοῦτος ὑμῶν σέσηπε καὶ τὰ ἱμάτια ὑμῶν σητόβρωτα γέγονεν, ὁ χρυσὸς ὑμῶν καὶ ὁ ἄργυρος κατίωται, καὶ ὁ ἰὸς αὐτῶν εἰς μαρτύριον ὑμῶν ἔσται καὶ φάγεται τὰς σάρκας ὑμῶν. ὡς πῦρ ἐθησαυρίσατε ἐν ἐσχάταις ἡμέραις».

Στο ἴδιο πνεῦμα εἶναι καὶ οἱ παραινέσεις τοῦ Ἰωάννου, τοῦ ἀγαπημένου³⁷ μαθητῆ τοῦ Ἰησοῦ, πρὸς τοὺς πρώτους χριστιανούς. Απευθυνόμενος σε μικροὺς καὶ μεγάλους σε πατέρες καὶ σε παιδιά προτρέπει «μὴ ἀγαπᾶτε τὸν κόσμον μηδὲ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ. ἐάν τις ἀγαπᾷ τὸν κόσμον, οὐκ ἔστιν ἡ ἀγάπη τοῦ πατρὸς ἐν αὐτῷ· ὅτι πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ἐκ τοῦ κόσμου ἐστὶ. καὶ ὁ κόσμος παράγεται καὶ ἡ ἐπιθυμία αὐτοῦ· ὁ δὲ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα»³⁸.

Ὁ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος, ὁ μείζων μεταξύ τῶν προφητῶν³⁹, δὲν ἦταν μαθητῆς τοῦ Ἰησοῦ ἀλλὰ ἔχει μεγάλο ενδιαφέρον, αναφορικὰ μετὰ τὸ θέμα μας, ἡ διδασκαλία καὶ ἡ ζωὴ του. Διήγε ἐπίσης ἀσκητικὴ ζωὴ, «ἦν δὲ [...] ἐνδεδυμένος τρίχας καμήλου καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ, καὶ ἐσθίων ἀκρίδας καὶ μέλι ἄγριον»⁴⁰. Τὸ κήρυγμά του ἀφοροῦσε μεταξύ ἄλλων καὶ τὴν διαχείριση τῶν υλικῶν ἀγαθῶν, ἢ τὸν ἔλεγχο τοῦ πάθους τῆς πλεονεξίας. Ἀπὸ τὰ λίγα ποὺ διασώθηκαν ἀπὸ τὴν διδασκαλία του συμπεραίνουμε ὅτι ἀπέδιδε καὶ αὐτὸς μεγάλη σημασία στὴν προσκόλλησι τῶν ἀνθρώπων στὸν πλοῦτο. Ὅταν τὸν ρωτοῦσαν οἱ ἀνθρώποι τι νὰ κάνουν γιὰ νὰ σωθοῦν ἀπαντοῦσε «Ὁ ἔχων δύο χιτῶνας μεταδότω τῷ μὴ ἔχοντι, καὶ ὁ ἔχων βρώματα ὁμοίως ποιείτω», στους τελῶνες συγκεκριμένα συνιστοῦσε νὰ μὴ απαιτοῦν περισσότερα ἀπ' ὅσα τοὺς παραχωροῦσε ὁ νόμος, καὶ τοὺς μισθοφόρους στρατιῶτες συμβούλευε νὰ μὴ παίρνουν λεφτὰ με ψεύτικες κατηγορίες οὔτε με τὴν βία, ἀλλὰ νὰ ἀρκοῦνται στὸν μισθὸ τοὺς⁴¹.

Ἡ ἴδια διδασκαλία συνεχίζεται καὶ ἀπὸ τοὺς διαδόχους τῶν Ἀποστόλων, ὁ Κλήμης⁴², Ἐπίσκοπος Ρώμης, ἀπαριθμώντας τὶς ἀνθρώπινες πράξεις ποὺ οδηγοῦν

³⁷ Βλ. *Ιω* 21,20: «ἐπιστραφεὶς δὲ ὁ Πέτρος βλέπει τὸν μαθητὴν ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς ἀκολουθοῦντα».

³⁸ Βλ. *Α' Ιω* 2,15-17.

³⁹ *Ακ* 7,28: «λέγω γὰρ ὑμῶν, μείζων ἐν γεννητοῖς γυναικῶν προφήτης Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ οὐδεὶς ἔστιν· ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ μείζων αὐτοῦ ἔστι».

⁴⁰ Βλ. *Μκ* 1,6.

⁴¹ Βλ. *Ακ* 3,10-14.

⁴² Βλ. *Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων*, διὰ Κλήμεντος τοῦ Ρωμαίων ἐπισκόπου τε καὶ πολίτου, ἢ Καθολικὴ διδασκαλία (εἰς βιβλία ὀκτώ), (PG 01, σελ. 556 – 1.156), στο <https://greekdownloads3.files.wordpress.com/2014/09/constitutiones-apostolorum.pdf>

στον πνευματικό θάνατο αναφέρει μεταξύ άλλων: «Ἡ δὲ ὁδὸς τοῦ θανάτου ἐστὶν ἐν πράξεσι πονηραῖς θεωρουμένη· ἐν αὐτῇ γὰρ ἄγνοια τοῦ Θεοῦ ... ἐπιθυμῖαι παράνομοι, κλοπαί, ... ἄρπαγαί, ... πλεονεξία,. Οἱ γὰρ τούτων ποιηταὶ ... ὧν μακρὰν πραότης καὶ ὑπομονή, ... διώκοντες ἀνταπόδομα, οὐκ ἐλεοῦντες πτωχόν, οὐ πονοῦντες ἐπὶ καταπονουμένῳ, ... ἀποστρεφόμενοι ἐνδεόμενον, καταπονοῦντες θλιβόμενον, πλουσίων παράκλητοι, πενήτων ὑπερόπται». Ο ἅγιος Ἰγνάτιος Ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας, ο Θεοφόρος, (περ. 50 - μεταξύ 98-117) στην γνήσια προς Μαγνησίους επιστολή του καταφερόμενος ἐναντίων αὐτῶν που ἀμφισβητοῦν την νίκη του Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τοῦ θανάτου, τους χαρακτηρίζει «τέκνα τῆς ἀπωλείας, ... ὧν ὁ θεὸς ἡ κοιλία, οἱ τὰ ἐπίγεια φρονοῦντες, οἱ φιλήδονοι ... οἱ χριστέμποροι, τὸν λόγον καπηλεύοντες καὶ τὸν Ἰησοῦν πωλοῦντες, ... τῶν ἀλλοτρίων ἐπιθυμηταί, οἱ χρηματολαίλαπες»⁴³. Ο ἅγιος Ἰουστίνος ο Μάρτυρας καὶ φιλόσοφος (100 – 165 μ.Χ.) στις «Ἀποκρίσεις πρὸς τοὺς Ὀρθοδόξους περὶ τινῶν ἀναγαίων ζητημάτων», στην ΡΚΣ' ἐρώτηση⁴⁴ σχετικά με την φαινομενικά ἀδιάκριτη ἀπὸ τον Θεὸ χορηγία ἀγαθῶν σε δικαίους καὶ ἀδίκους, ἢ σε εὐσεβεῖς χριστιανούς καὶ εἰδωλολάτρες, ἀπαντᾷ ὅτι ὁ Θεὸς στην παρούσα ζωὴ δὲν κάνει διακρίσεις στις εὐεργεσίες του πρὸς τους ἀνθρώπους. Αὐτὸ γίνεται πρὸς ὄφελος τοῦ δίκαιου καὶ εὐσεβῆ χριστιανοῦ ὁ ὁποῖος θα λάβει την ἀνταπόδοση στην αἰώνια ζωὴ. Ἀν ἡ ὑπεροχὴ τῆς εὐσέβειας ἀνταμειβόταν στην παρούσα ζωὴ τότε δὲν θα ὑπῆρχε προσδοκία ἀνταπόδοσης στην ἄλλη. Για νὰ διαπιστώσουμε την συνέχεια τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας τοῦ χριστιανισμοῦ μπορούμε νὰ συγκρίνουμε την ἀπάντηση αὐτὴ με την ἀπάντηση που ἔδωσε ὁ Ἀβραάμ στον πλούσιο, στην παραβολὴ τοῦ πλούσιου καὶ τοῦ φτωχοῦ Λαζάρου⁴⁵.

⁴³ Βλ. Ἰγνατίου Ἐπισκόπου Ἀντιοχείας, *Πρὸς Μαγνησίους* Ἐπιστολή, PG 05, σ. 769Α, στο https://books.google.gr/books?id=5wksL0b3kMQC&printsec=frontcover&hl=el&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=%E1%BC%80%CF%80%CF%89%CE%BB%CE%B5%CE%AF%CE%B1%CF%82&f=true

⁴⁴ Βλ. Ἰουστίνου Φιλοσόφου & Μάρτυρος, " *Ἀποκρίσεις πρὸς τοὺς Ὀρθοδόξους περὶ τινῶν ἀναγαίων ζητημάτων* ", Ἐρωτήσεις ΡΚΣ': «Εἰ τοὺς εὐσεβεῖς ἀμείβεται ὁ θεὸς τῇ κατὰ τόνδε τὸν βίον λαμπρότητι, ὡς τὸν Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ ... , πόθεν καὶ τὰ ὅμοια παρεῖχοντο Ἕλλησιν, ἡνίκα τὰ εἶδωλα πανταχοῦ ἐθεράπευον; ...», PG 06, σ. 1376 στο https://books.google.gr/books?id=iQURAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=el&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

⁴⁵ Βλ. *Λκ* 16,25: «μνήσθητι ὅτι ἀπέλαβες σὺ τὰ ἀγαθὰ σου ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ Λάζαρος ὁμοίως τὰ κακά· νῦν δὲ ὧδε παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυνᾷσαι».

1.3 Η κοινωνική διδασκαλία των μεγάλων Πατέρων και Διδασκάλων του 4ου αιώνα

1.3.1 Βασίλειος Επίσκοπος Καισαρείας, ο Μέγας

Ο Βασίλειος Επίσκοπος Καισαρείας (330-379) πέρα από το μεγάλο κοινωνικό του έργο, έχει επίσης αφιερώσει μεγάλο μέρος του συγγραφικού του έργου στην αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων της εποχής του. Ο ίδιος διένειμε όλα τα υπάρχοντά του στους φτωχούς εφαρμόζοντας στην πράξη τις κοινωνικές του αρχές⁴⁶, ενώ πρώτος μερίμνησε για την συστηματικότερη οργάνωση της χριστιανικής φιλανθρωπίας με την ανέγερση οικοδομικού συγκροτήματος φιλανθρωπικών ιδρυμάτων που ονομάστηκε ήδη από την εποχή εκείνη *Βασιλειάδα*⁴⁷. Σχετικά με το συγγραφικό του έργο, εκτός από τις ερμηνευτικές του ομιλίες στην Εξαήμερο και τους Ψαλμούς, εκφώνησε και άλλες αυτοτελείς ομιλίες⁴⁸ με ποικίλο περιεχόμενο, όπως ηθικές και πρακτικές, κοινωνικές, δογματικές, περιστατικές, παιδαγωγικές, εγκωμιαστικές κ.ά.⁴⁹. Το σύνολο των ομιλιών αυτών εκφωνήθηκε κατά την περίοδο που ήταν πρεσβύτερος ή επίσκοπος, δηλαδή μεταξύ των ετών 364-370 μ.Χ και 370-379 μ.Χ.⁵⁰, και το μεγαλύτερο μέρος τους διαπνέεται από ιδιαίτερη ευαισθησία σε θέματα κοινωνικής δικαιοσύνης. Μεγάλο ενδιαφέρον όμως για το ζήτημα που μας απασχολεί παρουσιάζουν οι δύο ομιλίες του “Προς τους πλουτούντας” και “Εις το «καθελώ μου τας αποθήκας και μείζονας τούτων οικοδομήσω» και περί πλεονεξίας”, οι οποίες εικάζεται ότι εκφωνήθηκαν λίγο πριν ή αμέσως μετά την εκφώνηση της ομιλίας «*Ἐν λιμῶ καὶ ἀρχμῶ*», δηλαδή το έτος 368 μ.Χ.⁵¹. Σκοπός των ομιλιών αυτών ήταν η παρακίνηση των πλουσίων να ανακουφίσουν τα δεινά των φτωχότερων στρωμάτων τα οποία λόγω του λιμού και της ξηρασίας που ενέσκηψε την εποχή εκείνη δοκιμάζονταν από εκτεταμένη έλλειψη τροφίμων⁵².

⁴⁶ Βλ. Κόμπου, (Επισκόπου) Α. (1986). *Σύντομος Ιστορική Ανασκόπησης του Θεσμού της Κοινωνικομοσύνης και Χριστιανική Θεώρησης του Πλούτου*. Αθήναι, σ. 119.

⁴⁷ Βλ. Κόμπου *ό.π.*, σ. 113.

⁴⁸ Από τις ομιλίες που του αποδίδονται, οι 24 θεωρούνται γνήσιες, βλ. *Ἑλληνες Πατέρες της Εκκλησίας* (ΕΠΕ, 1973), Μ. Βασιλείου έργα, τ. 6. Πατερικές Εκδόσεις «Γρηγόριος ο Παλαμάς», σ. 9. Σημ. στο εξής αντί για «*Ἑλληνες Πατέρες της Εκκλησίας*» θα χρησιμοποιείται η συντόμευση «*ΕΠΕ*».

⁴⁹ Βλ. *ΕΠΕ*, *ό.π.*

⁵⁰ Βλ. *ΕΠΕ*, *ό.π.*, σ. 11.

⁵¹ Βλ. *ΕΠΕ*, *ό.π.*, σ. 19.

⁵² Βλ. *ό.π.*

Στην ομιλία του «Πρὸς τοὺς πλουτοῦντας» ο Βασίλειος κάνει έναν φανταστικό διάλογο με τον πλούσιο νέο (έγινε ήδη λόγος παραπάνω) που επιζητούσε την αιώνια ζωή και ρώτησε τον Ιησού για τον τρόπο που θα μπορούσε να το κατορθώσει. Η ιστορία είναι γνωστή γι' αυτό δεν θα την επαναλάβουμε με λεπτομέρειες. Θα επισημάνουμε όμως το γεγονός ότι ο Βασίλειος παραλαμβάνει την ευαγγελική διήγηση και την τοποθετεί στο χωροχρονικό συγκείμενο της εποχής του. Με τον τρόπο αυτό καθιστά επίκαιρη μία διήγηση που ειπώθηκε πριν από τρεισήμισι αιώνες από την ημέρα που εκφώνησε ο ίδιος την ομιλία του. Θα αναφερθούμε μόνο στον σχολιασμό και σε κάποια συμπεράσματα που καταλήγει ο μεγάλος αυτός ιεράρχης τα οποία είναι διδακτικά και φωτίζουν το δρόμο πολλών σύγχρονων χριστιανών. Ο Βασίλειος θέτει στον πλούσιο ερωτήσεις σε δεύτερο πρόσωπο οι οποίες αποκαλύπτουν βασικές πτυχές του εσωτερικού του βίου και αναδεικνύουν την βαθιά του προσκόλληση στα υλικά αγαθά. Στο πρόσωπο του πλούσιου ο Βασίλειος φαίνεται να τοποθετεί όχι μόνο τους πλούσιους ανθρώπους της εποχής του, αλλά τους πλούσιους όλων των εποχών. Γνωρίζουμε ότι ο άνθρωπος αυτός αποχωρεί λυπημένος όταν ο Ιησούς τον προτρέπει να πουλήσει όλα τα υπάρχοντά του, να δώσει τα χρήματα στους φτωχούς και να τον ακολουθήσει. Το συμπέρασμα που καταλήγει ο Βασίλειος είναι ότι αυτό που τελικά κρίνει ή καταδικάζει την προαίρεση του πλουσίου δεν είναι η έλλειψη αποφασιστικότητας να πετύχει αυτό που ποθεί, αλλά η πρόθεσή του να συνδυάσει αυτό που θέλει ο Θεός με αυτό που θέλει ο κόσμος⁵³. Με τα ερωτήματα που θέτει ο Βασίλειος σε κάθε δήλωση του πλουσίου τον απογυμνώνει από την ψευδαίσθηση ή την προσποιητή συμπεριφορά της θεοσέβειας. Τον κατηγορεί ότι ψευδώς αποδίδει στον εαυτό του την τήρηση της εντολής της αγάπης προς τον πλησίον, και αυτό φαίνεται από την συγκέντρωση μεγάλης περιουσίας γύρω από το άτομό του. Αν, είχε πραγματική αγάπη για τον πλησίον δεν θα ήταν τέτοιο το μέγεθος της περιουσίας του. Η αγάπη επιβάλλει την διάθεση των περισσίων χρημάτων στην ικανοποίηση των αναγκών των ανθρώπων που βρίσκονται σε ανάγκη: «Δαπανητικὸν γὰρ πλούτου ἢ θεραπεία τῶν δεομένων», και «ὁ ἀγαπῶν τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν οὐδὲν περισσότερον κέκτηται τοῦ πλησίον»⁵⁴.

⁵³ Βλ. Μ. Βασιλείου, Ομιλία Πρὸς τοὺς Πλουτοῦντας, PG 31, σ. 280Α: «οἰονεὶ μικτὸν αὐτοῦ τὸ ἦθος ἡμῖν ἀνεφαίνετο.... Ἐκεῖνο δὲ λοιπὸν ἐλέγχει αὐτοῦ τὴν ὅλην προαίρεσιν, οὐ πρὸς τὸ ἀληθινῶς καλὸν ἀποβλέπουσαν, ἀλλὰ τὸ τοῖς πολλοῖς ἀρέσκον περισκοποῦσαν· τὸ, μαθόντα παρὰ τοῦ ἀληθινοῦ διδασκάλου μαθήματα σωτήρια, μὴ ἐγγράψαι τῇ ἑαυτοῦ καρδίᾳ, μηδὲ εἰς ἔργον ἀγαγεῖν τὰ διδάγματα, ἀλλ' ἀπελθεῖν ἀθυμοῦντα, τῷ πάθει τῆς φιλοπλουτίας ἐσκοτωμένον. Τοῦτο δὲ τὴν ἀνωμαλίαν τῶν τρόπων, καὶ τὸ πρὸς ἑαυτὸν ἀσύμφωνον ἀπελέγχει.» στο <https://shorturl.at/anyZ7>

⁵⁴ Βλ. Μ. Βασιλείου, Ομιλία Πρὸς τοὺς Πλουτοῦντας, PG 31, σ. 281Β, στο ὅ.π.

Με γλαφυρό και συνάμα σκωπτικό τρόπο παρουσιάζει τις πιθανές χρήσεις του πλούτου προκειμένου να ικανοποιηθούν οι πλούσιοι το μεγάλο πλήθος των πραγματικών, και το ακόμη μεγαλύτερο πλήθος των μάταιων και περιττών αναγκών τους. Αναρωτιέται ποιο είναι για τους ανθρώπους το όφελος της άσκησης των αρετών, δηλαδή της νηστείας, της προσευχής, της κακοπάθειας, όταν αδιαφορούν απέναντι στους θλιβόμενους συνανθρώπους τους. Ρωτάει τον πλούσιο: «Τί ἀποκριθήσῃ τῷ κριτῇ ὁ τοὺς τοίχους ἀμφιεννὺς, ἄνθρωπον οὐκ ἐνδύεις; ὁ τοὺς ἵππους κοσμῶν, τὸν ἀδελφὸν ἀσχημονοῦντα περιορᾷς; ὁ κατασήπων τὸν σῖτον, τοὺς πεινῶντας οὐ τρέφεις; ὁ τὸν χρυσὸν κατορύσσων, τοῦ ἀγχομένου καταφρονεῖς;... Πόσους δύναται εἶς σου δακτύλιος χρεῶν ἀπολῦσαι; πόσους οἴκους καταπίπτοντας ἀνορθῶσαι; Μία σου κιβωτὸς τῶν ἱματίων δύναται δῆμον ὅλον ῥιγοῦντα περιβαλεῖν· ἀλλ' ὑπομένεις ἄπρακτον ἀποπέμψαι τὸν πένητα, οὐ φοβούμενος τὸ δίκαιον τῆς ἀνταποδόσεως τοῦ κριτοῦ. Οὐκ ἠλέησας, οὐκ ἐλεηθήσῃ· οὐκ ἤνοιξας τὴν οἰκίαν, ἀποπεμφθήσῃ τῆς βασιλείας· οὐκ ἔδωκας τὸν ἄρτον, οὐ λήψῃ τὴν αἰώνιον ζωὴν»⁵⁵. Και συνεχίζει αμείλικτος ο Βασίλειος μέχρι το τέλος της ομιλίας του κατακεραυνώνοντας την συμπεριφορά και την νοοτροπία του πλουσίου, κάθε πλούσιου που συμπεριφέρεται με τον ίδιο τρόπο, με σκοπό να τον συνεφέρει, να τον ξυπνήσει από την μέθη της τρυφής και να τον κάνει να μετανοήσει.

Στην ομιλία του “Εἰς τὸ ρητὸν τοῦ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίου «Καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας, καὶ μείζονας οἰκοδομήσω» καὶ περὶ πλεονεξίας”⁵⁶ ο Βασίλειος ανοίγει διάλογο με έναν ανάλγητο, πλεονέκτη, μελλοθάνατο (το αγνοεί βέβαια ο ίδιος, αλλά κάθε ώρα και στιγμή είναι πιθανή για το «μοιραίο») πλούσιο που μπροστά στο ενδεχόμενο να αυξήσει τον πλούτο του μπαίνει σε έντονο προβληματισμό και διάλογο με τον εαυτό του για το πώς θα το κατορθώσει. Είναι γνωστή και αυτή η ιστορία του Ευαγγελίου. Επιγραμματικά, αναφέρεται σ’ έναν πλούσιο γαιοκτήμονα που βλέπει την νέα του σοδειά να είναι μεγάλη λόγω ευνοϊκών καιρικών συνθηκών και τον απασχολεί το πρόβλημα πού θα την συνάξει αφού οι υπάρχουσες αποθήκες του είναι ήδη γεμάτες με την συγκομιδή προηγούμενων χρόνων. Όπως και στην περίπτωση του πλουσίου νέου έτσι και εδώ ο Βασίλειος βάζει απέναντί του τον πλεονέκτη πλούσιο και τον βομβαρδίζει με ερωτήσεις που αναδεικνύουν το μέγεθος της πλεονεξίας του, αποκαλύπτουν την έκταση της πώρωσής του και καταδεικνύουν

⁵⁵ Βλ. *ό.π.*, 292B.

⁵⁶ Βλ. Μ. Βασιλείου, *Ομιλία Εἰς τὸ ρητὸν τοῦ κατὰ Λουκᾶν*, PG 31, 261A, *ό.π.*

την βαθιά αναλγησία του απέναντι στον κατατρεγμένο συνάνθρωπό του. Στην περίπτωση του πλούσιου νέου υπάρχει μια ελπίδα σωτηρίας που γεννιέται από την εκφρασμένη επιθυμία του (αν και όχι απόλυτα ειλικρινή) για βελτίωση της κατάστασής του, υπάρχει η ελπίδα με το πέρασμα των χρόνων να συνειδητοποιήσει την ματαιότητα του πλούτου και του βίου, να μετανοήσει και να αλλάξει τρόπο ζωής. Στην περίπτωση όμως του πλούσιου γαιοκτήμονα που του απομένουν λίγες μόλις στιγμές ζωής (πιθανολογείται να είναι σε προχωρημένη ηλικία) η υπόθεση φαίνεται χαμένη, ήδη ο διάβολος περιμένει ανυπόμονα να πάρει την ζωή του. Και στις δύο ομιλίες ο Βασίλειος παρουσιάζει τον διφυή χαρακτήρα των δύο εννοιών, του πλούτου και της φτώχειας. Και ο πλούτος και η φτώχεια έχουν την κοινωνική και την θεολογική τους διάσταση τις οποίες ο Βασίλειος με υποδειγματικό τρόπο αναδεικνύει. Είναι σαν να λέει στον συνομιλητή του: «θέλεις να δεις το θέμα από την κοινωνική του διάσταση; Δες τότε πόση δυστυχία προκαλείς στον κόσμο με την συμπεριφορά σου. Θέλεις να δεις το θέμα με την θεολογική του διάσταση; Να είσαι βέβαιος ότι με την πλεονεξία σου δεν έχεις καμιά ελπίδα σωτηρίας στην Βασιλεία των Ουρανών, είσαι ήδη καταδικασμένος στην απώλεια». Μέσα από τις ερωτήσεις και τις απαντήσεις του ο Βασίλειος λύνει τις απορίες όχι μόνο του ακροατηρίου του, αλλά και απορίες του σύγχρονου πιστού. Αναρωτιέται ο σημερινός πιστός, γιατί δοκιμάζεται με πειρασμούς και θλίψεις ένας ευσεβής χριστιανός. Ο Βασίλειος απαντά μέσα από την δεύτερη ομιλία του ότι οι θλίψεις και οι πειρασμοί, υπάρχουν για να δοκιμάσουν με την υπομονή την ακεραιότητα του χαρακτήρα του πιστού, όπως στην περίπτωση του Ιώβ. Από την άλλη, η άφθονη χορηγία αγαθών, όπως στην περίπτωση του πλούσιου γαιοκτήμονα, υπάρχει για να δοκιμάζει την ανυποχώρητη στάση του πιστού στην αλαζονεία, στην πλεονεξία και στην αναλγησία. Και συνεχίζει ο Βασίλειος, η άφθονη χορηγία αγαθών από τον Θεό δεν παραμένει ευλογία όταν δεν καταλήγουν τα πλεονάζοντα αγαθά σ' αυτούς που τελικά τα έχουν ανάγκη, αλλά σαπίζουν στις αποθήκες. Έτσι η καλοσύνη του Θεού η οποία εκφράζεται με την ευλογία αγαθών επισωρεύει μεγαλύτερη τιμωρία για τους πονηρούς. Αν στην ευλογία του Θεού ο άνθρωπος απαντήσει με πλεονεξία, αχαριστία και αγνωμοσύνη τότε το καλό μετατρέπεται σε κακό. Αν ο ευλογούμενος με αγαθά δεν σκεφτεί την κοινή του φύση με τους συνανθρώπους του, δεν διαμοιράσει το πλεονάζον μέρος στους φτωχούς, περιφρονήσει την έντολή «μὴ ἀπόσχῃ εὖ ποιεῖν ἔνδεῃ» τότε η ευλογία μετατρέπεται σε «αμηχανία» και αδιέξοδο, όπως στην περίπτωση του πλούσιου της παραβολής, οι πολλές φροντίδες, οι κόποι

και η έγνοια της αύξησης του πλούτου τον περιέφερε στην ίδια τραγική κατάσταση με τους φτωχούς. Και το κακό μεγαλώνει όταν η πλεονεξία συνοδεύεται και από αισθήματα φθόνου και μοχθηρίας. Δεν αρκείται ο πλούσιος από το πλήθος των αγαθών που γεμίζουν τις αποθήκες του ούτε χαίρεται, απεναντίας, πληγώνεται όταν βλέπει αυτό που ξεχειλίζει από τις πόρτες των αποθηκών του να προσφέρει κάποια απόλαυση και ικανοποίηση στους φτωχούς. Ο Βασίλειος ταρακουνάει τον πλούσιο «Σύνες, ἄνθρωπε, τοῦ δεδοκότος. Μνήσθητι σεαυτοῦ, τίς εἶ, τί οικονομεῖς, παρὰ τίνος ἔλαβες, διὰ τί τῶν πολλῶν προεκρίθης. Ἄγαθοῦ Θεοῦ γέγονας ὑπηρέτης, οἰκονόμος τῶν ὁμοδούλων· μὴ πάντα οἴου τῆ γαστρὶ τῆ σῆ παρεσκευάσθαι»⁵⁷. Και αφού δεν αφήνει κανένα περιθώριο στον πλούσιο να δικαιολογήσει στον ελάχιστο βαθμό την πλεονεξία του, ο Βασίλειος τον φέρνει αντιμέτωπο με μια εικόνα που πολύ δύσκολα θα άφηνε ασυγκίνητο οποιονδήποτε άνθρωπο. Το δίλημμα ενός πατέρα ποιο από τα παιδιά του να πουλήσει για να ζήσει την υπόλοιπη οικογένειά του⁵⁸. Με ποιο κριτήριο να επιλέξει το παιδί που θα θυσιαστεί για τα αδέρφια του και τους γονείς του. Ο Βασίλειος θαυμάζει με τον τρόπο που σκέφτεται και ενεργεί ο πλούσιος «οὔτω κτηνώδης εἶ, οὔτως ἀσύνετος ...; Ἐπεὶ δὲ τὰ ἐπίγεια φρονεῖς, καὶ θεὸν ἔχεις τὴν κοιλίαν, καὶ ὅλος σάρκινος εἶ, δεδουλωμένος τοῖς πάθεσιν, ἄκουε τῆς σοῖ πρεπούσης προσηγορίας, ἣν οὐδεὶς ἀνθρώπων ἔθετό σοι, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος»⁵⁹. Άκουσε τώρα, του λέει ο Βασίλειος ποιος χαρακτηρισμός σου αξίζει που είσαι προσκολλημένος στα επίγεια, έχεις για θεό την κοιλία σου και είσαι δούλος των παθών σου. Είσαι ένας άφρων, γιατί την ώρα που σκέφτεσαι πώς θα μεγαλώσεις τον πλούτο σου την ίδια στιγμή αυτό που διακυβεύεται είναι η ίδια η ύπαρξή σου. Την στιγμή που σκέφτεσαι «καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας, καὶ μείζονας οἰκοδομήσω» άλλοι ζητάνε να αρπάξουν την ψυχή σου, αυτά που μαζεύεις τότε ποιανού θα είναι; Ο πλούσιος της ιστορίας δεν γνώριζε για την ύπαρξη αυτών που ζητούσαν την ψυχή του, αλλά οι πλούσιοι που άκουγαν ή και ακούνε και σήμερα τον Βασίλειο θα έπρεπε ή θα πρέπει να το έχουν υπόψη τους. Προφανώς ο Βασίλειος ενδιαφερόταν ποιμαντικά και πονούσε για τους πλούσιους και τους φτωχούς που είχε μπροστά στα μάτια του, και γνώριζε ότι με τον τρόπο που πολιτεύονται οι πρώτοι οδεύουν προς την αιώνια καταδίκη.

⁵⁷ PG 31, 264C

⁵⁸ Ο.π., 268C

⁵⁹ Ο.π., 273A

Ο Βασίλειος με αφορμή τα δύο ευαγγελικά αναγνώσματα ανέπτυξε την σκέψη του τόσο σε οριζόντιο-κοινωνικό επίπεδο, όσο και σε κάθετο-θεολογικό. Ανέπτυξε δηλαδή τη σχέση των πλουσίων τόσο αναφορικά με τους συνανθρώπους τους όσο και αναφορικά με τον Θεό⁶⁰. Σχεδόν εξάντλησε τις περιπτώσεις της κοινωνικής αδικίας που συντελείται με την συσσώρευση πλούτου από τους ανθρώπους, και έδειξε το μάταιο και ανώφελο της συσσώρευσης αυτής, και κυρίως το κακό που παράγεται από αυτήν πρώτα για τον ίδιο τον πλούσιο και ύστερα για τον φτωχό συνάνθρωπό του.

1.3.2 Γρηγόριος Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, ο Θεολόγος

Εκκλησιαστικοί συγγραφείς και Πατέρες της Εκκλησίας ανάλογα με το θέμα που τους απασχολεί κάνουν στα συγγράμματά τους μια ιεραρχική παράθεση των χριστιανικών αρετών που οδηγούν στην τελειότητα ή στην αγιότητα. Διαπιστώνουμε όμως ότι η ιεράρχηση αυτή διαφέρει από συγγραφέα σε συγγραφέα, ή από σύγγραμμα σε σύγγραμμα του ίδιου συγγραφέα και για το λόγο αυτό θεωρούμε ότι αυτή η ταξινόμηση έχει τις περισσότερες φορές σχηματικό χαρακτήρα⁶¹. Η αγιότητα περιλαμβάνει ένα σύνολο αρετών⁶², με δυσδιάκριτα μεταξύ τους όρια, οι οποίες βέβαια δεν έχουν όλες την ίδια βαρύτητα⁶³, αλλά αν αφαιρέσεις μία ή κάποιες αρετές από αυτό το σύνολο είναι πιθανόν να καταρρεύσουν και κάποιες άλλες, με αποτέλεσμα να μετριάζεται ή να γίνεται απροσδιόριστη η ποιότητα της πνευματικής ζωής του πιστού. Ούτε επίσης μπορεί να κάνει κάποιος επιλογή και να πει, θα καλλιεργήσω αυτήν την αρετή και θα αφήσω την άλλη⁶⁴. Δεν γνωρίζουμε αν μπορεί να υπάρξει για παράδειγμα αληθινή πίστη χωρίς αγάπη, αγάπη χωρίς ελεημοσύνη, ελεημοσύνη χωρίς εγκράτεια, μακροθυμία χωρίς ταπεινοφροσύνη, αγάπη χωρίς

⁶⁰ Βλ. *Οριζόντια και κατακόρυφη κοινωνικότητα*, στο Γ. Μαντζαρίδη, *Χριστιανική Ηθική* τ.2 (2015), εκδ. Ι.Μ. Βατοπεδίου-Αγιον Όρος, σ. 287.

⁶¹ Για παράδειγμα, στην ευχή της Μ. Τεσσαρακοστής του αγ. Εφραίμ του Σύρου, η αγάπη κατατάσσεται τέταρτη, αυτό δεν σημαίνει ότι οι προηγούμενες είναι σπουδαιότερες: «Πνεῦμα δὲ σωφροσύνης, ταπεινοφροσύνης, ὑπομονῆς καὶ ἀγάπης, χάρισά μοι τῷ Σῶ δούλῳ», Αρσενίου Μητρ. Αυστρίας και εξάρχου Ουγγαρίας & Μεσευρώπης (χ.χ). *Πάθη και ἀρετές* : “Κύριε και Δέσποτα τῆς ζωῆς μου...”. *Ἡ εὐχή τοῦ Ἁγίου Ἐφραίμ τοῦ Σύρου*. Διαθέσιμο στο: <https://tinyurl.com/2gshzs9a>

⁶² Πρβλ. αγ. Γρηγορίου στον *Περί Φιλοπτωχείας* Λόγο: «Ἔστι μὲν οὖν οὐ πάνυ τι ῥάδιον τῶν ἀρετῶν τὴν νικῶσαν εὐρεῖν, καὶ ταῦτη δοῦναι τὰ πρεσβεῖα καὶ τὰ νικητήρια»

⁶³ Πρβλ. *Μτ* 22,37-40: «ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔφη αὐτῷ· ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου. αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή. δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ· ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμονται». Βλ. & *Α΄ Κορ* 12,27-13,13 τον «Ὑμνο της Αγάπης» του απ. Παύλου.

⁶⁴ Βλ. *Μτ* 23,23: «Οὐαὶ ὑμῖν, γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ ἄνηθον καὶ τὸ κύμινον καὶ ἀφήκατε τὰ βαρύτερα τοῦ νόμου, τὴν κρίσιν καὶ τὸ ἔλεος καὶ τὴν πίστιν· ταῦτα δὲ ἔδει ποιῆσαι κάκεῖνα μὴ ἀφιέναι».

πραότητα κ.ο.κ. Βέβαια, στην ζωή των Αγίων διαπιστώνουμε ότι κάποιος φάνηκε να δείχνουν προτίμηση σε κάποια αρετή ή επέλεξε ένα τρόπο ζωής⁶⁵ ο οποίος ευνοούσε την καλλιέργεια μιας συγκεκριμένης αρετής π.χ. της ακτημοσύνης ή της εγκράτειας ή της ελεημοσύνης. Αυτό όμως το έκαναν για να καταφέρουν να πλησιάσουν και τις άλλες αρετές, απλώς ξεκίνησαν με κάτι που τους ταίριαζε καλύτερα, δηλαδή στον δρόμο προς την αγιότητα είναι σχεδόν βέβαιο ότι απέκτησαν, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, και άλλες αρετές. Θεωρήσαμε απαραίτητη την παραπάνω εισαγωγή για να κάνουμε μια μετάβαση στην ομιλία του αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου (329-390 μ.Χ.) «Περὶ Φιλοπτωχίας»⁶⁶ η οποία αποτελεί μια ομιλία με κατεξοχήν κοινωνικό περιεχόμενο και παρουσιάζει την σκέψη του Γρηγορίου για το θέμα που μας απασχολεί. Ο Γρηγόριος χαρακτηρίζει δρόμους σωτηρίας τις χριστιανικές αρετές τις οποίες «ὁ μὲν τήνδε κατορθούτω τὴν ἀρετὴν, ὁ δὲ τήνδε, ὁ δὲ πλείους, ὁ δὲ τὰς πάσας, εἰ οἶόν τε· μόνον ὀδεύετω, ...»⁶⁷. Ἐτσι αφού παραθέτει πλήθος αρετῶν καθώς και τους αντιπροσωπευτικούς θεράποντές τους, ὅπως για παράδειγμα, για την πίστη τον Αβραάμ, για την ελπίδα τον Ενώε, για την φιλοξενία τον Λωτ κτλ. καταλήγει στην φιλοπτωχία. Γράφει ο Γρηγόριος «ἔτι περὶ τούτων (των αρετῶν) εἰπεῖν, καλὸν θεωρία, καὶ καλὸν πράξις· ἢ μὲν, [...] τὸν νοῦν ἡμῶν πρὸς τὸ συγγενὲς ἐπανάγουσα· ἢ δὲ, Χριστὸν ὑποδεχομένη, καὶ θεραπεύουσα, καὶ τοῖς ἔργοις τὸ φίλτρον ἐλέγχουσα». Ουσιαστικά με την παραπάνω πρόταση ο Γρηγόριος μας καλεῖ να αποδείξουμε με τις πράξεις μας αυτό που δεχόμαστε σε θεωρητικό ἢ διανοητικό επίπεδο. Ὄταν πηγαίνουμε στο πρακτικό επίπεδο, ο λόγος γίνεται κυρίως για «τὴν φιλοπτωχίαν, καὶ τὴν περὶ τὸ συγγενὲς εὐσπλαγχνίαν τε καὶ συμπάθειαν» τὴν ὁποία ο Γρηγόριος συνδέει μάλιστα με τὴν «πρῶτην τῶν ἐντολῶν καὶ μεγίστην, ... τὴν ἀγάπην». Παρατηρεῖ, ἂν ἡ ἀγάπη εἶναι ἡ μεγαλύτερη ἐντολή και περιέχει ὅλες τις ἄλλες, τότε ἡ φιλοπτωχία ἀποτελεῖ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς⁶⁸. Ο λόγος που ἰσχύει αὐτὸ εἶναι ὅτι «ἀπὸ τίποτε ἄλλο δὲν ευχαριστεῖται τόσον πολὺ ὁ Θεός, ὅσο ἀπὸ τὴν συμπάθεια, και τίποτε [ἀπὸ αὐτό] δὲν ὑπάρχει πιο ἀγαπητό στον

⁶⁵ Βλ. αγ. Γρηγορίου στον *Περὶ Φιλοπτωχίας* Λόγος: «ἐπειδὴ ὡσπερ διάφοροι βίων αἰρέσεις, οὕτω και μοναὶ πολλαὶ παρὰ Θεῶν, κατὰ τὴν ἀξίαν ἐκάστῳ μεριζόμεναί τε και διαιρούμεναί· και ὁ μὲν τὴν δε κατορθούτω τὴν ἀρετὴν, ὁ δὲ τήνδε, ὁ δὲ πλείους, ὁ δὲ τὰς πάσας, εἰ οἶόν τε· μόνον ὀδεύετω, και ἐφιέσθω τοῦ πρόσω, ...», PG 35, 864B.

⁶⁶ PG 35, 857-909.

⁶⁷ PG 35, 864B.

⁶⁸ Ὅπως το λευκό φως ἀποτελεῖ μίξις ὅλων το χρωμάτων, ἔτσι θα λέγαμε ὅτι ἐννοεῖ ο Γρηγόριος τὴν ἀγάπη, ὡς τὴν ἀρετὴ που περιλαμβάνει ὅλες τις ἄλλες ἀρετές.

Θεός»⁶⁹. Μας προτρέπει ο Γρηγόριος να ανοίξουμε τα «σπλάγγα μας» σε όλους τους φτωχούς, αλλά και σε αυτούς που κακοπαθούν με οποιονδήποτε τρόπο. Να συνδράμουμε ως άνθρωποι στους ανθρώπους που βρίσκονται σε ανάγκη οι οποίοι προσβλέπουν στην ευσπλαχνία μας όπως και εμείς στην ευσπλαχνία του Θεού. Ο Γρηγόριος ιδιαιτέρως προτρέπει να εκφράζουμε την φιλευσπλαχνία μας προς τους συνανθρώπους μας που πάσχουν από νοσήματα σωματικά και ψυχικά. Απευθύνει στους ακροατές του την ρητορική ερώτηση: «Τί δὲ ἡμεῖς... οἱ Χριστοῦ μαθηταὶ τοῦ πράου καὶ φιλανθρώπου...; Τί οὖν ἡμεῖς ... διανοησόμεθα περὶ τούτων, καὶ τί ποιήσομεν; Περιοσόμεθα; παραδραμούμεθα; Καταλείψομεν ὡς νεκροὺς, ὡς ἐβδελυγμένους, ὡς ἐρπετῶν καὶ θηρίων τὰ πονηρότατα;» Και παραθέτει ο ίδιος την αυτονόητη απάντηση: «Μηδαμῶς, ἀδελφοί· οὔτε πρὸς ἡμῶν ταῦτα, τοῦ Χριστοῦ θρεμμάτων, τοῦ ἀγαθοῦ Ποιμένου, τοῦ τὸ πλανώμενον ἐπιστρέφοντος, καὶ τὸ ἀπολωλὸς ἐκζητοῦντος, καὶ τὸ ἀσθενὲς ἐνισχύοντος· οὔτε πρὸς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ἣ τὸ συμπαθὲς ἐνομοθέτησεν, ἐκ τῆς ἴσης ἀσθενείας μαθοῦσα τὸ εὐσεβὲς καὶ φιλάνθρωπον»⁷⁰. Κι επειδή γνωρίζει ο Γρηγόριος ότι οι μαθητές του Χριστού δεν συμπεριφέρονται πάντα με τον τρόπο που θα περίμενε ο Κύριός τους, αναφωνεί, *τι ἔχομε πάθει;* «Τί ταῦτα, ὦ φίλοι καὶ ἀδελφοί; τί νοσοῦμεν καὶ αὐτοὶ τὰς ψυχὰς, νόσον πολὺ τῆς τῶν σωμάτων χαλεπωτέραν;», και προσθέτει σαν να μονολογεί με μια διάθεση αυτομεμψίας: «τί τρυφῶμεν ἐν τοῖς τῶν ἀδελφῶν δυστυχίμασι; Μή μοι γένοιτο, μήτε πλουτεῖν, τούτων ἀπορουμένων· μήτε εὐεκτεῖν, εἰ μὴ βοηθοῖν τοῖς τούτων τραύμασι· μὴ τροφῆς ἰκανῶς ἔχειν, μὴ σκέπης, μὴ ὑπὸ στέγην ἀναπαύεσθαι, εἰ μὴ καὶ ἄρτον ὀρέξαιμι, καὶ μεταδοῖν ἐσθῆτος εἰς δύναμιν, καὶ ὑπὸ στέγην ἀναπαύσαιμι»⁷¹.

Τα παραπάνω είναι ενδεικτικά της στάσης του μεγάλου Πατέρα της Εκκλησίας απέναντι στο κοινωνικό πρόβλημα της φτώχειας και του πλούτου. Διαπιστώνουμε ότι ο Γρηγόριος δεν κάνει καμία έκπτωση, δεν βάζει όρους και προϋποθέσεις στην αντιμετώπισή του. Θέτει το πρόβλημα θεολογικά και κοινωνικά, αναδεικνύει από τη μια την ζοφερή κατάσταση που βιώνουν οι φτωχοί και από την άλλη την απάνθρωπη στάση των συνανθρώπων τους απέναντί τους. Πρόκειται για λόγο αιχμηρό,

⁶⁹ Βλ. *Περὶ Φιλοπτωχίας* Λόγο του Γρηγορίου επισκόπου Ναζιανζού του Θεολόγου: «οὐδενὶ ..., ὡς ἐλέω, Θεὸς θεραπεύεται, [...] μηδὲ οικειότερον ἄλλο τούτου Θεῶ». Βλ. επίσης Ἑλληνας Πατέρες της Εκκλησίας (1977). Θεσσαλονίκη: Γρηγόριος ο Παλαμάς, τ.5, σσ. 240 – 321

⁷⁰ Βλ. Γρηγορίου Ναζιανζηνού τον *Περὶ Φιλοπτωχίας* λόγο, PG 35, 876C.

⁷¹ Βλ. *ό.π.* PG 35, 880C.

προκλητικό για τα δεδομένα της συγκεκριμένης εποχής, και με σημερινούς όρους, επαναστατικό.

1.3.3 Ιωάννης Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, ο Χρυσόστομος

Στο ίδιο πνεύμα εντάσσεται και η δράση και η διδασκαλία του Ιωάννη του Χρυσοστόμου (354-407 μ.Χ.). Η ζωή του και το έργο του στηρίζονταν στις βασικές θεολογικές του απόψεις για τον Θεό, τον άνθρωπο και την σωτηρία του⁷². Θεωρούσε την απληστία των πλουσίων και των αρχόντων πηγή όλων των κακών της εποχής του και υπερασπιζόταν τους αδύναμους και ενδεείς, όχι μόνο με λόγους αλλά με πράξεις⁷³. Στο όνομα της χριστιανικής και ποιμαντικής αγάπης, ως Επίσκοπος Αντιοχείας και ως Αρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, επιτέλεσε μεγάλο κοινωνικό και φιλανθρωπικό έργο. Στην Αντιόχεια παρείχε τροφή σε χήρες, παρθένους και ορφανά, φρόντιζε ξένους, ασθενείς και φυλακισμένους⁷⁴. Στην Κωνσταντινούπολη με τους λόγους του έδειχνε την συμπαράστασή του προς τους αδυνάτους και κατατρεγμένους, στηλίτευε την φιλαργυρία⁷⁵ και την πολυτέλεια των πλουσίων, δεν δίσταζε ακόμη να επικρίνει και την συμπεριφορά των αρχόντων, της βασίλισσας και του αυτοκράτορα όταν με την συμπεριφορά τους δημιουργούσαν ζητήματα ηθικής φύσεως ή κοινωνικής δικαιοσύνης.⁷⁶ Το ίδιο σκληρός ήταν και με εκείνους τους κληρικούς που τους βασάνιζε το πάθος της φιλαργυρίας και της τρυφλής ζωής, όχι μόνο τους έλεγχε αλλά και τους ζητούσε να ακολουθούν το δικό του παράδειγμα της ολιγάρκειας και του λιτού βίου⁷⁷. Στην Κωνσταντινούπολη το κοινωνικό πρόβλημα ήταν ιδιαίτερα οξύ λόγω των μεγάλων πολιτικών και θρησκευτικών μεταβολών και της βαθμιαίας εγκατάλειψης του θεσμού της δουλείας⁷⁸. Για το λόγο αυτό ο Ιωάννης έλαβε μέτρα στήριξης των ασθενέστερων στρωμάτων της κοινωνίας εξοικονομώντας χρήματα ακόμη και από την πώληση πολυτελών αντικειμένων του επισκοπικού μεγάρου και παύοντας τα γεύματα προς τους επισήμους. Έχτισε νοσοκομεία, ίδρυσε γηροκομεία και πτωχοκομεία και

⁷² Βλ. Χρ. Αραμπατζή, *Θέματα Εκκλησιαστικής Γραμματολογίας και πατερικής ερμηνευτικής*, εκδ. Ostragon, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 143.

⁷³ *Θέματα Εκκλησιαστικής Γραμματολογίας και πατερικής ερμηνευτικής*, ό.π.

⁷⁴ Βλ. *ΕΠΕ, Ιωάννου Χρυσοστόμου Άπαντα τα Έργα* τ.1, Πατερικές εκδόσεις, «Γρηγόριος ο Παλαμάς», Θεσσαλονίκη 1984, σ. 14.

⁷⁵ Βλ. *Ιωάννου Χρυσοστόμου Άπαντα τα Έργα*, ό.π., σ. 17.

⁷⁶ Βλ. *Ιωάννου Χρυσοστόμου Άπαντα τα Έργα*, ό.π.

⁷⁷ Βλ. *Ιωάννου Χρυσοστόμου Άπαντα τα Έργα*, ό.π.

⁷⁸ Βλ. *Ιωάννου Χρυσοστόμου Άπαντα τα Έργα*, ό.π., σ. 16.

οργάνωσε συστηματικά το έργο της κοινωνικής πρόνοιας την διαχείριση του οποίου ανέθεσε σε γυναίκες, τις περίφημες διακόνησες, με επικεφαλής της αριστοκράτισσα Ολυμπιάδα, συγγενή του Γρηγορίου του Θεολόγου.⁷⁹ Στις ομιλίες του ήταν ιδιαίτερος σκληρός και επικριτικός σε θέματα που είχαν σχέση με τον πλούτο, την φιλαργυρία, την πολυτελή διαβίωση, την σκληρότητα απέναντι στους «κατωτέρους». Για τον Ιωάννη θεμέλιο του κοινωνικού βίου είναι η φιλανθρωπία ενώ ρίζα κάθε κακίας είναι η ασέβεια και η απανθρωπιά ή η αδιαφορία για τον πλησίον⁸⁰. Η κατασπατάληση και ο διασκορπισμός των αγαθών μοιάζει με διανομή «ξένων κολλύβων», διότι τα αγαθά ανήκουν στον Θεό και πρέπει να δαπανούνται για τον συνάνθρωπο⁸¹.

Το ποιμαντικό και συγγραφικό έργο του Ιωάννη, όπως του Βασιλείου και του Γρηγορίου διαπνέεται από έναν έντονα κοινωνικό χαρακτήρα, και δεν θα μπορούσε να είναι διαφορετικά αφού το επίκεντρο της δράσης τους ήταν ο άνθρωπος. Είναι αλήθεια ότι *«Οί τρεῖς ἱεράρχες δέν πίστευαν σέ νεφελώδη καί συγκεχυμένα κοινωνικά ὀράματα. Ζοῦσαν ἀπό τήν παρούσα ζωὴ τὰ ἔσχατα. Ἡ ἐμπειρία τους αὐτὴ προσδιόριζε καί τόν κοινωνικό τους βίον»*⁸². Αυτήν την κοινωνική διάσταση την αναδεικνύουμε και την αποδίδουμε στα έργα τους σήμερα μετά από την εμφάνιση παγκόσμιων κοινωνικών κινημάτων των τελευταίων δεκαετιών που έχουν επίκεντρο τον άνθρωπο και στόχο την εξάλειψη των κοινωνικών αδικιών και διακρίσεων ή την εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Οι μεγάλοι αυτοί Πατέρες όπως και οι προγενέστεροί τους, αλλά και οι επόμενοι δεν ανέπτυξαν μια συστηματική κοινωνική διδασκαλία διότι δεν τους ενδιέφερε μια επίγεια ιδανική πολιτεία με τέλεια κοινωνική οργάνωση και ιδανικούς νόμους όπου δεν θα υπάρχουν φτωχοί, αδικημένοι και κατατρεγμένοι. Αυτό που τους ενδιέφερε κυρίως ήταν η σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους, οι σχέσεις των ανθρώπων με τα πράγματα, και οι σχέσεις των ανθρώπων με τον Θεό, τρία επίπεδα σχέσεων τα οποία αποτελούν το «διαβατήριο» για την αιώνια ζωή στην Βασιλεία των Ουρανών. Οι παραπάνω διηγήσεις του πλούσιου νέου που επιζητούσε την αιώνια ζωή, του φτωχού Λαζάρου

⁷⁹ Βλ. ΕΠΕ, Ιωάννου Χρυσοστόμου *Άπαντα τα Έργα* τ.1, ό.π., σ. 16.

⁸⁰ Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου *Άπαντα τα Έργα*, ό.π., σ. 43.

⁸¹ Βλ. Ιωάννου Χρυσοστόμου *Άπαντα τα Έργα*, ό.π., σ. 44.

⁸² Βλ. Πρωτ. Βασιλείου Ι. Καλλιακμάνη, *Έθελοντισμός και κοινωνική εϋθύνη*, εκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 77.

και του πλούσιου, καθώς και του πλούσιου γαιοκτήμονα που ήθελε να χτίσει μεγαλύτερες αποθήκες αναδεικνύουν αυτές ακριβώς τις σχέσεις.

1.4 Πλούτος και Φτώχεια στην Ορθόδοξη Ασκητική και Μοναστική παράδοση

Ο Ιησούς με την προτροπή του προς τον πλούσιο νεανία “εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὕπαγε πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα ...καὶ ... ἀκολούθει μοι”⁸³ μας διαβεβαιώνει ὅτι ἡ τελειότητα, τουλάχιστον στην περίπτωση των πλουσίων, κατορθώνεται μόνο μετά την απαλλαγή του ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ βάρος των βιωτικῶν μεριμνῶν. Ἡ προτροπή αὐτή γνωρίζουμε ὅτι δυσaráστησε τὸν πλούσιο νέο βρήκε ὁμως ἄλλους πρόθυμους εφαρμοστῆς, ὅπως για παράδειγμα τὸς μαθητῆς τοῦ Ἰησοῦ⁸⁴, οἱ ὁποῖοι εγκατέλειψαν τὰ πάντα για να τὸν ἀκολουθήσουν⁸⁵, ἢ πολλοὺς ἀπὸ τὶς ἐπόμενες γενιῆς χριστιανῶν οἱ ὁποῖοι “διέδωσαν” τὰ ὑπάρχοντά τους στους φτωχοὺς, εγκατέλειψαν συγγενεῖς, και ἀπαρνήθηκαν ἕναν τρυφηλὸ ἢ τὸ λιγότερο ἕναν ἀνετὸ τρόπο ζωῆς για χάρη αὐτῆς τῆς τελειότητος⁸⁶. Ὅσο βρισκόταν ὁ Ἰησοῦς ἀνάμεσα στους ἀνθρώπους κατὰ τὴν ἐπίγεια παρουσία του ἡ προτροπή προς τὸς μαθητῆς και τὸ λαὸ ἦταν να τὸν ἀκολουθήσουν: “εἰ θέλεις τέλειος εἶναι ...ἀκολούθει μοι”, μετά τὴν Ἀνάληψή του ὁμως ἡ προτροπή μετατρέπεται σε κάλεσμα για μίμηση. Ὁ Πέτρος εγκατέλειψε τὰ πάντα και ἀκολούθησε τὸν Ἰησοῦ, ἐνῶ ὁ Παῦλος εγκατέλειψε τὰ πάντα και τὸν μιμήθηκε⁸⁷. Ὁ Ἰωάννης ὁ Σιναΐτης (6ος αἰ. μ.Χ) στὸν “Περὶ τῆς του ματαίου βίου ἀποταγῆς” Λόγο του, δηλαδὴ στὴν πρώτη βαθμίδα τῆς Κλίμακας που οδηγεῖ τὸν ἀνθρώπο ἀπὸ τὴν γη στὸν οὐρανό, ἀναφέρει: «Χριστιανὸς ἐστὶ μίμημα Χριστοῦ κατὰ τὸ δυνατόν ἀνθρώπων»⁸⁸. Στὴν κατηγορία των χριστιανῶν που

⁸³ Βλ. *Μτ* 19,21

⁸⁴ *Μτ* 4,18-22: «Περιπατῶν δὲ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας εἶδεν δύο ἀδελφούς, Σίμωνα τὸν λεγόμενον Πέτρον και Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντες ἀμφίβληστρον εἰς τὴν θάλασσαν· ἦσαν γὰρ ἄλιεῖς. 4.19 και λέγει αὐτοῖς, Δεῦτε ὀπίσω μου, και ποιήσω ὑμᾶς ἄλιεῖς ἀνθρώπων. 4.20 οἱ δὲ εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα ἠκολούθησαν αὐτῷ. 4.21 Καὶ προβάς ἐκεῖθεν εἶδεν ἄλλους δύο ἀδελφούς, Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου και Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῷ πλοίῳ μετὰ Ζεβεδαίου τοῦ πατρὸς αὐτῶν καταρτίζοντας τὰ δίκτυα αὐτῶν· και ἐκάλεσεν αὐτούς. 4.22 οἱ δὲ εὐθέως ἀφέντες τὸ πλοῖον και τὸν πατέρα αὐτῶν ἠκολούθησαν αὐτῷ»

⁸⁵ Βλ. *Μτ* 19,27: “Τότε ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Ἴδοὺ ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα και ἠκολούθησάμεν σοι· τί ἄρα ἔσται ἡμῖν;”

⁸⁶ Το ἴδιο ἔκανε και ὁ Μ. Αντώνιος, βλ. PG 26, 841C-844A

⁸⁷ Βλ. τὴν ἀπορία τοῦ Πέτρο (Μτ 19,27): «Τότε ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Ἴδοὺ ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα και ἠκολούθησάμεν σοι· τί ἄρα ἔσται ἡμῖν;”. Ὁ Παῦλος γράφει ἐπίσης στὴν Α΄ Προς Κορινθίους ἐπιστολή του (Α΄ Κορ 11,1): «Μιμηταὶ μου γίνεσθε, καθὼς καγὼ Χριστοῦ», καθὼς ἐπίσης και στὴν Προς Εφεσίους Ἐπιστολή (Εφ 5,1): «Γίνεσθε οὖν μιμηταὶ τοῦ θεοῦ, ὡς τέκνα ἀγαπητά».

⁸⁸ Βλ. Ἰωάννου Σιναΐτου (1994), *Κλίμαξ*, εκδ. Ἱερά Μονὴ Παρακλήτου, σ. 39 : «Χριστιανὸς ἐστὶ μίμημα Χριστοῦ κατὰ τὸ δυνατόν ἀνθρώπων, λόγοις και ἔργοις και ἐννοία εἰς τὴν ἀγίαν Τριάδα ὀρθῶς και ἀμέμπτως πιστεύων».

απαρνήθηκαν τα πάντα για να μιμηθούν τον Ιησού ανήκουν εκείνοι που ασπάστηκαν τον μοναστικό τρόπο ζωής. Ο Μητροπολίτης Διοκλείας Κάλλιστος Γουέαρ (1934-Αύγ 2022) αντιπαραβάλλει την μοναστική ζωή και τον έγγαμο βίο με τους δύο τρόπους προσέγγισης του Θείου: τον αποφαιτικό ή αρνητικό τρόπο προσέγγισης, και τον καταφατικό⁸⁹. Ο σύγχρονος Θεολόγος και Ιεράρχης παρατηρεί ότι ο μοναχισμός και ο γάμος είναι μυστήρια αγάπης. Στον γάμο οι σύζυγοι εκφράζουν την αγάπη τους προς τον Θεό μέσα από την αγάπη του ενός προσώπου προς το άλλο. Ο Θεός στην περίπτωση αυτή προσεγγίζεται ή/και αποκαλύπτεται μέσα από την *εικόνα*, τον/την σύζυγο, όπως συμβαίνει με την καταφατική θεολογία η οποία αποκαλύπτει τον Θεό μέσα από την κτίση⁹⁰. Στην περίπτωση του μοναχισμού όμως, όπως και στην αποφαιτική θεολογία, η αγάπη του μοναχού εκφράζεται άμεσα, απευθείας, προς τον Θεό όχι δηλαδή διά μέσου της εικόνας ή της κτίσης γενικότερα⁹¹. Πρόκειται για δύο επιλογές βίου και δύο οδούς της θεολογίας που συμπληρώνουν η μία την άλλη, “και οι δύο είναι αναγκαίες για την Εκκλησία, και καμιά δεν μπορεί να κατανοηθεί ορθά παρά στο φως της άλλης”⁹². Η έκφραση αυτής της απευθείας αγάπης προς το Θείο, της αποφαιτικής σύμφωνα με τον Κάλλιστο Γουέαρ, βιώνεται μέσα από την αποδοχή και τήρηση κάποιων υποσχέσεων του μοναχού προς τον Θεό. Οι υποσχέσεις αυτές αναφέρονται σε δεσμεύσεις αμέριμνου και απερίσπαστου βίου οι οποίες κάνουν κατορθωτή στον άνθρωπο την πρώτη και μεγάλη εντολή του Θεού: “Αγαπήσεις κύριον τὸν θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου”⁹³. Πρόκειται ουσιαστικά για μια πρόσκληση αγάπης προς τον άνθρωπο η οποία δίνει νόημα στην ζωή του, τον οδηγεί στην κατά χάριν θέωση, και τον προστατεύει από το μηδέν και το κενό⁹⁴. Σ’ αυτό το μηδέν και το κενό οδηγεί μια διαφορετική αγάπη που στην ασκητική γραμματεία καταγράφεται ως φιλαυτία, η οποία στο πλαίσιο της κοινωνικής ζωής των ανθρώπων εκδηλώνεται μέσα από τις τρεις κύριες μορφές της: την φιλοδοξία, την φιληδονία και την φιλοχρηματία⁹⁵. Με την φιλοδοξία ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται το εαυτό του ως κυρίαρχο και ως κέντρο του κόσμου, από αυτό απορρέει και το “δικαίωμα” ή η νομιμοποίησή του να

⁸⁹ Κάλλιστου Γουέαρ, *Η μοναστική ζωή ως μυστήριο αγάπης*, μετάφρ. Ιερομ. Σωφρονίου Μιχαηλίδη, στο *Ορθόδοξος Μοναχισμός*, επιμ. Σταύρου Φωτίου, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1997, σσ. 43-44.

⁹⁰ Βλ. *Η μοναστική ζωή ως μυστήριο αγάπης*, ό.π.

⁹¹ Βλ. *Η μοναστική ζωή ως μυστήριο αγάπης*, ό.π.

⁹² Βλ. *Η μοναστική ζωή ως μυστήριο αγάπης*, ό.π.

⁹³ Βλ. *Μτ* 22,37-38.

⁹⁴ Βλ. Σταύρου Φωτίου, *Έσοπτρα ακηλίδωτα*, στο *Ορθόδοξος Μοναχισμός*, επιμ. Σταύρου Φωτίου, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1997, σ. 108.

⁹⁵ Βλ. *Έσοπτρα ακηλίδωτα*, ό.π., σ. 109.

υποτάσσει και να μεταχειρίζεται τον άλλον (τον συνάνθρωπό του και την υπόλοιπη κτίση) ως αντικείμενο για κτήση ή κατάκτηση, ή να τον χρησιμοποιεί ως όργανο και μέσο ικανοποίησης των ηδονών του (φιληδονία). Ο καθηγητής Γ. Μαντζαρίδης παρατηρεί πάνω σ' αυτό ότι «ή κυριαρχική έξουσία τοῦ ἀνθρώπου στὴν κτίση ποῦ ἀποτελεῖ καὶ τὸ χαρακτηριστικὸ γνῶρισμα τῆς “κατ’ εἰκόνα Θεοῦ” δημιουργίας του, [μετά την πώση] ἀνατράπηκε. [Ὁ ἄνθρωπος] δὲν ἐνεργεῖ ὡς προνοητῆς καὶ συντηρητῆς, ἀλλὰ ὡς δυνάστης καὶ ἐκμεταλλευτῆς [τῆς κτίσεως]»⁹⁶. Η φιλοχρηματία τέλος έρχεται να κλείσει τον κύκλο της φιλαυτίας του ανθρώπου και να (εξ)ασφαλίσει τον δρόμο προς το μηδέν και το κενό, μέσα από την πλασματική πεποίθηση ότι η βεβαιότητα της ύπαρξής του στηρίζεται στα πλούτη και τα υλικά αγαθά⁹⁷. Η φιλαυτία με την τρίπτυχη εκδήλωσή της δεν θα μπορούσε να οδηγήσει παρά σε μια κοινωνία ανθρώπων όπου κυριαρχεί ο πόνος, η δυστυχία, η βία και η αντιπαράθεση ανθρώπων και λαών⁹⁸. Σε μια τέτοια κοινωνία εμφανίστηκε ο Χριστιανισμός ο οποίος έφερε μια νέα αντίληψη για τον άνθρωπο και τον κόσμο. Η ανατροπή που επέφερε στο ήδη καθιερωμένο σύστημα αξιών οδήγησε σε διωγμούς και μαρτυρικές θανατώσεις των πρώτων χριστιανών. Στους αδυσώπητους μηχανισμούς βίας και θανάτου οι χριστιανοί μάρτυρες δεν είδαν παρά «μια πολύτιμη δυνατότητα μίμησης τοῦ σταυρικοῦ πάθους τοῦ Χριστοῦ»⁹⁹. Το μήνυμα της αγάπης, της ισότητας, της δικαιοσύνης, της αποκλήρυξης των ειδώλων δεν ήταν συμβατό με τα ήθη, την πολιτική και την κοινωνική οργάνωση της εποχής¹⁰⁰. Η αντινομία αυτή ήταν δυνατόν να αρθεί μόνο με την μετατροπή του κυρίαρχου ειδωλολατρικού κράτους σε χριστιανικό, όπως και συνέβη κατά την διάρκεια του 4ου αι. μ.Χ. με «την επικράτηση και αναγνώριση του Χριστιανισμού ως επίσημης θρησκείας της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας»¹⁰¹. Το αίτημα του Χριστιανισμού για ανακαίνιση ολόκληρης της κοινωνίας ανθρώπων φάνηκε να μπαίνει σε τροχιά υλοποίησης, αφού Κράτος και Εκκλησία επέλεξαν να συμπορεύονται σε κοινό δρόμο με οδοδείκτες τις αλήθειες του Ευαγγελίου. Τα πράγματα όμως εξελίχθηκαν διαφορετικά. Ο προσδοκώμενος εκχριστιανισμός της πολιτείας εξελισσόταν σε «εκκοσμίκευση» της

⁹⁶ Βλ. Γ. Μαντζαρίδη (1994), *Η εμπειρική θεολογία στην οικολογία και την πολιτική*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Πουρναράς, σ. 23.

⁹⁷ Βλ. *Έσοπτρα ακηλίδωτα, ό.π.*, σ. 109.

⁹⁸ Βλ. *Έσοπτρα ακηλίδωτα, ό.π.*

⁹⁹ Βλ. Παναγιώτη Υφαντή, *Κλήση, Πορεία, Μετοχή: Η πνευματική οντολογία της χριστιανικής αγιότητας*, Αρμός, Θεσσαλονίκη 2010, σ. 61.

¹⁰⁰ Βλ. *Ακ 5.36*: «οὐδεὶς ἐπίβλημα ἀπὸ ἱματίου καινοῦ σχίσας ἐπιβάλλει ἐπὶ ἱμάτιον παλαιόν· εἰ δὲ μίγε, καὶ τὸ καινὸν σχίσει καὶ τῷ παλαιῷ οὐ συμφωνήσει τὸ ἐπίβλημα τὸ ἀπὸ τοῦ καινοῦ».

¹⁰¹ Βλ. *Έσοπτρα ακηλίδωτα, ό.π.*, σ. 119.

Εκκλησίας. Από τη μία, δηλαδή, η Εκκλησία, κάτω από την πίεση της πολιτικής εξουσίας, κινδύνευε να μεταβληθεί σε θεσμό του κράτους, και από την άλλη “η μαζική προσέλευση στον Χριστιανισμό, χωρίς προαίρεση και ψυχική προετοιμασία, κινδύνευε να νοθεύσει το ήθος της Εκκλησίας” μεταβάλλοντάς το “σε συμβατικό κώδικα ηθικής και θρησκευτικής καθηκοντολογίας”¹⁰². Αντίσταση στην προσπάθεια εργαλειοποίησης του Χριστιανισμού από την πολιτική εξουσία, και αντίδραση στην διαφαινόμενη “εκκοσμίκευση” της Εκκλησίας ήρθε να εκφράσει ο πρώτος μοναχισμός¹⁰³. Έτσι, συνάγεται ότι ο μοναχισμός έκανε την εμφάνισή του είτε ως μια γνήσια μορφή έκφρασης της ευαγγελικής επιταγής “ὕπαγε πώλησον ... κτλ” είτε ως αντίδραση στον υποβιβασμό της Εκκλησίας σε απλό εγκοσμιοκρατικό θεσμό με κύριο σκοπό την κοινωνική συνοχή των υπηκόων και την μαζική υποταγή των πιστών στην ελέω θεού κρατική εξουσία.

Στη συνέχεια ερχόμαστε στην ουσία του μοναστικού τρόπου ζωής που είναι η ασκητικότητα, οι θλίψεις, η κακοπάθεια και η απάρνηση του “κόσμου”, στοιχεία, δηλαδή, τα οποία άσκησαν ιδιαίτερη έλξη στον μη χριστιανικό κόσμο, και στα οποία οφείλεται η εκπληκτική διάδοση του Χριστιανισμού τουλάχιστον κατά τους πρώτους αιώνες της εμφάνισής του¹⁰⁴. Υπάρχει η άποψη ότι “στα μοναστήρια καλλιεργείται ο γνήσιος Χριστιανισμός”¹⁰⁵ με την έννοια ότι εκεί απαντώνται οι αναγκαίες συνθήκες εφαρμογής των ευαγγελικών επιταγών. Στην ακολουθία της μοναχικής κουράς ο Ιερέας στον κατηχητικό του λόγο διαβεβαιώνει τον υποψήφιο μοναχό “ὕφηγοῦμαι οὖν σοι τὴν τελειοτάτην ζωὴν, ἐν ἧ κατὰ μίμησιν ἢ τοῦ Κυρίου πολιτεία διαδεικνύται”¹⁰⁶. Πηγαίνοντας ένα βήμα παραπέρα, αναγκαία συνθήκη βίωσης “της τελειοτάτης ζωής” είναι η ακτημοσύνη ή η εκούσια πτωχεία, η οποία αποτελεί και μία από τις δεσμεύσεις του υποψήφιου μοναχού για τις οποίες έγινε λόγος παραπάνω. Στην ίδια ακολουθία συνεχίζει ο Ιερέας προς τον κατηχούμενο μοναχό “εἰ οὖν ἀληθῶς ἀκολουθεῖν αὐτῷ (Δεσπότη Χριστῷ) ἠρετήσω, καὶ εἰ ἀψευδῶς κληθῆναι αὐτοῦ μαθητῆς ἐπιποθεῖς, ἐτοιμάσθητι ἀπὸ τοῦ παρόντος, μὴ πρὸς ἄνεσιν, μὴ πρὸς ἀμεριμνίαν, μὴ πρὸς τρυφάς, μὴ πρὸς ἄλλο τι τῶν ἐπὶ γῆς τερπνῶν τε καὶ

¹⁰² Βλ. *Ἐσοπτρα ακηλίδωτα*, ό.π., σ. 119.

¹⁰³ Βλ. Schmemmann Alexander, Introduction to Liturgical Theology, στο Σταύρος Φωτίου, *Ἐσοπτρα ακηλίδωτα*, στο *Ορθόδοξος Μοναχισμός*, επιμ. Σταύρου Φωτίου, εκδ. Αρμός, Αθήνα 1997, σ. 121.

¹⁰⁴ Βλ. Πρωτοπρ. Θεοδώρου Ζήση, *Μοναχισμός: μορφές και θέματα*, εκδ. Βρυέννιος, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 17.

¹⁰⁵ *Μοναχισμός: μορφές και θέματα*, ό.π., σ. 41.

¹⁰⁶ Βλ. *Η Ακολουθία τού Μεγάλου και Αγγελικού Μοναχικού Σχήματος*, <https://www.imaik.gr/?p=6014>

ἀπολαυστικῶν· ἀλλὰ πρὸς ἀγῶνας πνευματικούς, πρὸς ἐγκράτειαν σαρκός, πρὸς κάθαρσιν ψυχῆς, πρὸς πτωχείαν εὐτελεῖ, ...· καὶ γὰρ πεινάσαι ἔχεις, καὶ διψῆσαι, καὶ γυμνητεῦσαι, καὶ πολλοῖς περιαχθῆναι λυπηροῖς, οἷς ἢ κατὰ Θεὸν ζωὴ χαρακτηρίζεται”¹⁰⁷. Απορεῖ ο ἀμύητος πὼς εἶναι δυνατό να προέλθει κάτι καλό μέσα από τόσο “λυπηρές καταστάσεις”, από πείνα, δίψα ἢ γύμνια. Το πνεῦμα της εποχῆς μας δεν βοηθάει καθόλου να κατανοήσουμε ὅτι χωρὶς τα παραπάνω δεν μπορούμε να κάνουμε πράξη την προτροπὴ του Παύλου να απεκδυθούμε τον παλαιὸ ἄνθρωπο και να ενδυθούμε τον νέο, τον ανακαινισμένο¹⁰⁸. Αυτὴν την οργανικὴ διασύνδεση και αναπότερηπη ἀλληλουχία των καταστάσεων κατανόησαν ὅσοι εγκατέλειψαν “τον κόσμο” και ἐπιδόθηκαν σε ἐκούσιους ἀσκητικούς ἀγῶνες ἐπιβάλλοντας στον εαυτὸ τους παρθενία, πτωχεία, υπακοή, στέρηση, ἐγκράτεια για να προσεγγίσουν την πνευματικὴ τελειότητα που ἐννοεῖ ο Ἰησοῦς με το “εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὕπαγε...”. Δεν εἶναι δυνατόν ο φίλαυτος, ο υλόφρων, ο φιλάργυρος, ο φιλοχρήματος να κερδίσει την Βασιλεία των Ουρανῶν. Γι’ αὐτὸ σπάνια θα συναντήσῃ κανεὶς σύγγραμμα στην ἀσκητικὴ γραμματεία που να μην κάνει λόγο για το κακό της φιλαργυρίας και την προσκόλληση στα υλικά αγαθά. Ἀπεναντίας, σχεδόν ὅλοι οἱ ἀσκητικοὶ συγγραφεῖς ἀφιερῶνουν μικρὸ ἢ μεγάλο μέρος της ηθικῆς διδασκαλίας τους στο θέμα της πτωχείας, του πλούτου και της φιλαργυρίας ἀνάλογα, πάντα, με τον ἐπιδιωκόμενο στόχο. Η θεματολογία αὐτὴ συνήθως παρατίθεται στα πρώτα κεφάλαια της σχετικῆς διδασκαλίας ὡστε να θεωρεῖται ὡς θεμέλιο οἰκοδόμησης ἢ προϋπόθεση ἐξέλιξης των ευαγγελικῶν ἀρετῶν. Πολλές φορές ἐπίσης, ἐντάσσεται στο πλαίσιο ἐυρύτερων ἐνοτήτων ὅπως για παράδειγμα στην συνάφεια ἀπαγκίστρωσης του πιστοῦ ἀπὸ τα πράγματα του κόσμου. Παρακάτω ἀναφέρουμε ἐνδεικτικά παραδείγματα ἀπὸ την ἀσκητικὴ γραμματεία και νηπτικὴ παράδοση.

Στον “Περὶ ἀποταγῆς” λόγο του Ἀββά Δωροθέου, μιας μεγάλης ἀσκητικῆς μορφῆς του βου. αἰ. διαβάζουμε: “κατενόησαν (ὁ ἅγιος Ἀντώνιος και Παχώμιος, καὶ οἱ λοιποὶ θεοφόροι Πάτρες) ὅτι ἐν τῷ κόσμῳ ὄντες οὐκ εὐχερῶς δύνανται κατορθῶσαι τὴν ἀρετὴν, ... ἤρξαντο φεύγειν τὸν κόσμον και οἰκεῖν ἐν ταῖς ἐρήμοις, ἐν νηστεῖαις ... και ἀποταξία πάση, πατρίδος και συγγενῶν, χρημάτων, κτημάτων· και

¹⁰⁷ Βλ. *Η Ακολουθία τοῦ Μεγάλου και Ἀγγελικοῦ Μοναχικοῦ Σχήματος*, ὁ.π.

¹⁰⁸ *Κολ.* 3,9-10: “μὴ ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους, ἀπεκδυσάμενοι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ, και ἐνδυσάμενοι τὸν νέον τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ’ εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν”

ἀπλῶς εἰπεῖν ἐσταύρωσαν ἑαυτοῖς τὸν κόσμον¹⁰⁹”. Στο *Μέγα Γεροντικόν*, βιβλίο το οποίο περιέχει αποφθέγματα και διηγήσεις ασκητῶν Πατέρων της ερήμου (της Αιγύπτου, της Θηβαΐδας, της Παλαιστίνης και της περιοχῆς του Σινά του 3ου και 4ου αι. μ.Χ), αφιερώνεται κεφάλαιο με τίτλο: “Περὶ ἀκτημοσύνης ἐν ᾧ δεῖ καὶ τὴν πλεονεξίαν φυλάττεσθαι”¹¹⁰. Στο κεφάλαιο αὐτὸ φιλοξενούνται πενήντα οκτὼ αποφθέγματα και μικρὲς διηγήσεις Γερόντων της ερήμου με κεντρικὸ θέμα τὴν ἀκτημοσύνη και τὴ σημασία που αὐτὴ ἔχει στον ἀγώνα του ἀνθρώπου για πνευματικὴ τελειότητα. Ἡ συλλογὴ αὐτὴ ἀποφθεγμάτων, στο σύνολό της και ὄχι μόνον αὐτὴ που ἀναφέρεται στην ἀκτημοσύνη, βρήκε μεγάλη ἀπήχηση ἰδιαίτερος στους πιστοὺς ἐκείνους που ἀπέρριψαν κάθε συμβιβασμὸ στον ἀγώνα κατὰ των παθῶν. Περιέχουν ἀλήθειες και νοήματα μεγάλης θεολογικῆς ἀξίας μέσα ἀπὸ σύντομες διηγήσεις και φαινομενικὰ ἀπλοϊκὲς διατυπώσεις. Διαβάζουμε, για παράδειγμα: “Εἶπεν ὁ ἀββᾶς Ἰσιδώρος· Ὁ δεινὸς καὶ πάντολμος τῆς φιλοχρηματίας ἔρω, κόρον οὐκ εἰδῶς, ἐπὶ τὸ ἔσχατον τῶν κακῶν, τὴν ἀλοῦσαν ψυχὴν ἐλαύνει. Οὐκοῦν μάλιστα αὐτὸν ἐν προοιμίῳ ἐλάσωμεν. Κρατήσας γὰρ, ἀχείρωτος ἔσται”¹¹¹. Ἡ παραπάνω ἀποστροφή βγαλμένη μέσα ἀπὸ τὴν πλούσια ἀσκητικὴ ἐμπειρία του ἀββᾶ Ἰσιδώρου του Πηλουσιώτη ἐπέχει δογματικὴ θέση στην συνείδηση ἐκείνων που ἀφιέρωσαν τὴν ζωὴ τους στον ἀγώνα για τὴν ἀπέκδυση του παλαιοῦ ἀνθρώπου, και δεν ἐπιδέχεται καμία ἀντίρρηση ἢ ἀμφισβήτηση ως προς τὴν ἀλήθειά της. Στο ἴδιο ἀπόφθεγμα γίνεται ἡ διαβεβαίωση ἀπὸ τον Γέροντα, γι’ αὐτὸ που κάναμε λόγο ἤδη παραπάνω, ὅτι δηλαδὴ ἡ ἀκτημοσύνη ἀποτελεῖ θεμέλιο λίθο της πνευματικῆς ζωῆς, ἐξοῦ και “ μάλιστα [τὸν τῆς φιλοχρηματίας ἔρωτα] ἐν προοιμίῳ ἐλάσωμεν” παραινεί ο ἀββᾶς.

Ὁ ὀσιος Ἰσαάκ ο Σύρος περιγράφει στα ἀσκητικά του κείμενα τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο συνδέεται ἡ πτωχεία με τὴν καλλιέργεια των ἀρετῶν. Συγκεκριμένα ἀναφέρει στον πρώτο λόγο του *Περὶ ἀποταγῆς καὶ μοναχικῆς πολιτείας*, “Ἡ ἀρχὴ τῆς ὁδοῦ τῆς ἐναρέτου ζωῆς εἶναι, τὸ νὰ καταγίνηται πάντοτε ὁ νοῦς εἰς τὴν μελέτην τῶν θείων λόγων, καὶ νὰ ἐξασκῆται εἰς τὴν πτωχείαν· διότι ὅταν ὁ νοῦς ... ποτίζεται ἀπὸ τοὺς λόγους τοῦ Θεοῦ, σοὶ βοηθεῖ εἰς τὴν κατόρθωσιν τῆς πτωχείας· ἡ δὲ κατόρθωσις τῆς

¹⁰⁹ Βλ. Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀββᾶ Δωροθίου, *Διδασκαλία Α΄*: Περὶ ἀποταγῆς, PG 88, 1628C-1629A.

¹¹⁰ Βλ. Το Μέγα Γεροντικόν, τ.Β΄ (1995). Θεσσαλονίκη: Ἱερὸν Ἡσυχαστήριον “Το Γενέσιον της Θεοτόκου”, σσ. 238-282. Βλ. ἐπίσης Τῶν τοῦ ἀγίου Ἰσιδώρου τοῦ Πηλουσιώτου Ἐπιστολῶν, Βιβλίον Γ΄:ΚΔ΄-Μαρτυρίῳ Ἀναγνώστη PG 78, 748Α.

¹¹¹ Βλ. Το Μέγα Γεροντικόν, ὁ.π., σ. 246.

πτωχείας σοὶ δίδει εὐκαιρίαν εἰς τὴν μελέτην τῶν θείων λόγων· ἡ δὲ βοήθεια τῶν δύο τούτων σὲ ἀναβιβάζει ταχέως εἰς τὴν τελειότητα τῶν ἀρετῶν”¹¹². Πρέπει να τονίσουμε στο σημείο αυτό, ὅτι στην ἔννοια τῆς πτωχείας στο παραπάνω παράθεμα ὁ Ἰσαάκ, ὅπως και ὁ περισσότεροι ἀσκητικοὶ συγγραφεῖς, ἀποδίδει μίᾳ ευρύτερη σημασία στην λέξη ἀπὸ τὴν ἀπλὴ ἔλλειψη χρημάτων και υλικῶν αγαθῶν. Ἡ πτωχεία ἐδῶ νοηματικὰ πλησιάζει περισσότερο στην ἐκούσια στέρηση τοῦ μοναχοῦ ἀπὸ τὰ “πράγματα τοῦ κόσμου”, ἢ ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει ὁ ἴδιος ἀπὸ “τὴν ὕλην τῶν ὀρατῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου ... ἢ ὅποια εἶναι μέγα ἐμπόδιον τῶν ψυχικῶν ἀρετῶν”¹¹³. Ἡ σπουδαιότητα τοῦ ἐμποδίου αὐτοῦ, γιὰ τὸν ἀββᾶ Ἰσαάκ, στην πνευματικὴ προκοπὴ τοῦ μοναχοῦ ἰδιαίτερως στο προοίμιο τῶν ἀσκητικῶν του ἀγῶνων φαίνεται και ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἀφιερώνει τὰ πρῶτα ἕξι κεφάλαια τῶν λόγων σ’ αὐτὴν τὴν ἐκούσια πτωχεία, τὴν ἀποταγὴ ἢ τὴν ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὸν κόσμον. Ἀλλὰ και μετὰ τὰ ἕξι αὐτὰ κεφάλαια ἐπανέρχεται στο θέμα ὅποτε κρίνει σκόπιμο γιὰτὶ φαίνεται να πιστεύει ὅτι τὸ ἐμπόδιο αὐτὸ καραδοκεῖ και δὲν θα τὸ ἀποφύγει ἐκεῖνος που δὲν τὸ ἔχει διαρκῶς στο νοῦ τοῦ. Στον “Περὶ ἀγάπης Θεοῦ, και ἀπαρνήσεως κόσμου, και τῆς εἰς αὐτὸν τὸν Θεὸν ἀναπαύσεως” λόγο τοῦ γράφει: “Ὅστις φεύγει τῆς παρουσίας ζωῆς τὴν ἀνάπαυσιν, αὐτὸς διὰ τοῦ νοῦς αὐτοῦ κατεσκόπευσε τὸν μέλλοντα αἰῶνα, ὁ δὲ συνδεδεμένος μετὰ τῆς φιλοκτημοσύνης, ὑπάρχει δοῦλος τῶν παθῶν. Καὶ μὴ νομίσης, ὅτι μόνη ἢ κτῆσις τοῦ χρυσοῦ και ἀργυρίου εἶναι φιλοκτημοσύνη, ἀλλὰ και οἰουδήποτε πράγματος, ἐκ τοῦ ὁποῦ κρέμαται τὸ θέλημά σου”. Ἀλλοῦ στον ἴδιο λόγο γράφει “Ἀγάπησον τὴν πτωχείαν, ἵνα συναχθῇ ὁ νοῦς σου ἀπὸ τοῦ εἰς τὰ μάταια περισπασμοῦ”¹¹⁴.

Τὸ ζήτημα που μας ἀπασχολεῖ ἔχει κεντρικὴ θέση και σε μίᾳ ἄλλῃ συλλογὴ ἀσκητικῶν κειμένων ἡ ὁποία εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητας στο δεῦτερο μισὸ τοῦ 18ου αἰῶνα με τίτλο: “Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν συνερανισθεῖσα παρά τῶν Ἁγίων και θεοφόρων Πατέρων ἡμῶν”. Πρόκειται γιὰ μίᾳ ἀνθολογία κειμένων Νηπτικῶν Πατέρων ἀπὸ δύο Ὁρθόδοξους ἀγίους τοῦ 18ου αἰῶνα, τὸν Ἅγιο Μακάριο Νοταρά (1731-1805), Ἐπίσκοπο Κορίνθου, και τὸν Ὁσιο Νικόδημο τὸν Ἀγιορείτη (1749-1809). Ἡ Φιλοκαλία ἐκδόθηκε τὸ 1782 στην Βενετία με δαπάνη τοῦ πρίγκιπα τῆς Μολδοβλαχίας Ἰωάννη Μαυρογορδάτου. Ἡ ἀνθολογικὴ ἐργασία ἀποτελεῖ ἔργο τοῦ ἀγίου Μακαρίου Νοταρά, ὁ ὁποῖος ὅταν ἐπισκέφθηκε τὸ Ἅγιον Ὄρος τὸ 1777

¹¹² Βλ. Ἰσαάκ Σύρου, *Ἀσκητικά*, ἐκδ. Ρηγόπουλος, Θεσσαλονίκη 1995, σ. 2.

¹¹³ Βλ. Ἰσαάκ Σύρου, *Ἀσκητικά*, ὁ.π.

¹¹⁴ *Ἀσκητικά*, ὁ.π., σελ. 110.

παρέδωσε την συλλογή για πληρέστερη, επεξεργασία, συμπλήρωση και έκδοση στον εικοσιεπτάχρονο τότε λόγιο αγιορείτη μοναχό Νικόδημο¹¹⁵. Η Φιλοκαλία αποτελεί “κωδικοποιήσις τῆς μυστικῆς Ὁρθοδόξου Θεολογίας” από τους μεγάλους μυστικούς ασκητές της Αιγυπτιακῆς Ερήμου του 3ου και 4ου αιώνα, μέχρι τις μεγάλες μορφές του απολογητικού Ησυχασμοῦ του 14ου αιώνα, μεταξύ των οποίων εξέχουσα θέση κατέχει ο Ἅγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς, Αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης¹¹⁶. Η Φιλοκαλία ἀρχίζει με “*Παραινέσεις περὶ ἡθους ἀνθρώπων καὶ χρηστῆς πολιτείας*” του Ἀντωνίου του Μεγάλου. Ο Μέγας Ἀντώνιος “ὁ τοῦ χοροῦ τῶν ἀσκητῶν κορυφαῖος” σύμφωνα με τον ἅγιο Νικόδημο τον Αγιορείτη, “εἰς ἀκρότατον δὲ ἀρετῆς καὶ ἀπαθείας ἐλληλακῶς ... πολλὰς μὲν καὶ ἄλλας ἱερὰς καὶ πνευματικὰς ὑποθήκας διαφόροις ὑποθέσεσιν ἀνηκούσας εἰσηγήσατο καὶ σοφωτάτας ἀποκρίσεις, πρὸς τοὺς ἐπερωτῶντας, ψυχικῆς ὠφελείας μεστὰς ἀπεκρίνατο”¹¹⁷. Αναφέρει λοιπὸν ο Μέγας Ἀντώνιος για το θέμα που μας ενδιαφέρει στο δ’ ἀπὸ τα ρο’ κεφάλαια (σύντομα κείμενα) που φιλοξενούνται στο πρώτο βιβλίο της Φιλοκαλίας, “[Ὁ τῆ ἀληθεία λογικὸς ἄνθρωπος] ... τὴν τῶν χρημάτων κτῆσιν καὶ τὴν πλουσία χρῆσιν, φαντασίαν μόνην ὀλιγοχρόνιον λογιζόμενος καὶ γινώσκων, ὅτι ἡ ἐνάρετος καὶ τῷ Θεῷ ἀρέσκουσα πολιτεία, τοῦ πλοῦτου διαφέρει” και στο ι’ κεφάλαιο συνεχίζει “Ὁ πλούσιος καὶ εὐγενὴς παρὰ τοῖς καλῶς φρονοῦσι, παιδεύσεως ψυχικῆς δίχα καὶ ἀρετῆς βίου ἀπάσης, κακοδαίμων ὑπάρχει· ὥστερ ὁ πένης καὶ δοῦλος τὴν τύχην, παιδεύσει καὶ ἀρετῆ βίου κεκοσμημένος, εὐδαίμων ὑπάρχει”¹¹⁸. Ἄλλου γράφει ο Ἀντώνιος “Ὅι δυστυχίαν νομίζοντες τὴν ἀποβολὴν τῶν χρημάτων ... γινωσκέτωσαν, ὅτι πρῶτον μὲν ἀρκεῖσθαι δεῖ τοῖς δεομένοις παρὰ τοῦ Θεοῦ· ὅτε δὲ χρῆ ἀποδιδόναι αὐτὰ, ἐτοιμῶς τε καὶ εὐγνωμόνως”, και ἀμέσως παρακάτω “Ἔργον χρηστοῦ ἀνθρώπου τὸ μὴ πιπράσκειν τὴν ἐλευθέραν γνώμην, λήψει χρημάτων προσέχοντος, κἂν πάνυ πολλὰ τύχη τὰ παρεχόμενα”¹¹⁹. Δεν χρειάζονται πολλές θεολογικὲς γνώσεις για να διαπιστώσει κανεὶς τὴν ἀπόλυτη ευθυγράμμιση των παραπάνω θέσεων με τὴν διδασκαλία του Ευαγγελίου. Πρέπει να σημειώσουμε στο σημεῖο αὐτό ὅτι προκειμένου να δεχτοῦμε τις πνευματικὲς υποθήκες του Ἀντωνίου ως ἀδιαμφισβήτητες ἀλήθειες ο Νικόδημος ο Αγιορείτης δηλώνει ἐκ προοιμίου το

¹¹⁵ Βλ. *Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπτικῶν συνερανισθεῖσα παρὰ τῶν Ἁγίων καὶ Θεοφόρων Πατέρων*, τ. Α’, ἐκδ. Ἀστήρ, Ἀθήνα 1982, σ. θ’-ια’.

¹¹⁶ Βλ. *Φιλοκαλία*, ὁ.π., σ. ια’

¹¹⁷ Βλ. *Φιλοκαλία*, ὁ.π., σ. 3.

¹¹⁸ Βλ. *Φιλοκαλία*, ὁ.π., σ. 5-6.

¹¹⁹ Βλ. *Φιλοκαλία*, ὁ.π., σ. 9.

προχωρημένο πνευματικό επίπεδο που έφτασε ο Άγιος. Λέει συγκεκριμένα για τον Αντώνιο ότι πρώτα “εις ακρότατον ... ἀρετῆς καὶ ἀπαθείας ἐλληλακῶς” και ύστερα “πνευματικὰς ὑποθήκας διαφόροις ὑποθέσεσιν ἀνηκούσας εἰσηγήσατο”. Πράγμα που σημαίνει ότι για να αντιληφθῆί κάποιος την ορθή διάσταση των πραγμάτων πρέπει πρώτα να φτάσει σε ακραία στάδια αρετῆς και απαθείας, δηλαδή να γίνει “τῆ ἀληθείᾳ λογικὸς ἄνθρωπος” ὅπως τον χαρακτηρίζει ο Αντώνιος, διαφορετικά θα ερμηνεύει με λάθος τρόπο αυτά που συμβαίνουν γύρω του και στον ίδιο. Υπ’ αυτό το πρίσμα βλέπουμε λοιπόν πόσο σχετικές είναι οι καταστάσεις του πλούτου και της φτώχειας στην Ορθόδοξη ασκητική εμπειρία και παράδοση σε σύγκριση με την κοινή αντίληψη, και πῶς η αξία ἢ η απαξία τους εξαρτώνται από την οπτική μέσα στην οποία τοποθετούνται. Ένας ἄλλος Νηπτικός Άγιος, ο Όσιος Κασσιανός ο Ρωμαῖος (ἀκμασε ἐπὶ βασιλείας Θεοδοσίου του Μικροῦ, περίπου 451 μ.Χ.) αποδίδει πολύ μεγάλη σημασία στην επίδραση που ἔχει η απουσία της φιλαργυρίας στην καθαρότητα της ψυχῆς, αναφέρει σχετικά “ἡ ἀποχὴ τῆς φιλαργυρίας, οὐ μόνον τὸ μὴ ἔχειν χρήματα, ἀλλὰ καὶ τὸ μὴ ἐπιθυμεῖν κεκτηῖσθαι, πρὸς καθαρότητα ψυχῆς ὀδηγεῖ”¹²⁰. Ο ἴδιος ἅγιος περιλαμβάνει την φιλαργυρία στους οκτῶ λογισμούς της κακίας, και μάλιστα την θεωρεῖ νόσο της ψυχῆς “ἔξωθεν ἐπερχομένη, [ἢ ὅποια] ἀμεληθεῖσα ὀλεθριωτέρα τῶν ἄλλων παθῶν καὶ δυσἀπόβλητος γίνεται”¹²¹. Ο Όσιος Μάρκος ο Ασκητής (τέλη 4ου, αρχές 5ου αἰώνα) μαθητῆς του Ιωάννου του Χρυσοστόμου, γράφει στο ρα’ κεφάλαιο, ἀπὸ τα σ’ (200) Περί Νόμου Πνευματικῶν κεφάλαια (σύντομα κείμενα, δύο-τριῶν γραμμῶν) που φιλοξενούνται στην Φιλοκαλία: “Ἐκτυφλοῦται ὁ νοῦς διὰ τούτων τῶν τριῶν παθῶν, φιλαργυρίας λέγω καὶ κενοδοξίας καὶ ἡδονῆς”, και στο ρη’ κεφάλαιο γράφει “Ὁ διὰ χρήματα ἢ δόξαν ἢ ἡδονὴν ὀργιζόμενος τῷ πλησίον, οὐπω ἔγνωκεν ὅτι ἐν δικαιοσύνῃ διοικεῖ ὁ Θεὸς τὰ πράγματα”¹²². Μας διαβεβαιώνει, δηλαδή, ο μεγάλος ασκητῆς Πατέρας, ὅτι η φιλαργυρία τυφλώνει το νου, προσβάλλει, δηλαδή, την διανοητική ικανότητα του ἀνθρώπου και τον καθιστᾶ ἀνίκανο να κρίνει λογικά. Είναι φυσικό επακόλουθο ἕνας σκοτισμένος νοῦς να μην μπορεί να κατανοήσει ὅτι τα χρήματα αποτελοῦν μέσο για την ἐπιτέλεση του ἔργου της κοινωνικῆς δικαιοσύνης του Θεοῦ, γι’αυτό και ο φιλάργυρος βλέπει τον πλησίον του ὡς ἐμπόδιο για την ικανοποίηση του πάθους του και αυτό του προκαλεῖ οργή. Ο Όσιος Νείλος ο Ασκητῆς προτρέπει

¹²⁰ Βλ. Κασσιανῶ του Ρωμαίου, Φιλοκαλία, ὁ.π., σ.62.

¹²¹ Βλ. Κασσιανῶ του Ρωμαίου, Φιλοκαλία, ὁ.π., σ. 65-66.

¹²² Βλ. Οσίου Μάρκου Ασκητοῦ, Φιλοκαλία, ὁ.π. σ. 102

“καταφρονήσωμεν κτημάτων καὶ χρημάτων καὶ πάντων τῶν βαπτίζοντων τὸν λογισμὸν καὶ ὑποβρύχιον καταφερόντων αὐτόν”¹²³, συμφωνώντας κατά βάση με τον Όσιο Μάρκο τον Ασκητή ότι η φιλαργυρία τυφλώνει τον νου, όπως είδαμε παραπάνω.

Υπερβαίνει τους σκοπούς της παρούσας εργασίας η εξάντληση των παραθεμάτων της Ασκητικής Γραμματείας που σχετίζονται με το θέμα μας. Το συμπέρασμα που προκύπτει αβίαστα είναι ότι ο πλούτος και η φτώχεια και γενικότερα τα ζητήματα κοινωνικής δικαιοσύνης αποτελούν μείζονος σημασίας ζητήματα για την πνευματική τελειότητα των χριστιανών. Θα ήταν χωρίς αποτέλεσμα η απόσυρση του χριστιανού από τον «κόσμο», αν παράλληλα υπέθαλπτε τα πάθη της φιλοχρηματίας, της φιλαργυρίας, της απληστίας, της ακόρεστης επιθυμίας για ικανοποίηση κάθε σωματικής και ψυχολογικής ανάγκης. Τα πάθη αυτά κρατούν προσκολλημένο τον άνθρωπο στη γη και δεν τον αφήνουν να αναταθεί στην πνευματική σφαίρα που είναι ο χώρος συνάντησης με το Θείο.

Κεφάλαιο 2ο: Πλούτος και Φτώχεια μέσα από τα συγγράμματα του ακαδημαϊκού θεολόγου Γεωργίου Μαντζαρίδη

2.1. Ο Γ. Μαντζαρίδης οδηγός στην εξερεύνηση των χριστιανικών αληθειών

Οι αλήθειες του Ευαγγελίου και οι λόγοι του Ιησού Χριστού αν και διατυπώθηκαν με άμεσους αποδέκτες τους ανθρώπους μιας συγκεκριμένης κοινωνίας μιας συγκεκριμένης εποχής, ωστόσο έχουν οικουμενική απήχηση και διαχρονική ισχύ. Έχουν αλλάξει πολλά από τότε σε κοινωνικοοικονομικό, τεχνολογικό και πολιτισμικό επίπεδο, όμως οι θεολογικές διαστάσεις παραμένουν ίδιες και αφορούν τον σημερινό άνθρωπο στον ίδιο βαθμό που αφορούσαν τους αρχικούς αποδέκτες. Αυτό που χρειάζεται και αποτελεί το κρίσιμο ζητούμενο είναι να γίνουν προσπελάσιμες από τον μοντέρνο άνθρωπο. Στο πεδίο αυτό έχει πολλά να προσφέρει ο σύγχρονος ακαδημαϊκός λόγος. Η επιστημονική, η «μη αξιολογική προσέγγιση του χριστιανισμού ως κοινωνικού φαινομένου ... μπορεί να βοηθήσει αφενός τη θεολογία να διαλεχτεί με το σύγχρονο κόσμο, και αφετέρου την Εκκλησία

¹²³ Βλ. Όσιου Νείλου του Ασκητού, Φιλοκαλία, *ό.π.*, σ. 226.

να αναπτύξει ευχερέστερα το ποιμαντικό της έργο»¹²⁴. Τα παραπάνω βρίσκονται στο επίκεντρο του σημερινού θεολογικού προβληματισμού σε μια εποχή που ο άνθρωπος κατακλύζεται από πλήθος αντιφατικών μηνυμάτων με κυρίαρχο αυτό της υλιστικής θεώρησης των πραγμάτων.

Το ερευνητικό ενδιαφέρον του κεφαλαίου αυτού εστιάζεται στην παρουσίαση ενδεικτικού μέρους, αποσπασματικού, αλλά, θα λέγαμε, αντιπροσωπευτικού, της «κοινωνικής σκέψης» του ακαδημαϊκού θεολόγου Γ. Μαντζαρίδη όπως αυτή αποτυπώνεται στα συγγράμματά του. Θα εξετάσουμε συγκεκριμένες πτυχές του κοινωνικού του λόγου για να αναχθούμε στην γενικότερη κοινωνική του οπτική. Ως ακαδημαϊκός δάσκαλος είχε την ευθύνη να μελετήσει σε βάθος την Αγία Γραφή, την Πατερική και θύραθεν γραμματεία, να ανατάμει στα μεγάλα προβλήματα της ζωής και να κατανοήσει τις σύγχρονες κοινωνικές και φιλοσοφικές προτάσεις που διεκδικούν την αποκλειστικότητα πειστικότερης λύσης για ένα καλύτερο μέλλον. Δεν είμαστε βεβαίως σε θέση να γνωρίζουμε όλες τις μελέτες του που διαμόρφωσαν την άποψή του στο συγκεκριμένο ζήτημα, ούτε μπορούμε να εξαντλήσουμε το θέμα μας αναφέροντας όλες τις πηγές του καθηγητή, γραφικές ή πατερικές, στις οποίες βασίζεται το αξιόλογο συγγραφικό του έργο. Εμείς θα παρακολουθήσουμε τη σκέψη του σε βασικά κοινωνικά ερωτήματα που περιστρέφονται γύρω από το κύριο ερευνητικό μας θέμα που είναι ο πλούτος και η φτώχεια στην διδασκαλία της Εκκλησίας. Τα ερωτήματα που θα ερευνήσουμε αφορούν: στην διαχρονική στάση του χριστιανισμού απέναντι στα κοινωνικά προβλήματα, στην χριστιανική πρόταση για την αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων, στην τοποθέτηση του χριστιανού απέναντι στα υλικά αγαθά και τον πλούτο, στην θεολογική διάσταση των εννοιών πλούσιος και φτωχός, στην σύγχρονη κοινωνική νοηματοδότηση των παραπάνω εννοιών, και στην ηθική διάσταση του χρήματος.

2.2. Η στάση του χριστιανισμού απέναντι στα κοινωνικά προβλήματα

Αναφερθήκαμε παραπάνω στην συμβολή του Γ. Μαντζαρίδη στο ποιμαντικό έργο της Εκκλησίας προσεγγίζοντας με τον τρόπο αυτό το θέμα που μας απασχολεί στην παρούσα εργασία, γιατί μέσα στο ποιμαντικό εντάσσεται και το κοινωνικό της έργο. Το έργο αυτό στις μέρες μας αντισταθμίζει σε μεγάλο βαθμό τις μεγάλες

¹²⁴ Βλ. Πρωτ. Β. Ι. Καλλιακμάνη, «Γεώργιος Ιωσήφ Μαντζαρίδης», στο *Θεολογία και κόσμος σε διάλογο: Τιμητικός Τόμος στον Καθηγητή Γεώργιο Ι. Μαντζαρίδη*, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 20.

αδυναμίες του καπιταλιστικού κοινωνικοοικονομικού συστήματος που έχει επικρατήσει, κατά το οικονομικό του, τουλάχιστον, σκέλος, παγκοσμίως¹²⁵. Και όταν αναφερόμαστε στην οικονομική διάσταση του συστήματος αυτού κάνουμε λόγο για την προτεραιότητα του χρήματος ή του επιχειρηματικού κέρδους έναντι του ανθρώπου, ενώ όταν αναφερόμαστε στην κοινωνική του διάσταση αναφερόμαστε στον ατομοκεντρικό και όχι ανθρωποκεντρικό του χαρακτήρα. Καμία θυσιαστική διάθεση, καμία αλληλοπεριχώρηση, καμία υποταγή του ατομικού συμφέροντος στο κοινωνικό “καλό”. Δεν υπάρχει κάποια ηθική στο σύστημα αυτό με βάση την οποία να παράγεται κοινωνική προσφορά ή κοινωνικό έργο, χωρίς ορατό ή κρυφό, οικονομικό ή χρηστικό αντάλλαγμα, το οποίο να θεραπεύει τον ανθρώπινο πόνο, την μοναξιά και την δυστυχία. Τα πάντα πωλούνται και αγοράζονται. Στο πλαίσιο του συστήματος αυτού, η υποχρέωση βοήθειας του αδυνάτου, του κοινωνικά ευάλωτου ανατίθεται σε απρόσωπες δομές και οργανισμούς, κερδοσκοπικούς ή μη. Ειδικά στην τελευταία περίπτωση, των μη κερδοσκοπικών οργανισμών, τα πράγματα περιπλέκονται λίγο περισσότερο διότι στο πλαίσιο λειτουργίας τους διακινούνται τεράστια χρηματικά ποσά που επειδή είναι δύσκολο, πολλές φορές, να ελεγχθεί η αποδοτική ή η χρηστή διαχείρισή τους, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις που μετατρέπονται σε μέσα ικανοποίησης ιδιοτελών συμφερόντων. Δεν υπάρχει ελπίδα να υπερνικήσει τις αδυναμίες του το παγκοσμίως επικρατούν πλέον σύστημα γιατί από τη φύση του ευνοεί τους λίγους ισχυρούς, και οποιαδήποτε προσπάθεια μετριασμού των αβελτηριών του βρίσκεται στην διακριτική τους ευχέρεια. Πού θα συναντήσουμε επομένως το αληθινό κοινωνικό έργο, ή πώς θα βγούμε από τα αδιέξοδα των μεγάλων σύγχρονων κοινωνικών προβλημάτων; Αν πάμε κατευθείαν στην Εκκλησία τότε θα βρεθούν, πιθανόν, κάποιοι οι οποίοι θα μας κατηγορήσουν για βιασύνη. Διότι δεν θα έπρεπε, κατά τη γνώμη τους, να αναζητήσουμε την βοήθεια των θρησκειών πριν εξαντλήσουμε τον κατάλογο άλλων εναλλακτικών επιλογών ή προτάσεων θεσμικής και οικονομικής οργάνωσης της κοινωνίας. Θα μας πουν ότι η επίλυση των κοινωνικών προβλημάτων έχει σχέση με ιδεολογικές παραδοχές και αφετηρίες. Μια κοινωνία οργανωμένη πάνω σε μια άλλη ιδεολογική βάση, όχι δηλαδή στο ατομικό συμφέρον ή την ατομική ιδιοκτησία θα μπορούσε να απαντήσει στα μεγάλα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι ανθρώπινες κοινότητες. Μια τέτοια κοινωνία θα μπορούσε να ήταν για παράδειγμα μια σοσιαλιστική ή

¹²⁵ Μετα την κατάρρευση του συστήματος του υπαρκτού σοσιαλισμού το 1989.

κομμουνιστική κοινωνία. Ως πρόταση και ιδεολογία παρουσιάζει πολύ μεγάλο ενδιαφέρον και ελκύει την προσοχή πνευματικών και κοινωνικά ευαίσθητων ανθρώπων, ιδιαίτερα νέων. Τα αιτήματα για συντροφικότητα, αλληλεγγύη και κοινωνική δικαιοσύνη βρίσκονται στις πρώτες θέσεις των κατασταστικών αρχών αυτών των ιδεολογιών. Το πρόβλημα όμως είναι ότι τα αιτήματα αυτά που εμφανίστηκαν με τις επαναστατικές κινήσεις κυρίως του προηγούμενου αιώνα “ξεθώριασαν” και μετέπεσαν, όπου οι επαναστατικές αυτές κινήσεις εξελίχθηκαν σε ολοκληρωτικά καθεστώτα, σε απλά συνθήματα¹²⁶. Σωστά παρατηρεί ο Μαντζαρίδης ότι τα συνθήματα αυτά είναι βαθιά “ριζωμένα στὸν ἄνθρωπο, καὶ ιδιαίτερα σὲ αὐτὸν ποὺ εἶχε κάποια σχέση μὲ τὸν Χριστιανισμό. Ὅπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Μαντζαρίδης: «Ἡ κατάρρευση ... τοῦ λεγόμενου ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ βεβαίωσε ὅτι τὰ συνθήματα αὐτὰ δὲν ἐπιβάλλονται μὲ τὴν βία»¹²⁷. Δεν είναι δυνατόν με απαγορεύσεις, στέρηση ελευθεριῶν και μεταχείριση αυταρχικῶν μεθόδων να αλλάξει μια κοινωνία. Ούτε όμως και η επικράτηση του καπιταλιστικῶν συστήματος, προσθέτει ο καθηγητής, θα σώσει τον ἄνθρωπο¹²⁸. Και συνεχίζει, η επικράτηση του καπιταλισμοῦ ἴσως σημαίνει ὅτι πρόκειται για ἓνα σύστημα που κολακεύει περισσότερο τις αδυναμίες του ἀνθρώπου και ανταποκρίνεται καλύτερα στην διεφθαρμένη φύση του¹²⁹. Το παραπάνω, αν και διατυπώνεται ως υπόθεση ἀπὸ τον καθηγητή, πιστεύουμε ὅτι ἀπαντᾷ στην ἀπορία για τους λόγους που ἓνα ἀδικο, ἀπὸ τη φύση του, κοινωνικοοικονομικό σύστημα ὄχι μόνο επικράτησε παγκοσμίως, κατάφερε να εξουδετερώσει το ιδεολογικό του “ἀντίπαλο”, ἀλλὰ και μετασχηματίζεται με τέτοια προσαρμοστικότητα που προκαλεί μεγάλη ἀνησυχία ως προς την μελλοντική εξέλιξη των ἀνθρώπινων κοινωνιῶν¹³⁰. Αν οὔτε ο καπιταλισμός οὔτε ο σοσιαλισμός μπορούν να δώσουν κάποιες λύσεις στα μεγάλα κοινωνικά προβλήματα, και ἀπαντήσεις σε καίρια ερωτήματα αναφορικά με το μέλλον της ἀνθρωπότητας, τότε κάπου ἀλλοῦ θα πρέπει να ἀναζητήσουμε το δρόμο που θα μας βγάλει ἀπὸ το ἀδιέξοδο. Μπορεί ἓνας θεσμός που ἔρχεται ἀπὸ την ἀρχαιότητα να προσφέρει λύση στο πρόβλημα που ἀντιμετωπίζει ο ἄνθρωπος του 21ου αἰῶνα; Για

¹²⁶ Με οξυδερκή και καυστικό τρόπο παρουσιάζει την εξέλιξη ἢ, καλύτερα, την εκτροπή αὐτή ο Τζ. Ὀργουλ στο εμβληματικό ἔργο του “Ἡ φάρμα των ζώων”.

¹²⁷ Βλ. Γ. Μαντζαρίδη (1994), *Ἡ ἐμπειρική θεολογία στην οικολογία και την πολιτική*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Πουρναράς, σ. 14.

¹²⁸ Βλ. *Ἡ ἐμπειρική θεολογία στην οικολογία και την πολιτική*, ὁ.π., σ. 15.

¹²⁹ Βλ. *Ἡ ἐμπειρική θεολογία στην οικολογία και την πολιτική*, ὁ.π.

¹³⁰ Βλ. τις φιλοσοφικές θεωρίες ἢ ιδεολογίες του *υπερανθρωπισμοῦ, μεταανθρωπισμοῦ, διανθρωπισμοῦ, μακροπροθεσμιζοῦ* κ.ά.

τον Μαντζαρίδη η απάντηση, σε ένα πρώτο οργανωτικό επίπεδο της κοινωνίας, είναι καταφατική: “ή Ὁρθοδοξία με τὴν ἀλήθεια γιὰ τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο, τὸν ἀσκητικὸ χαρακτήρα καὶ τὸ κοινοβιακὸ πνεῦμα της προσφέρει στὸν ἄνθρωπο τὴν τρίτη, ἢ ἀκριβέστερα τὴν πρώτη λύση [στο παραπάνω πρόβλημα], ... σ’αὐτὸ στηρίχθηκε ἡ κοινοτικὴ ὀργάνωση τῆς κοινωνικῆς ζωῆς στὸν ὀρθόδοξο χῶρο ... [καὶ] μπορεῖ [νὰ συνεχίσει] νὰ ἐμπνέει καὶ νὰ στηρίζει τοὺς Ὁρθοδόξους, ἀλλὰ καὶ ὅλους τοὺς Χριστιανούς στὴ μελλοντικὴ τους πορεία”¹³¹. Το παραπάνω, βεβαίως, δεν αποτελεί πολιτικὴ πρόταση, οὔτε πιθανόν μπορεῖ νὰ εφαρμοστεῖ σε ἕνα γενικευμένο πλαίσιο χωρὶς αναφορὰ στὴν ορθόδοξη χριστιανικὴ πίστη καὶ παράδοση. Τὴν Ορθόδοξη Χριστιανικὴ μὴ πολιτικὴ πρόταση σε ἕνα γενικευμένο πλαίσιο θα δούμε ἀμέσως παρακάτω με τὴ βοήθεια τοῦ καθηγητῆ.

2.3 Ορθόδοξη χριστιανικὴ πρόταση στα κοινωνικά προβλήματα

Επανερχόμαστε στο ερώτημα ποια μπορεῖ νὰ εἶναι ἡ γενικότερη συμβολὴ τῆς Εκκλησίας ἢ τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴν ἀντιμετώπιση τῶν τεράστιων προβλημάτων, ὅπως τῆς φτώχειας, τῆς εκμετάλλευσης, τῶν οικονομικῶν ανισοτήτων κ.ά. που ταλανίζουν τὸν σύγχρονο ἄνθρωπο. Προτείνει ὁ χριστιανισμὸς κάποιο σύστημα το οποίου δίνει λύσεις στα κοινωνικά καὶ οικονομικά προβλήματα που ἀντιμετωπίζουν οἱ σύγχρονες κοινωνίες παγκοσμίως; Ὑπάρχει κάποια χριστιανικὴ πρόταση ὀργάνωσης τῶν θεσμῶν ἢ τῆς κοινωνίας γενικότερα, που νὰ ἐγγυάται βελτίωση τῶν ὁρῶν διαβίωσης, μείωση κοινωνικῶν ανισοτήτων, ἐξάλειψη τοῦ κοινωνικοῦ αποκλεισμοῦ κ.ά.; Ἡ απάντηση που ἐρχεται ἀπὸ τὸν ἀκαδημαϊκὸ θεολόγο Γεώργιο Μαντζαρίδη μπορεῖ νὰ ξαφνιάσει, με τὴν πρώτη ἀνάγνωση, ἐκείνους που δεν ἔχουν ἐντυπώσει στις ἀλήθειες τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ παράδοσης. Παρατηρεῖ λοιπὸν ὁ Γ. Μαντζαρίδης γιὰ τὸ συγκεκριμένο θέμα ὅτι «ο Χριστιανισμὸς ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἐμφάνισέως του δεν ἀναγνώρισε ὡς στόχο του τὴν ἐπίλυση τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων ἢ τὴν πραγματοποίηση κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων», παρά τὸ ὅτι συνέβαλε με διάφορους τρόπους στὴν ἀνάδειξή τους¹³². Μια ἐπιφανειακὴ ἀνάγνωση τῆς παραπάνω πρότασης θα κατέληγε πολὺ εὐκόλα στο συμπέρασμα ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἀσχολεῖται κυρίως γιὰ τὴν “ἄλλη ζωὴ”, τὴν αἰώνια, τὴν ἄυλη καὶ τὴν ἀόρατη, καὶ ἀδιαφορεῖ γιὰ τὴν παρούσα ἀφοῦ τὴ θεωρεῖ πρόσκαιρη, ψεύτικη καὶ κατὰ συνέπεια ἀνάξια λόγου καὶ προσοχῆς. Ἐτσι ἡ τοποθέτηση αὐτῆ τοῦ καθηγητῆ

¹³¹ Βλ. Γ. Ι. Μαντζαρίδη, *Ἡ ἐμπειρικὴ θεολογία στὴν οικολογία καὶ τὴν πολιτικὴ*, ὁ.π., σ. 16.

¹³² Βλ. Γ. Ι. Μαντζαρίδης, *Κοινωνιολογία τοῦ Χριστιανισμοῦ*, ἐκδ. Πουρναρά 2010, σ. 287.

είναι πιθανό να εγείρει ενστάσεις από μερίδα Χριστιανών ως προς την ορθότητά της, ειδικά από εκείνους που γνωρίζουν πολύ καλά το ποιμαντικό έργο της Εκκλησίας διαχρονικά, και ιδιαιτέρως σε περιόδους κρίσεων ή όποτε οι περιστάσεις επέβαλαν την κοινωνική της παρουσία. Όσοι όμως έχουν εμβαθύνει στο περιεχόμενο της Χριστιανικής διδασκαλίας θα αποδέχονταν πλήρως και ανεπιφύλακτα την θέση του καθηγητή. Όσοι έχουν βιώσει ή μελετήσει την Ορθόδοξη ηθική διδασκαλία αντιλαμβάνονται ότι βαθύτερος στόχος του Χριστιανισμού δεν είναι τόσο η θεραπεία των συμπτωμάτων των κοινωνικών προβλημάτων όσο η ριζική αντιμετώπιση των αιτιών που τα προκαλούν. Εξαλείφοντας τα αίτια εξαλείφονται και τα προβλήματα τα οποία αποτελούν εκδηλώσεις ή αποτελέσματά τους. Έτσι ερχόμαστε σε μια νέα οπτική η οποία έχει σχέση με την άποψη του καθηγητή που παραθέσαμε σε προηγούμενη παράγραφο ότι δηλαδή “ή Ορθοδοξία με την αλήθεια για τὸ ἀνθρώπινο πρόσωπο, [κτλ] ... προσφέρει στὸν ἄνθρωπο τὴν τρίτη, ἢ ἀκριβέστερα τὴν πρώτη λύση...” για την συγκρότηση της ιδανικής κοινωνίας ανθρώπων. Στην θεολογία του ανθρώπινου προσώπου ή του ανακαινισμένου ανθρώπου θα αναζητήσουμε τις απαντήσεις στα βασικά ερωτήματα που διατυπώθηκαν παραπάνω. Αυτό θα είναι το αντικείμενο της επόμενης ενότητας.

2.4. Ο ανακαινισμένος, εν Χριστώ, άνθρωπος

Το ερώτημα επομένως που πρέπει να απαντήσουμε από εδώ και πέρα είναι πού πρέπει να αναζητηθούν τα αίτια που προκαλούν τα κοινωνικά προβλήματα. Είναι ζήτημα κάποιων κοινωνικών αλλαγών που πρέπει να γίνουν ώστε να απαλλαγούμε όχι μόνο από το πρόβλημα της φτώχειας αλλά από όλα εν γένει τα προβλήματα που απασχολούν τις ανθρώπινες κοινωνίες; Ο Γ. Μαντζαρίδης παρατηρεί ότι η αιτία του κακού δεν βρίσκεται στα πράγματα ή τις καταστάσεις, ούτε στην ίδια την κοινωνία, αλλά στον κάθε άνθρωπο ξεχωριστά, και πιο συγκεκριμένα στην “ιδιοτέλεια, τὴ φιλαυτία καὶ τὸν ἀτομισμὸ του, πὸν τὸν ὀδηγοῦν στὴν ἀπολυτοποίηση τοῦ ἐγῶ” του¹³³. Για τον ίδιο, ειπώθηκε με άλλα λόγια παραπάνω, «η Εκκλησία δεν θεωρεί απαραίτητη εξαρχής την αλλαγή των εξωτερικών κοινωνικών καταστάσεων, αλλά προτάσσει την εσωτερική ανακαίνιση των ανθρώπων [...], οι πραγματικές αλλαγές στην κοινωνική ζωή προκαλούνται με την εσωτερική ανακαίνιση των ανθρώπων ως προσώπων»¹³⁴. Η απάντηση που δίνει ο καθηγητής εδράζεται ακριβώς στην

¹³³ Βλ. Γ. Ι. Μαντζαρίδη, *Η εμπειρική θεολογία στην οικολογία και την πολιτική*, ό.π., σ. 15.

¹³⁴ Βλ. Γ. Ι. Μαντζαρίδη, *Κοινωνιολογία*, ό.π., σ. 289.

διδασκαλία του Ιησού Χριστού και των Πατέρων της Εκκλησίας οι οποίοι διαρκώς τονίζουν ότι τα εξωτερικά προβλήματα ή οι εξωτερικές καταστάσεις είναι υποδηλώσεις ή αντανάκλασεις της ποιότητας του «εσωτερικού ανθρώπου». Με άλλα λόγια η ποιότητα των έργων του ανθρώπου εξαρτάται από την ποιότητα και την κατάσταση της ψυχής του. Αν η ψυχή του ανθρώπου είναι υγιής τότε και τα έργα του θα είναι ωφέλιμα για τον ίδιο και τους συνανθρώπους του, αν η ψυχή του είναι εμπαθής τότε και τα έργα του θα είναι καταστρεπτικά για τον ίδιο και τους άλλους. Είναι γνωστά τα περίφημα «Οὐαὶ»¹³⁵ που απηύθυνε ο Κύριος στους Φαρισαίους σε μία κατάσταση (θεα)ανθρώπινης συναισθηματικής έξαρσης όταν έβλεπε πόσο οι σύγχρονοί του «πιστοί» με μία επιφανειακή προσκόλληση στο γράμμα του Νόμου είχαν διαστρέψει την ουσία των μωσαϊκών εντολών. Σε ένα από αυτά τα «Οὐαὶ» παρομοίασε τους ανθρώπους με τάφους «οἵτινες ἔξωθεν μὲν φαίνονται ὠραῖοι, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ὀστέων νεκρῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας»¹³⁶. Είναι προφανές ότι αυτό το «μέσα» και το «έξω» αναφέρονται, αντίστοιχα, στην ψυχή του ανθρώπου, δηλαδή στον εσωτερικό άνθρωπο από την μια, και στα έργα του, δηλαδή στις εξωτερικές εκδηλώσεις του εσωτερικού ανθρώπου από την άλλη. Αν το “μέσα” είναι υγιές τότε και το έξω θα είναι χρήσιμο και ωφέλιμο, αν το “μέσα” είναι εμπαθές τότε και το έξω θα είναι νοσηρό και επιβλαβές. Γίνεται φανερό επομένως από τα παραπάνω ότι η εξάλειψη του κακού εν γένει προϋποθέτει την ανακαίνιση του ανθρώπου «ως προσώπου»¹³⁷. Φυσικά όταν κάνουμε λόγο για ανακαίνιση του ανθρώπου ως προσώπου δεν αναφερόμαστε σε μια ποιοτική μεταβολή του, σε κάποια ηθική ή φυσική βελτίωση, αλλά σε μια “ὄντολογική ἀνακαίνιση” όπως την χαρακτηρίζει ο Μαντζαρίδης¹³⁸. Η ανακαίνιση αυτή όμως δεν μπορεί να γίνει με τη βία ή παρά τη θέληση του υποκειμένου. Δεν πρόκειται δηλαδή για μια επιβαλλόμενη από μία εξωτερική δύναμη, ούτε από το Θεό, αλλαγή του εσωτερικού του ανθρώπου. Οποιαδήποτε ανακαινιστική προσπάθεια πρέπει να γίνεται με πρωτοβουλία ή με την ελεύθερη βούληση και συγκατάθεση της εικόνας του Θεού. Αναφέρει χαρακτηριστικά ο Γ. Μαντζαρίδης στο θέμα αυτό: “Η συμβολή τοῦ ἀνθρώπου στο ἔργο τῆς σωτηρίας καὶ ἀνακαινίσεώς του εἶναι μηδαμινή. Παρά ταῦτα δέν εἶναι δυνατό τὸ ἔργο αὐτὸ χωρὶς τὴν ἀνθρώπινη συμβολή”¹³⁹. Με την διευκρίνιση αυτή

¹³⁵ Βλ. *Μτ* 23,1-39.

¹³⁶ *Μτ* 13,27-28.

¹³⁷ Βλ. Γ. Ι. Μαντζαρίδη, *ό.π.*, σ. 289.

¹³⁸ Βλ. Γ. Ι. Μαντζαρίδη, *Πρόσωπο και Θεσμοί*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 1997, σ. 56.

¹³⁹ Βλ. Γ. Ι. Μαντζαρίδη, *Πρόσωπο και Θεσμοί*, εκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 1997, σ. 55.

καταλύεται κάθε υποψία μοιρολατρικής αντίληψης του κοινωνικού γίνεσθαι, και καταρρίπτεται κάθε κατηγορία προς τον Χριστιανισμό ως θρησκεία που θέλει τον άνθρωπο ένα άβουλο παιχνιδάκι στα χέρια του παντοδύναμου Θεού.

Το επόμενο ζήτημα που πρέπει να ξεκαθαριστεί είναι το περιεχόμενο της έννοιας «ανακαινισμένος άνθρωπος», και αν ο άνθρωπος αυτός έχει αναφορές σε μια υπερβατική προοπτική η οποία ξεπερνά τα όρια της παρούσας εγκόσμιας βιολογικής ζωής. Πώς μπορεί, επίσης, αυτός ο ανακαινισμένος άνθρωπος να αποτελέσει τη βάση εξάλειψης των κοινωνικών προβλημάτων. Στα ερωτήματα αυτά θα προσπαθήσουμε και πάλι να απαντήσουμε μέσα από την θεολογική σκέψη του Γ. Μαντζαρίδη, ο οποίος βάζει τις «ανθρωπολογικές και θεολογικές προϋποθέσεις»¹⁴⁰ πάνω στις οποίες θεμελιώνεται η χριστιανική διδασκαλία για τον ανακαινισμένο άνθρωπο. Ο άνθρωποι «είναι πρόσωπα, που έχουν την ίδια φύση και βρίσκονται σε κοινωνία μεταξύ τους και με τον Θεό»¹⁴¹. Η ίδια φύση των ανθρώπων όμως δεν σημαίνει αυτόματα και ενότητα και «αδιαίρετη κοινωνία» μεταξύ τους όπως συμβαίνει μεταξύ των προσώπων του Ομοούσιου Τριαδικού Θεού, «αμυδρή εικόνα» του οποίου αποτελούν οι άνθρωποι¹⁴². Όχι μόνο δεν υπάρχει ενότητα μεταξύ των ανθρώπων, αλλά αντιθέτως υπάρχει η «ροπή για διάσπαση ... στα επιμέρους άτομα» η οποία οφείλεται στην απομάκρυνση του ανθρώπου από το Θεό¹⁴³. Η προβληματική αυτή σχέση ανθρώπου-Θεού βιώνεται από τον άνθρωπο ως «πορεία προς το θάνατο», και εκφράζεται με τον *φόβο του θανάτου*. Αυτός ο *φόβος του θανάτου*, ο οποίος επηρεάζει βαθύτατα τη ζωή των ανθρώπων και καθορίζει τη συμπεριφορά τους, έχει, σύμφωνα με τον Γ. Μαντζαρίδη, ως αποτέλεσμα την ανάπτυξη ιδιοτελών κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των ανθρώπων και γίνεται κατ' επέκταση η γενεσιουργός αιτία όλων των κοινωνικών προβλημάτων¹⁴⁴. Βασικό ζητούμενο για τον άνθρωπο, επομένως, είναι η αποκατάσταση της ενότητας και η άρση του φόβου του θανάτου. Για τον Γ. Μαντζαρίδη «η πίστη στον Τριαδικό Θεό υπαγορεύει την άρση της διάσπασης των

¹⁴⁰ *Πρόσωπο και Θεσμοί*, ό.π., σ. 255.

¹⁴¹ *Πρόσωπο και Θεσμοί*, ό.π., σ. 257.

¹⁴² *Πρόσωπο και Θεσμοί*, ό.π., σ. 258.

¹⁴³ Για την επίτευξη της ενότητας μεταξύ των ανθρώπων βλ. Πέτρου Παναγιωτόπουλου, «*Δίκτυα, Ιεραποστολή και Παύλειες Κοινότητες*» στο Πεμπτούσια, 6-5-2020, <https://www.pemptousia.gr/2020/05/diktia-ierapostoli-ke-pavlies-kinotites/> (20-3-2022 : «οι παραινέσεις που δίνει (ο Παύλος) σε ορισμένες περιπτώσεις για κοινή ανάγνωση των επιστολών του ή για αποστολή χαιρετισμών σε διάφορα πρόσωπα ή ομάδες, φανερώνουν αν μη τι άλλο την καλλιέργεια πνεύματος ενότητας από την πλευρά του, είτε και την υφιστάμενη σύνδεση των εν λόγω κοινοτήτων, επιμέρους ομάδων ή προσώπων»

¹⁴⁴ *Πρόσωπο και Θεσμοί*, ό.π., σ. 258-259.

ανθρώπων και την ανύψωση προς την ανιδιοτελή αγάπη και κοινωνία», ή με άλλα λόγια η πίστη στον Τριαδικό Θεό «επιβάλλει» την ενότητα και την ανάπτυξη αγαπητικής και ανιδιοτελούς σχέσης μεταξύ των ανθρώπων¹⁴⁵.

Είδαμε παραπάνω ότι με την πίστη στον Τριαδικό Θεό καταφέρνει ο άνθρωπος την επίτευξη της ενότητας. Στη συνέχεια θα δούμε πώς με την πίστη στον Χριστό πετυχαίνει την κατάργηση του φόβου του θανάτου. «Ο Χριστός ως νικητής της φθοράς και του θανάτου, προσφέρει στην Εκκλησία, που είναι το σώμα του, τη νίκη αυτήν. Αυτό σημαίνει ότι και οι πιστοί, που είναι μέλη του σώματος του Χριστού, μετέχουν στη νίκη του εναντίον της φθοράς και του θανάτου»¹⁴⁶. Ο καθηγητής πρωτ. Β. Καλλιακμάνης επισημαίνει: “Εκείνος πού δέν φοβάται τόν θάνατο βρίσκεται έξω από τήν τυραννίδα του διαβόλου. Ύπερβαίνει κάθε φυσική ή άλλη αναγκαιότητα”¹⁴⁷. Με τη άρση επομένως της διάσπασης των ανθρώπων και την κατάργηση του φόβου του θανάτου καταργούνται, συγχρόνως και «οι φραγμοί που εμποδίζουν την ανάπτυξη ανιδιοτελούς κοινωνίας προσώπων»¹⁴⁸. Ο άνθρωπος που μετέχει σ’ αυτήν την ανιδιοτελή κοινωνία προσώπων είναι ο «ανακαινισμένος άνθρωπος». Σε μια τέτοια κοινωνία προσώπων δεν υπάρχουν οι συνθήκες και οι προϋποθέσεις για την γέννηση και την αναπαραγωγή της φτώχειας, της αδικίας, της εκμετάλλευσης, των κοινωνικών ανισοτήτων και εν γένει των κοινωνικών προβλημάτων.

2.5. Η στάση του Χριστιανού απέναντι στα υλικά αγαθά και τον πλούτο.

Έχοντας υπόψη, από τα παραπάνω, το γενικότερο πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται η κοινωνική διδασκαλία της Εκκλησίας, θα προσπαθήσουμε, στη συνέχεια, να εστιάσουμε στην στάση του χριστιανού απέναντι στα υλικά αγαθά και τον πλούτο. Η ανάλυση θα συνεχιστεί με οδηγό και πάλι τον Γ. Μαντζαρίδη, ο οποίος στο σύγγραμμά του *Χριστιανική Ηθική* αφιερώνει ένα κεφάλαιο στον πλούτο και την φτώχεια στην ευρύτερη συνάφεια «άνθρωπος και συνάνθρωπος» του δεύτερου τόμου του βιβλίου του¹⁴⁹. Στο κεφάλαιο αυτό ο καθηγητής κάνει ξεκάθαρη την καταρχήν θετική θέση που έχει η Εκκλησία «απέναντι στα υλικά αγαθά» αντιπαραβάλλοντάς

¹⁴⁵ Πριν την ομολογία της Πίστεως στην Θ. Λειτουργία, ο ιερέας προτρέπει τους πιστούς: «Αγαπήσωμεν ἀλλήλους, ἵνα ἐν ὁμοιοῖα ὁμολογήσωμεν». Η ομολογία της Πίστεως στον Τριαδικό Θεό προϋποθέτει την αγάπη, αλλά αγάπη χωρίς ενότητα δεν μπορεί να υπάρξει.

¹⁴⁶ Βλ. *Πρόσωπο και Θεσμοί*, ό.π., σ. 260.

¹⁴⁷ Βλ. Βασιλείου Ι. Καλλιακμάνη, πρωτ., *Ὁ ἐκκλησιολογικός χαρακτήρας τῆς ποιμαντικῆς: Λεντίφ ζωννόμενοι II*, εκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 202.

¹⁴⁸ Βλ. *Πρόσωπο και Θεσμοί*, ό.π., σ. 261.

¹⁴⁹ Γ. Ι. Μαντζαρίδη, *Χριστιανική Ηθική II*, Ι.Μ. Μονή Βατοπαιδίου-Άγιον Όρος, σ. 455-475.

την από την ακραία ή αρνητική στάση που τήρησαν κάποιοι αποδέκτες του ευαγγελικού λόγου, οι οποίοι διαστρέβλωσαν το μήνυμα του Χριστού και γι' αυτό αποκηρύχθηκαν ως αιρετικοί από την Εκκλησία¹⁵⁰. Η καταρχήν θετική στάση όμως της Εκκλησίας απέναντι στα υλικά αγαθά δεν νομιμοποιεί σε καμία περίπτωση την προσπάθεια μάταιης ή εγωιστικής συσσώρευσής τους, από την πλευρά των χριστιανών, όταν μάλιστα αυτή γίνεται με πρακτικές αδικίας, πλεονεξίας και εκμετάλλευσης. Αναφορικά με την εν γένει αυτή θετική στάση της Εκκλησίας στα υλικά αγαθά, υπογραμμίζεται ότι δεν θα μπορούσε να ισχύει κάτι διαφορετικό αφού τα αγαθά δημιουργήθηκαν και προσφέρθηκαν στον άνθρωπο από το Θεό¹⁵¹. Βέβαια η στάση αυτή της Εκκλησίας στην μακράιωνη ιστορία του Χριστιανισμού εκφράστηκε με διαφορετικό τρόπο και διαβαθμισμένη ένταση ανάλογα με τις περιστάσεις που επικρατούσαν σε κάθε εποχή και τον επιδιωκόμενο στόχο. Έτσι για παράδειγμα βλέπουμε η στάση της Εκκλησίας απέναντι στα υλικά αγαθά να ξεκινά από την ακτημοσύνη, να προχωράει στην κοινοκτημοσύνη, στην κοινοχρησία, και να καταλήγει στην διαχειριστική τους χρήση¹⁵². Δηλαδή η Εκκλησία προτρέπει τον πιστό να παραιτηθεί από κάθε δικαίωμα ιδιοκτησίας ώστε να αφοσιωθεί στην πνευματική του τελείωση. Αν δεν μπορεί να σηκώσει το βάρος της ακτημοσύνης τον καλεί να συμμετέχει από κοινού με άλλους ανθρώπους στην ιδιοκτησία των αγαθών, να ωφελείται από την χρήση τους αλλά να μην μπορεί να τα εκποιήσει για προσωπικό του όφελος. Αν ούτε και αυτό μπορεί να το ανεχθεί τότε μπορεί να παρέχει τα υλικά αγαθά που βρίσκονται στην κατοχή του να χρησιμοποιούνται και από άλλους¹⁵³. Τέλος, είναι ανεκτή η ιδιοκτησία των υλικών αγαθών αρκεί η διαχείρισή τους να γίνεται προς όφελος όχι μόνο του κατόχου αλλά και των συνανθρώπων του. Η Εκκλησία έδωσε μεγάλη βαρύτητα στο θέμα αυτό διότι το ζήτημα του πλούτου και της ιδιοκτησίας των αγαθών είναι άμεσα σχετιζόμενο με την πορεία πνευματικής τελειώσεως του ανθρώπου. Αυτό άλλωστε δίδαξε με ξεκάθαρο τρόπο και ο Χριστός μέσα από τον παραβολικό του λόγο και τις παραινέσεις προς τους μαθητές του.

¹⁵⁰ Ο λόγος είναι για τους διαρχικούς Γνωστικούς, βλ. *Χριστιανική Ηθική II*, ό.π., σ. 455.

¹⁵¹ Βλ. *Χριστιανική Ηθική II*, ό.π., σ. 455. Επίσης, πρβλ. και *Γεν 2,16*: «και ἐνετείλατο Κύριος ὁ Θεὸς τῷ Ἀδὰμ λέγων· ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει φαγῆ», εδῶ μπορούμε να υποθέσουμε την αφθονία των αγαθών που είχε στη διάθεσή του ο άνθρωπος, η πλεονεξία του όμως τον οδήγησε να τα χάσει όλα.

¹⁵² Γ. Ι. Μαντζαρίδη, *Χριστιανική Ηθική II*, Ι.Μ. Μονή Βατοπαιδίου-Άγιον Όρος, σ. 463.

¹⁵³ Οι κατ' οίκον Εκκλησίες της εποχής του Παύλου ήταν κατοικίες Χριστιανών που παραχωρούσαν το σπίτι τους για την κοινή λατρεία, πρβλ. την περίπτωση του ιερού ζεύγους Πρίσκιλλας και Ακύλα (*Ρωμ 16,3-5*).

Ο Γ. Μαντζαρίδης αναλύει την ανθρωπολογική διάσταση του κακού¹⁵⁴ που συνεπάγεται η προσκόλληση των ανθρώπων στον πλούτο και γενικότερα στα υλικά αγαθά. Αυτό που για πολλούς σήμερα θεωρείται εντελώς φυσιολογικό, η προσπάθεια πλουτισμού, ο Ιησούς το κατέκρινε με μεγάλη σφοδρότητα. Έχει ειπωθεί, ότι “καμία άλλη κακία δὲν κατακρίθηκε ἀπὸ τὸν Κύριο τόσο αὐστηρά, ὅσο ἡ ἀγάπη τοῦ πλούτου”¹⁵⁵. Κατὰ βάθος, αυτό δεν το έκανε ο Χριστός τόσο με όρους κοινωνικής δικαιοσύνης¹⁵⁶, δηλαδή δεν απέβλεπε «τόσο στην καταπολέμηση του κοινωνικού κακού, όσο στην απελευθέρωση του ανθρώπου ως προσώπου από την δουλεία του κόσμου και την εξουσία του πονηρού»¹⁵⁷, εξού και το ανθρωπολογικό νόημα του κακού. Για τον Μαντζαρίδη, η χριστιανική ζωή είναι προκοπή στην ελευθερία¹⁵⁸. Δηλαδή, στο βαθμό που κάποιος αποδεσμεύεται από την προσκόλληση στον πλούτο και τα υλικά αγαθά, τόσο προοδεύει στην βίωση της χριστιανικής ζωής με αυθεντικότερο τρόπο. Ο καθηγητής αντιπαραθέτει τα δύο άκρα του ορίζοντα της πνευματικής εξέλιξης του ανθρώπου στη σχέση του με τον πλούτο. Στη μία άκρη βρίσκεται η υποταγή στον “μαμωνά”, που συνεπάγεται η πλήρης προσκόλληση του ανθρώπου στα υλικά αγαθά της επίγειας ζωής, και στην άλλη άκρη βρίσκεται η τελειότητα, ή ο υποσχόμενος θησαυρός στον Ουρανό που συνεπάγεται η πλήρης εγκατάλειψη της ύπαρξης του ανθρώπου στην πρόνοια του Θεού¹⁵⁹. Όταν χρησιμοποιούμε την λέξη *προσκόλληση* για να αποδώσουμε τη σχέση ανθρώπου-υλικών αγαθών, αναφερόμαστε στην περίπτωση μεγάλης, ψυχολογικής εξάρτησης του ανθρώπου από τα πράγματα. Ο άνθρωπος αισθάνεται ότι παίρνει αξία μέσα από τα πράγματα, και ότι απειλείται η ύπαρξή του όταν κινδυνεύει να χάσει μέρος αυτών. Για τον ίδιο λόγο δυσκολεύεται να τα αποχωριστεί, ή καταβάλλει προσπάθεια να διαιωνίσει την ύπαρξή τους και μετά τον θάνατό του! Η παθολογική αυτή εξάρτηση μπορεί να αρθεί όταν ο άνθρωπος συνειδητοποιήσει τι είναι ο ίδιος, και τι τα υλικά αγαθά. Σωστά διερμηνεύει ο Μαντζαρίδης την χριστιανική διδασκαλία λέγοντας ότι

¹⁵⁴ Γ. Ι. Μαντζαρίδη, *Χριστιανική Ηθική II*, Ι.Μ. Μονή Βατοπαιδίου-Άγιον Όρος, σ. 458.

¹⁵⁵ Βλ. *ό.π.*, σ. 458.

¹⁵⁶ Βλ. Μαντζαρίδη, *Χριστιανική Ηθική II*, *ό.π.*, σ. 447: αυτή τη μετατόπιση της βάσης του προβλήματος την είδαμε στις μέρες με διάφορα θρησκευτικά κινήματα όπως η «Θεολογία της απελευθέρωσης»

¹⁵⁷ Βλ. *ό.π.* σ. 458. Στο σημείο αυτό ο Γ. Μαντζαρίδης συσχετίζει την ιδέα αυτή με παραβολές, με παρομοιώσεις ή με λόγια του Κυρίου όπως την παραβολή περί των δύο κυρίων, του Θεού και του «μαμωνά», την παραβολή με τον πλούσιο νέο που επιζητούσε την αιώνια ζωή, την παρομοίωση του πλούσιου με «κάμηλον» και της βασιλείας του Θεού με «τρυμαλιά ραφίδος», τις παραβολές με τον «κρυμμένο θησαυρό» και τον «πολύτιμον μαργαρίτην» κ.ά. βλ. *ό.π.* σ. 459.

¹⁵⁸ Βλ. Μαντζαρίδη, *Χριστιανική Ηθική II*, *ό.π.*, σ. 459.

¹⁵⁹ Βλ. *Χριστιανική Ηθική II*, *ό.π.*

ο άνθρωπος είναι οικονόμος και όχι κύριος των αγαθών που διαθέτει¹⁶⁰. Πιθανόν ο καθηγητής έχει υπόψη του την παραβολή του πιστού και φρόνιμου οικονόμου¹⁶¹ όταν διατυπώνει την παραπάνω θέση. Οικονόμος¹⁶² σημαίνει διαχειριστής περιουσιακών στοιχείων που βρίσκονται στην κυριότητα άλλου. Ο συνετός διαχειριστής ενεργεί σύμφωνα με το θέλημα του κυρίου και είναι κάθε στιγμή έτοιμος να λογοδοτήσει απέναντί του, ακόμη κι αν χρονίζει η στιγμή που θα συμβεί αυτό. Ο κακός οικονόμος, αντίθετα, συμπεριφέρεται ως κύριος των αγαθών που του έχουν εμπιστευτεί, απολαμβάνει καταχρηστικά την χρησιμότητά τους και μπορεί να νέμεται μέρος αυτών που πιθανόν να προορίζονταν για την ικανοποίηση των αναγκών άλλων ανθρώπων.

2.6. Ποιος τελικά είναι πλούσιος και ποιος φτωχός σύμφωνα με την ορθόδοξη χριστιανική διδασκαλία

Στο σημείο αυτό, με τη βοήθεια του Γεωργίου Μαντζαρίδη, θα προσπαθήσουμε να αποδώσουμε την θεολογική διάσταση των δύο εννοιών: «πλούσιος» και «φτωχός», όπως αυτές νοηματοδοτούνται στην Αγία Γραφή και στα κείμενα των Πατέρων. Αυτό είναι αναγκαίο να γίνει, αφενός για να διαφανούν οι σωτηριολογικές προεκτάσεις των δύο εννοιών και αφετέρου για να μην σχηματίσει κάποιος την εντύπωση ότι η Εκκλησία τοποθετείται συλλήβδην εναντίον του πλούτου και τάσσεται απροϋπόθετα υπέρ της φτώχειας. Σωστά επισημαίνει ο Γ. Μαντζαρίδης ότι στην Αγία Γραφή, αλλά και στα κείμενα των Πατέρων, η διάκριση των ανθρώπων σε πλούσιους και φτωχούς γίνεται κυρίως με κριτήριο την τοποθέτησή τους απέναντι στο Θεό και δευτερευόντως με κοινωνικοοικονομικά κριτήρια¹⁶³. Από θεολογική άποψη, πλούσιος δεν είναι αυτός που απλώς κατέχει άφθονα υλικά αγαθά, αλλά αυτός που επιπλέον στηρίζει την ύπαρξη και ευτυχία του σε αυτά. Αντιθέτως, φτωχός δεν είναι αυτός που απλώς στερείται τα υλικά αγαθά, αλλά ο φτωχός που ελπίζει και στηρίζει την ύπαρξή του στον Θεό¹⁶⁴. Σύμφωνα με τον Μαντζαρίδη, οι φτωχοί μακαρίζονται από τον Χριστό γιατί μέσα στα βιολογικά όρια της ανθρώπινης φύσεώς

¹⁶⁰ Βλ. *Χριστιανική Ηθική II*, ό.π., σ. 464.

¹⁶¹ *Λκ* 12,42.

¹⁶² Σύμφωνα με το *Ελληνικό Λεξικό* των Τεγόπουλου-Φυτράκη, εκδ. Αρμονία Α.Ε.: “οικονόμος” κατά μία έννοια, είναι ο “διαχειριστής των οικονομικών μονής, ιδρύματος ή και πλούσιου σπιτιού”, βλ. σ. 529.

¹⁶³ Βλ. Μαντζαρίδη, *Χριστιανική Ηθική II*, ό.π., σ. 457.

¹⁶⁴ Βλ. *Χριστιανική Ηθική II*, ό.π., σ. 457.

τους αναζητούν την πληρότητα “πέρα από την άμεσότητα του κόσμου”¹⁶⁵. Αντίθετα, οι πλούσιοι με την πλασματική αυτάρκεια που τους προσφέρει η κατοχή υλικών αγαθών, αδρανούν στα πνευματικά και εγκαταλείπουν την ύπαρξή τους στην φθορά και την απώλεια όπως είναι και ο φυσικός προορισμός των υλικών θησαυρών¹⁶⁶. Από την άλλη, φτωχοί που δεν ελπίζουν στην μέλλουσα αποκατάσταση και δεν εγκαταλείπουν την ύπαρξή τους στον Θεό δεν διαφέρουν από τους ανθρώπους που εμπιστεύονται την ύπαρξή τους στον πλούτο τους. Όπως και οι πλούσιοι που από την παρούσα ζωή ατενίζουν την μέλλουσα και ζούνε ανάλογα, δεν διαφέρουν από τους φτωχούς που υπομένουν την στέρηση με την ελπίδα των κρειτόνων. Ο πλούσιος που αγαπά τον συνάνθρωπό του θα διαθέσει τα αγαθά του για να ικανοποιήσει τις ανάγκες εκείνου που βρίσκεται σε ανάγκη. Αντίστοιχα και η επιθυμία για πλούτο, δημιουργεί στον φτωχό ηθικά και πνευματικά προβλήματα και δεν τον αφήνει να προκόψει στην πίστη, αλλά τον οδηγεί στην “πνευματική στειρότητα”, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Γ. Μαντζαρίδης¹⁶⁷. Αυτή η διάκριση είναι αναγκαία για να καταλάβουμε ότι οι αναφορές του Χριστού και των Πατέρων στους πλούσιους και τους φτωχούς γίνονται με τις παραπάνω προϋποθέσεις, και ότι ούτε όλοι οι πλούσιοι θα πάνε στην κόλαση ούτε όλοι οι φτωχοί θα πάνε στον παράδεισο. Έτσι, επίσης, κατανοούμε ότι όταν μακαρίζεται η κατάσταση της πτωχείας αυτό δεν γίνεται για να επαινεθεί μια υπομονή χωρίς ελπίδα ανταπόδοσης δικαιοσύνης από το Θεό, ούτε επαινείται μια μοιρολατρική αντιμετώπιση της αθλιότητας, διότι τότε θα είχαν δίκιο αυτοί που χαρακτήρισαν την θρησκεία «όπιο του λαού»¹⁶⁸. Όταν επαινείται η φτώχεια επαινείται η ελπίδα στον Θεό και η ελπίδα στην Θεία παράκληση και δικαιοσύνη.

Για τον Γ. Μαντζαρίδη, πραγματικός πλούσιος δεν είναι όποιος συσσωρεύει χρήματα και υλικά, αλλά όποιος, αφού ικανοποιήσει σε έναν βαθμό τις βασικές του ανάγκες, αρκείται σε αυτά που έχει και δεν διακατέχεται από την ακόρεστη επιθυμία απόκτησης περισσότερων. Από την άλλη πλευρά, η φτώχεια που ωφελεί τον άνθρωπο είναι η εκούσια, η ηθελημένη. Αν η φτώχεια είναι ακούσια τότε μπορεί να βλάψει τον άνθρωπο όταν αυτός στην προσπάθειά του να ξεφύγει από την δυσμενή

¹⁶⁵ Βλ. *Χριστιανική Ηθική II*, ό.π., σ. 457.

¹⁶⁶ Βλ. *Χριστιανική Ηθική II*, ό.π., σ. 457.

¹⁶⁷ Βλ. Μαντζαρίδη, *Χριστιανική Ηθική II*, ό.π., σ.465.

¹⁶⁸ Βλ. Karl Marx, *Critique of Hegel's Philosophy of Right*, Cambridge University Press, 1970. Ed. Joseph O'Malley στο <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1843/critique-hpr/intro.htm> (16-3-2022)

κατάσταση που βρίσκεται χάνει την υπομονή του, απελπίζεται¹⁶⁹ και εν τέλει μεταθέτει «την ευθύνη» της ένδειάς του στον Θεό.

Σήμερα, βέβαια, έχουν διαφοροποιηθεί τα κριτήρια με τα οποία αποδίδουμε σε κάποιον τον χαρακτηρισμό του πλούσιου ή του φτωχού σε σχέση με το παρελθόν. Αυτό είναι εύλογο διότι αλλάζουν οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες και οι πολιτισμικές αξίες με το πέρασμα του χρόνου. Στις μέρες μας, σε αντίθεση με το παρελθόν, δεν θεωρείται φτωχός μόνο αυτός που δεν καλύπτει τις βασικές ανάγκες που του επιτρέπουν την απόλυτη επιβίωση, αλλά και αυτός που στερείται τον στοιχειώδη τεχνολογικό εξοπλισμό της εποχής του. Αντίστοιχα ισχύουν και με τους πλούσιους, οι πλούσιοι σήμερα διαφέρουν από αυτούς παλαιότερων εποχών ως προς το μέγεθος του πλούτου καθώς και ως προς την μορφή των περιουσιακών στοιχείων που διαθέτουν. Οι μεγάλες πολυεθνικές επιχειρήσεις και η λειτουργία του παγκόσμιου χρηματοοικονομικού συστήματος επιτρέπουν την δημιουργία τεράστιων περιουσιών και την πραγματοποίηση τεράστιου όγκου ηλεκτρονικών συναλλαγών, δηλαδή άυλης χρηματικής μορφής και χωρίς αντίστοιχο παραγωγικό περιεχόμενο, που προωθούν την παγκοσμιοποίηση και προωθούνται από αυτήν¹⁷⁰. Οι τελευταίες αυτές εξελίξεις περιπλέκουν ακόμη περισσότερο τα πράγματα και η θεολογική τους προσέγγιση απαιτεί γνώση και εμβάθυνση στην διδασκαλία της Εκκλησίας και στον σύγχρονο, γρήγορα μεταβαλλόμενο, τρόπο ζωής του ανθρώπου, που μαζί μ' αυτόν μεταβάλλονται και οι ανθρώπινες σχέσεις αφήνοντας πίσω τους κενό, μοναξιά, αβεβαιότητα και απόγνωση.

2.7. Ηθική διάσταση του χρήματος και θεολογικές προεκτάσεις

Από την ανάλυση που προηγήθηκε εύκολα βγαίνει το συμπέρασμα για την ύπαρξη της ηθικής διάστασης του χρήματος. Το χρήμα, δηλαδή, πέρα από τις οικονομικές και κοινωνικές του διαστάσεις έχει και ηθικές. Στις σύγχρονες καπιταλιστικές χρηματιστηριακές οικονομίες υπάρχει η αντίληψη της αυτόνομης ύπαρξης και λειτουργίας του χρήματος. Δηλαδή πέρα από την φυσική του μορφή το χρήμα δίνει την εντύπωση ότι υποστασιοποιείται και ως νοήμων ύπαρξη αφού μπορεί και έχει εξουσία πάνω στους ανθρώπους, όπως εύγλωττα αποτυπώνεται στην φράση «το χρήμα κυβερνάει τον κόσμο»¹⁷¹. «Ο Ιησούς χαρακτήρισε το χρήμα “μαμωνά”»¹⁷².

¹⁶⁹ Βλ. Μαντζαρίδη, *Χριστιανική Ηθική II*, ό.π., σ. 466.

¹⁷⁰ Βλ. Μαντζαρίδη, *Χριστιανική Ηθική II*, ό.π., σ. 470.

¹⁷¹ *Ο.π.*, σ. 471.

Και ο Μαντζαρίδης αναφέρει σχετικά, “ή χριστιανική ζωή ... απαιτεί αποδέσμευση από την εξουσία του πλούτου, που καταδυναστεύει τον άνθρωπο και τον υποτάσσει στον “μαμωνά”¹⁷³. Στο προβληματισμό του για την ηθική διάσταση του χρήματος, ο Γ. Μαντζαρίδης σημειώνει ότι η προσκόλληση στο χρήμα και η πλεονεξία που συνδέεται μ’ αυτήν εκτρέπει τον χριστιανό από την πίστη και τον οδηγεί στην ειδωλολατρεία. Η αγάπη για το χρήμα αντιστρατεύεται την βασική χριστιανική αρετή της «αγάπης προς τον Θεό και τον πλησίον»¹⁷⁴ αφού ο Χριστιανός αντιμετωπίζει τον συνάνθρωπό του ή βλέπει την ανάγκη του ως ένα μέσο για την απόκτηση ή τη μεγέθυνση του πλούτου. Τα πράγματα αποκτούν μεγαλύτερες διαστάσεις στις ημέρες μας από ό,τι στο παρελθόν και αυτό οφείλεται στην παγκοσμιοποίηση της οικονομίας και του χρήματος η οποία προωθεί στην περαιτέρω εξαθλίωση των φτωχών και επιταχύνει την συγκέντρωση του πλούτου στα χέρια λίγων πλουσίων¹⁷⁵. Η ανεξέλεγκτη οικονομική κυριαρχία της εποχής μας σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας αποτελεί μεγάλο εχθρό της ανθρωπότητας διότι παράγει πολέμους, ανισότητες και υπερεκμετάλλευση, καταστάσεις που οδηγούν στην απόλυτη εξαθλίωση¹⁷⁶. Καταλυτικό ρόλο στην παραπάνω εξέλιξη παίζει και η άποψη που καλλιεργείται από τα ΜΜΕ για την υιοθέτηση χωρίς αναστολές τρόπων εύκολου πλουτισμού, που και αυτό με τη σειρά του οδηγεί στην περαιτέρω έκπτωση των ηθικών κριτηρίων και διευκολύνει την «προσφυγή στην αδικία, [...] και σε οποιοδήποτε άλλο αθέμιτο μέσο για οικονομικά κέρδη»¹⁷⁷, η κοινωνία θεωρείται, «αρένα για κερδισμένους και χαμένους ή [...] ένα τυχοδιωκτικό παιχνίδι μεταξύ πετυχημένων και απελπισμένων παικτών»¹⁷⁸.

¹⁷² Μτ 6,24: «Οὐδεὶς δύναται δυοὶ κυρίοις δουλεύειν· ἢ γὰρ τὸν ἓνα μισήσει καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει, ἢ ἐνὸς ἀνθέξεται καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει· οὐ δύνασθε θεῶν δουλεύειν καὶ μαμωνᾶ».

¹⁷³ Βλ. Μαντζαρίδη, Χριστιανική Ηθική II, *ό.π.*, σ. 459.

¹⁷⁴ Πρβλ. Χ. Γ. Ατματζίδη, *Θεολογία της Καινής Διαθήκης (τομ. III)*, εκδ. Ostrakon, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 217, αναφορικά με την συλλογή χρημάτων (λογεία) με πρωτοβουλία του Παύλου με σκοπό την οικονομική υποστήριξη των φτωχών Χριστιανών της εκκλησίας της Ιερουσαλήμ. Η πράξη αυτή εκφράζει την «αγάπη προς τον πλησίον» και την κοινωνική αλληλεγγύη μεταξύ των πρώτων Χριστιανών και θα έπρεπε να συνεχίζει να εκφράζει τους Χριστιανούς της σύγχρονης εποχής.

¹⁷⁵ Βλ. Χριστιανική Ηθική II, *ό.π.*, σσ. 471-472

¹⁷⁶ Βλ. Αχιλλέα Β. Παπατόλιου, *Ιεραποστολή και Εκκοσμίκευση*, στο *Κόσμος:επιστ. περιοδικό Τμ.*

Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2020, σ. 26, στο

https://www.academia.edu/48957204/Mission_and_Secularisation?email_work_card=view-paper

¹⁷⁷ Χριστιανική Ηθική II, *ό.π.*, σ. 472

¹⁷⁸ Βλ. Χ. Ν. Τσιρώνη, *Άνθρωπος και Κοινωνία: Συμβολή στο διάλογο Θεολογίας και Κοινωνικής Θεωρίας*, εκδ. Βάνια, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 54-55. Βλ. επίσης, Ι. Σ. Πέτρου, *Κοινωνική Θεωρία και Σύγχρονος Πολιτισμός*, εκδ. Βάνια, Θεσσαλονίκη 2005, σσ. 17-18.

Ο Γ. Μαντζαρίδης παρατηρεί ότι με την μετάβαση από την προνεωτερική στην νεωτερική, και στην συνέχεια στην μετανεωτερική εποχή εκτός από τις αλλαγές που συντελέστηκαν στην οικονομία και στην τεχνική, σημειώθηκαν επίσης αλλαγές και στην “δομή τῆς ἀνθρώπινης σκέψεως καὶ συνειδήσεως”¹⁷⁹. Το νεωτερικό πνεύμα που καλλιεργήθηκε στο χώρο της οικονομίας και της τεχνικής διαμόρφωσε έναν νέο τύπο ανθρώπου που αναζητά την υπαρξιακή του πληρότητα αποκλειστικά στα όρια της ατομικότητάς του, όχι μόνο αδιαφορώντας για τον συνάνθρωπό του, αλλά και θεωρώντας τον ανταγωνιστή στην προσπάθειά του να ικανοποιήσει όσο το δυνατό καλύτερα τις προσωπικές ανάγκες και επιθυμίες του. Το ανταγωνιστικό όμως πνεύμα συνδυαζόμενο με έναν άμετρο ατομοκεντρισμό παράγει ολέθρια αποτελέσματα στις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, ενώ παράλληλα υπονομεύει την συνοχή της κοινωνίας και, κατά συνέπεια, την ευημερία των μελών της¹⁸⁰. Επιπλέον, το πνεύμα του ανταγωνισμού που κατευθύνει την οικονομία επηρεάζει τελικά και την πολιτική η οποία με την σειρά της δημιουργεί θεσμούς “ἀπάνθρωπους καὶ ἀντικοινωνικούς” που αντιμετωπίζουν τον άνθρωπο ως άψυχο παραγωγικό συντελεστή που πρέπει να υποτάσσεται στους νόμους οικονομίας και στη λογική του κόστους οφέλους¹⁸¹. Από μια κοινωνία ανθρώπινων προσώπων μεταβαίνουμε έτσι σε μια απρόσωπη κοινωνία που το συλλογικό καλό είναι κάτι το νεφελώδες, αφού παρατηρείται το φαινόμενο να γίνονται στο όνομά του συγκεκριμένες πολιτικές επιλογές οι οποίες τελικά αποβαίνουν σε βάρος των μεμονωμένων προσώπων¹⁸². Σε ένα τέτοιο δομημένο, αλλά κατά βάση άναρχο περιβάλλον δραστηριοποιούνται οι πλούσιοι και ισχυροί οι οποίοι αντιλαμβάνονται την δυστυχία των ανθρώπων ως ευκαιρίες πλουτισμού, και επιπλέον “μεθοδεύουν τὴν ἐξαθλίωση καὶ τὴν πληρέστερη ὑποδούλωσή τους” προς όφελός τους¹⁸³. Στις ημέρες μας όλη συνολικά η οικονομική δραστηριότητα, παγκοσμιοποιήθηκε και πραγματοποιείται μέσα από υπερσύγχρονα τραπεζικά συστήματα σε διεθνείς απρόσωπες “αγορές” τα οποία εξελίχθηκαν, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Μαντζαρίδης σε “καρκινώματα τοῦ παγκόσμιου

¹⁷⁹ Βλ. Γεωργίου Μαντζαρίδη, *Καινοτομία και παράδοση*, εκδ. Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου. Άγιον Όρος 2014, σ. 248

¹⁸⁰ Βλ. *Καινοτομία και παράδοση*, ό.π., σ. 249.

¹⁸¹ Βλ. *Καινοτομία και παράδοση*, ό.π., σ. 249.

¹⁸² Χαρακτηριστικό παράδειγμα η ανάπτυξη τεχνολογίας ή η προμήθεια όπλων μαζικής καταστροφής. Θυσιάζονται ασύλληπτα ποσά στην έρευνα και ανάπτυξη τέτοιας τεχνολογίας για το καλό των κοινωνιών, έχοντας την πεποίθηση αυτοί που επενδύουν σε τέτοιες λογικές ότι θα μείνουν ανεπηρέαστοι από έναν παγκόσμιο πυρηνικό, βιολογικό κ.ο.κ. όλεθρο.

¹⁸³ Βλ. Γεωργίου Μαντζαρίδη, *Καινοτομία και παράδοση*, ό.π., σ. 250.

ὀργανισμοῦ, καὶ ἱκανοποιοῦν τοὺς κερδοσκοπικοὺς στόχους τους μέσα ἀπὸ τὴν διαλυόμενη σάρκα του”¹⁸⁴.

Το παράδοξο στην εξέλιξη αυτή είναι ὅτι τα επιτεύγματα, οι αρχές και οι αξίες της νεωτερικῆς οικονομίας και κοινωνίας βρίσκονται στον αντίποδα των αρχῶν και αξιῶν της ορθόδοξης χριστιανικῆς διδασκαλίας και παράδοσης. Ἡ καταναλωτικὴ μανία των ἀνθρώπων της κοινωνίας της ἀφθονίας ἐρχεται σε ἀντίθεση με το πνεῦμα της αὐτάρκειας που προβλήθηκε ἀπὸ τους Πατέρες της Ἐκκλησίας, το οποίο εἰρηνεύει τον ἄνθρωπο και ἐγγυάται τὴν ἀνάπτυξη εἰρηνικῶν και ἀρμονικῶν κοινωνικῶν σχέσεων μεταξύ των ἀνθρώπων¹⁸⁵. Ὅπως χαρακτηριστικὰ αναφέρει ο Μαντζαρίδης, “ὁ ἄνθρωπος ἔπαυσε να ἐπιθυμεῖ ὅσα χρειάζεται καὶ πίστεψε ὅτι χρειάζεται ὅσα ἐπιθυμεῖ”¹⁸⁶. Στην παραπάνω τοποθέτηση του καθηγητῆ εμεῖς θα προσθέσουμε ὅτι ο ἄνθρωπος βιώνει ἕναν ἄνισο ἀγῶνα επικράτησης και ἐπιβολῆς μεταξύ κοινωνικοοικονομικοῦ συστήματος και ἀτόμου, με τὴν ἐννοια ὅτι το σύστημα στον ἀγῶνα αὐτό ἔχει με το μέρος του τὴν ἐπιστήμη και τὴν τεχνολογία. Ἀπέναντι σε ἕνα πανίσχυρο ἐπιχειρησιακὸ μάρκετινγκ, το οποίο ἀξιοποιεῖ κάθε νέα πρόοδο των Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν για να κάμψει οποιαδήποτε ἀντίσταση σε κάθε καταναλωτικὴ του πρόταση, ὑπάρχει ἕνας ἀδύναμος ἄνθρωπος-καταναλωτῆς ο οποίος καλεῖται να ἀποφασίσει, ὄχι στο δίλημμα αν πρέπει ἢ ὄχι να καταναλώσει ἕνα προϊόν, ἀλλὰ στο δίλημμα που του θέτει το μάρκετινγκ, να ἀποφασίσει δηλαδὴ ποιο ἀπὸ τα προϊόντα που βρίσκονται στην διάθεσή του θα ἱκανοποιήσει καλύτερα τὴν, πιθανότατα κατασκευασμένη, ἀνάγκη του.

Το ὄραμα της νεωτερικότητας για μια παγκόσμια κοινωνία χωρὶς τα μεγάλα βιωτικὰ ἢ κοινωνικὰ προβλήματα που ἀντιμετώπιζε ο ἄνθρωπος κατὰ τα προηγούμενα στάδια της ιστορικῆς του εξέλιξης δυστυχῶς δεν ἐκπληρώθηκε ἕως τώρα, οὔτε ὑπάρχουν σημάδια για μια τέτοια εξέλιξη. Ὅπως πολὺ εὔστοχα ἐπισημαίνει ο Μαντζαρίδης, “ἡ κοινωνία τῆς ἀφθονίας -πὸν κατὰ λέξη σημαίνει “κοινωνία χωρὶς φθόνον”-μεταλλάσσεται νομοτελειακὰ σὲ κοινωνία φθόνου”¹⁸⁷. Πρόκειται για μια κοινωνία που στρέφει το ἕνα πρόσωπο ἐναντίον του ἄλλου, αὐτὸ εἶναι το μεγάλο ἀρνητικὸ κατόρθωμα του σύγχρονου πολιτισμοῦ. Ἐπιπλέον, το κακὸ

¹⁸⁴ Βλ. *Καινοτομία και παράδοση*, ὁ.π.

¹⁸⁵ Βλ. *Καινοτομία και παράδοση*, ὁ.π., σ. 251.

¹⁸⁶ Βλ. *Καινοτομία και παράδοση*, ὁ.π.

¹⁸⁷ Βλ. *Καινοτομία και παράδοση*, ὁ.π., σ. 251

γίνεται χειρότερο όταν το ανθρώπινο πρόσωπο χάνει τον πρωταγωνιστικό του ρόλο και μπαίνει στο περιθώριο της ιστορικής εξέλιξης για χάρη των απρόσωπων κοινωνικών και οικονομικών θεσμών ή συστημάτων, μιας απρόσωπης μαζοποιημένης παγκόσμιας κοινωνίας. Η ευθύνη για οτιδήποτε κακό μετατίθεται από την ευθύνη του προσώπου στην ευθύνη του συστήματος. Ο Μαντζαρίδης τονίζει, “όλα γίνονται απρόσωπα, αυτόνομα και ανεύθυνα (...) όλοι είναι συνυπεύθυνοι [στο πλαίσιο του συστήματος, αλλά] κανείς δεν αναλαμβάνει ευθύνη (...) και κανείς δεν μετανοεί”¹⁸⁸. Η άποψη αυτή του καθηγητή αποκτά πολύ μεγάλη σημασία στις ημέρες μας με όλη την συζήτηση που γίνεται για τις δυνατότητες εξέλιξης της τεχνητής νοημοσύνης. Επιστήμονες παγκοσμίου φήμης και διανοητές προειδοποιούν ότι το “σύστημα” που λειτουργεί πλέον με αλγόριθμους, εξελίσσεται με τέτοιο ρυθμό που υπάρχει κίνδυνος να ξεφύγει από τον έλεγχο του ανθρώπου, να αυτονομηθεί και από υπηρέτης του να μετατραπεί στην μεγαλύτερη απειλή του είδους του¹⁸⁹.

Κεφάλαιο 3ο: Η συνεισφορά του Αρχιεπισκόπου Αλβανίας Αναστασίου Γιαννουλάτου στο ζήτημα του πλούτου και της φτώχειας

Στο πρώτο κεφάλαιο είδαμε συνοπτικά τις έννοιες του πλούτου και της φτώχειας, αλλά και συναφείς με αυτές όπως της πλεονεξίας, της φιλαργυρίας, της ακτημοσύνης κ.ά., να διατρέχουν πάνω από είκοσι αιώνες την ορθόδοξη χριστιανική διδασκαλία και παράδοση προσδίδοντας σε αυτήν έναν κοινωνικό χαρακτήρα ο οποίος αναμφίβολα επηρέασε ή ενέπνευσε μεγάλα κοινωνικά κινήματα όλων των εποχών¹⁹⁰. Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάσαμε την ορθόδοξη κοινωνική διδασκαλία όπως αυτή έχει κατανοηθεί από την σύγχρονη θεολογική διάνοηση και εμπειρία με τη βοήθεια και την διεισδυτική ματιά του ακαδημαϊκού θεολόγου Γεωργίου Μαντζαρίδη. Έγινε ήδη εκτενής αναφορά στην θεολογική διάσταση του θέματος του πλούτου και της φτώχειας και στις θεολογικές προϋποθέσεις που είναι αναγκαίες για να μετατραπούν σε έννοιες κομβικής σημασίας στο σωτηριολογικό

¹⁸⁸ Βλ. *Καινοτομία και παράδοση*, ό.π., σ. 252.

¹⁸⁹ Βλ. Στ.Χόκινγκ «*Η τεχνητή νοημοσύνη απειλή για την ανθρωπότητα*», <https://www.tovima.gr/2017/11/03/science/st-xokingk-h-texniti-noimosyni-apeili-gia-tin-anthrwpotita/>

¹⁹⁰ Βλ. *Παγκοσμότητα & Ορθοδοξία*, ό.π., σ. 28.

σχέδιο του Θεού. Ερχόμαστε τώρα στο διαρκώς επίκαιρο αίτημα των πιστών κάθε εποχής, στο αίτημα δηλαδή της γνήσιας μεταγραφής των ευαγγελικών αληθειών και της διδασκαλίας του Ιησού στο εκάστοτε αξιακό σύστημα των ανθρώπινων κοινωνιών χωρίς τον παραμικρό κίνδυνο αλλοίωσης ή νόθευσής τους. Διαχρονικά η εγκυρότητα αυτής της αυθεντικής μεταγραφής διασφαλιζόταν μέσα από τον λόγο και τα έργα επίλεκτων μελών της Εκκλησίας τα οποία με σκληρούς προσωπικούς πνευματικούς αγώνες και θείο φωτισμό φώτιζαν με τη σειρά τους τον δρόμο των πιστών της εποχής τους. Το παραπάνω αίτημα όπως είναι φυσικό υπάρχει και στις μέρες μας, σε μια εποχή που ο άνθρωπος κατακλύζεται από αναρίθμητα και πολλές φορές αντιφατικά μηνύματα νοηματοδότησης του βίου. Επιπλέον, ο λόγος της Εκκλησίας αντιμετωπίζεται με σκεπτικισμό ως παρωχημένος, ή θεωρείται ότι ελάχιστα πράγματα έχει να πει στα καίρια ζητήματα και ερωτήματα που αντιμετωπίζει ο σύγχρονος άνθρωπος.

Μεταξύ των βασικών ζητημάτων και προβλημάτων που απασχολούν σήμερα τον άνθρωπο παγκοσμίως είναι η άνιση κατανομή του πλούτου, ο κοινωνικός αποκλεισμός, η αδυναμία πρόσβασης μεγάλου μέρους του πληθυσμού σε κοινωνικά και πρώτης ανάγκης αγαθά, οι φυλετικές διακρίσεις κ.ά. Πρόκειται για ζητήματα που προβληματίζουν κάθε σκεπτόμενο πολίτη και επιβάλλουν την ανάληψη δράσης και συνεργασίας μεταξύ κρατών, διεθνών οργανισμών και θρησκειών για την αντιμετώπισή τους. Το ερώτημα τι έχουν να προσφέρουν οι θρησκείες, και εν προκειμένω η Ορθοδοξία, στον παραπάνω προβληματισμό και πώς μπορούν να συνδράμουν στην αντιμετώπιση των ζητημάτων είναι κάτι που θα μας απασχολήσει στο κεφάλαιο αυτό. Πιο συγκεκριμένα, το θέμα του παρόντος κεφαλαίου είναι η κοινωνική διδασκαλία της Ορθόδοξης Εκκλησίας στο σύγχρονο, παγκοσμιοποιημένο, οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά περιβάλλον. Ο πρώτος λόγος που επιβάλλει την θεώρηση της κοινωνικής διδασκαλίας της Εκκλησίας σε ένα ευρύτερο διεθνές και οικουμενικό περιβάλλον είναι κυρίως θεολογικός, και εντοπίζεται στην παγκόσμια προοπτική που προσέδωσε στο ευαγγελικό μήνυμα ο ίδιος ο ιδρυτής της Εκκλησίας, Ιησούς Χριστός, διάσταση που θα εξηγηθεί παρακάτω. Ο δεύτερος λόγος που υπαγορεύει την προσέγγιση της κοινωνικής διδασκαλίας της Εκκλησίας στο υπό διαμόρφωση και συνεχή αναδιαμόρφωση παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον είναι πολιτιστικός. Ο λόγος αυτός εντοπίζεται στο προχωρημένο στάδιο ανάπτυξης των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών που

επικρατούν στις μέρες μας παγκοσμίως, καθώς και στην εξέλιξη των τεχνικών μέσων διασύνδεσης και επικοινωνίας των ανθρώπων σε πλανητικό επίπεδο, παράμετροι οι οποίες επιτρέπουν ή, σωστότερα, επιβάλλουν την μετάδοση του ευαγγελικού μηνύματος στα “έθνη”¹⁹¹.

Μεγάλο μέρος του ευαγγελικού μηνύματος αποτελεί η κοινωνική διδασκαλία της Εκκλησίας. Η διδασκαλία αυτή στηρίζεται στις ιδιαίτερες αναφορές του Ιησού στην πλεονεξία, στο χρήμα, στον πλούτο, στην φτώχεια, στην αυτάρκεια, στην ακτημοσύνη και σε άλλες παρόμοιες έννοιες που κατακλύζουν τα ιερά κείμενα και αποτελούν θεμέλιους λίθους οικοδόμησης των ευαγγελικών αρετών. Οι έννοιες αυτές αποτέλεσαν αντικείμενο εξέτασης και σχολιασμού μεγάλων αγίων, χριστιανών συγγραφέων και φωτισμένων Πατέρων της Εκκλησίας οι οποίοι έκαναν την σωστή διασύνδεση των εννοιών με την πνευματική προκοπή των χριστιανών συνιστώντας με τον τρόπο αυτό την κοινωνική διδασκαλία του χριστιανισμού όπως έφτασε στις μέρες μας. Η εξελικτική αυτή διαδικασία δεν έπαψε να διενεργείται στο χρόνο ούτε σταμάτησε να προσαρμόζεται στα εκάστοτε κοινωνικά δεδομένα καθιστώντας την σχετική διδασκαλία διαρκώς επίκαιρη και αποτελεσματική στον αγώνα των πιστών κατά των παθών και στην προσπάθειά τους να καλλιεργήσουν τις ευαγγελικές αρετές.

Για την εξέταση της κοινωνικής διδασκαλίας του χριστιανισμού στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον θεωρήσαμε καταλληλότερο οδηγό τον Αρχιεπίσκοπο Τιράνων και πάσης Αλβανίας Αναστάσιο Γιαννουλάτο. Ο εμπνευσμένος αυτός Ιεράρχης αναδεικνύει μέσα από το σπουδαίο ποιμαντικό και κοινωνικό του έργο την κοινωνική διάσταση του Χριστιανισμού στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, έχοντας πολύ σωστά κατανοήσει την στενή σχέση που υπάρχει ανάμεσα στην ιεραποστολή και την κοινωνική δικαιοσύνη. Ο Χριστιανισμός δεν ευαγγελίζεται στα έθνη αποκλειστικά την πνευματική, αιώνια και μετά θάνατον ζωή, ούτε είναι μια θρησκεία που προϋποθέτει περιβάλλοντα κοινωνικής σήψης, ηθικής παρακμής, πολέμους και κοινωνικές αναταραχές για να ευδοκιμήσει. Ο Αναστάσιος διαβεβαιώνει ότι η ειρήνη αποτελεί καρπό της δικαιοσύνης, και όταν κάνει λόγο για δικαιοσύνη δεν μπορεί να εννοεί κάτι διαφορετικό από την κοινωνική δικαιοσύνη, διότι επισημαίνει ότι “ένας άδικος [και]

¹⁹¹ Βλ. *Μτ* 28,19.

παράνομος κόσμος” δεν μπορεί να είναι ειρηνικός¹⁹². Οι βάσεις της αιώνιας ζωής μπαίνουν στην παρούσα επίγεια και θα ήταν παράλογο μια πρόταση τελειότητας, όπως είναι η χριστιανική, να παραβλέπει τις αδικίες του “παρόντος αιώνα”. Θα ήταν επίσης παράλογο να αδιαφορεί απέναντι στα δεινά των ανθρώπων, την φτώχεια, τις κοινωνικές ανισότητες, την εκμετάλλευση κοινωνικών ομάδων και λαών από ισχυρότερες ομάδες και περισσότερο ανεπτυγμένες τεχνολογικά χώρες, τον ρατσισμό και την περιθωριοποίηση ειδικά στις μέρες μας που μπορούμε να έχουμε πλήρη γνώση για ό,τι συμβαίνει γύρω μας.

Το ερευνητικό ενδιαφέρον που παρουσιάζει το έργο του Αναστασίου είναι ότι αναδεικνύει εγγενείς δυναμικές πτυχές της Ορθοδοξίας, άμεσα σχετικές με το θέμα που μας απασχολεί, σε μια εποχή που έχουν ωριμάσει οι ιστορικοκοινωνικές συνθήκες για την πληρέστερη ανάπτυξή τους. Οι πτυχές αυτές οι οποίες θα αναλυθούν παρακάτω θα αποτελέσουν και τις ιδιαίτερες ενότητες του συγκεκριμένου κεφαλαίου.

3.1 Η Οικουμενικότητα της Ορθοδοξίας: Η κοινωνική διδασκαλία της Εκκλησίας σε οικουμενικό επίπεδο

Ο Χριστιανισμός έχει εγγενές στοιχείο την οικουμενικότητα, το μήνυμά του απευθύνεται σε όλη την οικουμένη και ο πιστός οφείλει να καλλιεργεί παγκόσμια συνείδηση, με την έννοια ότι δεν μπορεί να προσπερνά αδιάφορος την αδικία όπου την συναντά όπως ο ιερέας και ο Λευίτης της παραβολής¹⁹³. Επιπρόσθετα, η καλλιέργεια οικουμενικής συνείδησης επιβάλλει τη συνεργασία με τους “άλλους”, αυτοί οι “άλλοι” μπορούν να είναι άλλες ομολογίες του Χριστιανισμού ή άλλες θρησκείες¹⁹⁴. Η οικουμενικότητα υπήρξε ο κατεξοχήν “πνευματικός χῶρος” της Ορθοδοξίας, διαβεβαιώνει ο Αναστάσιος¹⁹⁵. Μέσα σε λίγα χρόνια από την ίδρυση της Εκκλησίας το χριστιανικό μήνυμα βρήκε απήχηση σε ένα πολύ μεγάλο τμήμα της τότε γνωστής οικουμένης. Πέρα από την χαρισματική διάσταση της εξέλιξης αυτής, στην ραγδαία μετάδοση και αποδοχή του μηνύματος συνέβαλε η συναρμογή του με

¹⁹² Βλ. Αθανάσιου Δεληκοστόπουλου, *Αναστάσιος Αρχιεπίσκοπος Τυράνων και Πάσης Αλβανίας: Ο ποιμένας τοῦ στοχασμοῦ, τῆς δημιουργίας καί τῆς εἰρήνης*, εκδ. Επτάλοφος, Αθήνα 2005, σ. 278.

¹⁹³ *Ακ* 10,25-37.

¹⁹⁴ Βλ. Μιχαήλ Τρίτου, *Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος: Ο Ἱεράρχης τῆς αὐτοθυσίας καί τῆς βαλκανικῆς συναδέλφωσης*. Εκδ. Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2007, σ. 10.

¹⁹⁵ Βλ. Αναστασίου Γιαννουλάτου, *Αρχ. Τυράνων και πάσης Αλβανίας, Παγκοσμιότητα & Ορθοδοξία*. Εκδόσεις Ακρίτας, Αθήνα 2005, σ. 262.

τον ελληνικό πολιτισμό, βασικό χαρακτηριστικό του οποίου υπήρξε επίσης η οικουμενικότητα¹⁹⁶. Η ελληνική γλώσσα, η ελληνική φιλοσοφία και τέχνη αποτέλεσαν υπόβαθρο και μέσο μετάδοσης του σωτηριώδους μηνύματος του Χριστού σε κάθε σημείο της γης που αλληλεπίδρασε με το ελληνικό στοιχείο. Την σύνθεση αρχαιοελληνικής οικουμενικής σκέψης και χριστιανικής τελειοποίησαν οι μεγάλοι Ιεράρχες και οικουμενικοί Διδάσκαλοι του 4ου αιώνα και έδωσαν περαιτέρω ώθηση στην οικουμενική συνείδηση της Εκκλησίας¹⁹⁷. Το άνοιγμα του χριστιανισμού στην Οικουμένη έγινε ακόμη μεγαλύτερο τον 8ο αιώνα με τον εκχριστιανισμό των λαών της Ν.Α. Ευρώπης αξιοποιώντας για τον συγκεκριμένο σκοπό πολιτισμικά στοιχεία των χωρών αυτών με πρώτο και βασικότερο την γλώσσα καταγραφής και μετάδοσης του ευαγγελικού μηνύματος. Έκτοτε, ο ευαγγελισμός της οικουμένης συνεχίζεται με διαφορετικούς ρυθμούς και τρόπους φτάνοντας στις μέρες μας με την αλματώδη εξέλιξη της επιστήμης και της τεχνολογίας να επιβάλλουν την επαναθεώρηση και επαναξιολόγηση της αποτελεσματικότητας πολλών αντιλήψεων και πρακτικών που μέχρι πρόσφατα αποτελούσαν τα κύρια μέσα μετάδοσης του χριστιανισμού στον κόσμο¹⁹⁸. Με την ανάπτυξη του οικουμενικού πνεύματος που καλλιεργεί η Εκκλησία ανά τους αιώνες “όχι μόνο συμβάλλει στην προσέγγιση των ανθρώπων [μεταξύ τους] αλλά και αναγγέλει, συμβολικά και λειτουργικά, την παγκόσμια κοινωνία αγάπης” που ευαγγελίζεται το σωτηριώδες μήνυμα του Ιησού Χριστού, τονίζει ο Αναστάσιος¹⁹⁹.

Στην ομιλία του στο Παγκόσμιο Ιεραποστολικό Συνέδριο του Π.Σ.Ε. στο Σαν Αντώνιο του Τέξας το 1989²⁰⁰, με τίτλο “Γενηθήτω τό θέλημά Σου - Ίεραποστολή στά ἴχνη τοῦ Χριστοῦ”, ο Αναστάσιος είχε την ευκαιρία να προβάλει τις θέσεις σχετικά με την Χριστιανική Ιεραποστολή σε όλη την οικουμένη, θέσεις οι οποίες απηχούσαν και τις πεποιθήσεις έγκριτων θεολόγων της παγκόσμιας θρησκευτικής

¹⁹⁶ Βλ. *Παγκοσμιότητα & Ορθοδοξία*, ό.π., σ. 263

¹⁹⁷ Βλ. *Παγκοσμιότητα & Ορθοδοξία*, ό.π., σ. 263

¹⁹⁸ Όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί ο Αναστάσιος: «Σκοπός τῆς ιεραποστολῆς δέν εἶναι ἡ κατάκτηση τοῦ κόσμου, ἡ ἐξάπλωση καί ἡ ἐπιβολή μιᾶς χριστιανοπολιτείας πού ἐλέγχει τά πάντα...» Βλ. Αναστασίου Γιαννουλάτου, *Ίεραποστολή στά ἴχνη τοῦ Χριστοῦ*, εκδ. Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2009, σ. 106. Και αλλού, «Γιά τόν ἐπανευαγγελισμό τοῦ κόσμου, ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία δέν ἔχει ἀνάγκη νά καταφύγει σέ ἐξουσιαστικές καί ἀνειλικρινεῖς μεθόδους, πού κατά καιρούς ἔχουν τραυματίσει τήν ἀκεραιότητα διαφόρων «χριστιανικῶν ιεραποστολῶν», βλ. *Ίεραποστολή στά ἴχνη τοῦ Χριστοῦ*, ό.π., σ. 274.

¹⁹⁹ Βλ. Αναστασίου Γιαννουλάτου, *Παγκοσμιότητα & Ορθοδοξία*, ό.π., σ. 266.

²⁰⁰ Η οποία αποτελούσε και την βασική εισήγηση του Συνεδρίου

κίνησης²⁰¹. Όταν αιτούμαστε στην Κυριακή προσευχή: “Γενηθήτω τό Θέλημά σου ὡς ἐν ουρανῶ καί ἐπί τῆς γῆς”, το θέλημα του Θεού, επισημαίνει ο Αναστάσιος στην εισήγησή του, αναφέρεται σε ολόκληρη την οικουμένη, και ακόμη παραπέρα σε ολόκληρη την κτίση. Με την συγκεκριμένη διατύπωση του αιτήματος, προσθέτει, αποκλείεται σαφέστατα οποιαδήποτε εσωστρεφής κίνηση των πιστών, ή/και απορρίπτεται η ανάπτυξη μιας μορφής ιδιωτικού Χριστιανισμού²⁰². Το θείο θέλημα αναφέρεται σε όλη την ανθρώπινη πραγματικότητα, συντελείται μέσα στην παγκόσμια ιστορία και, επομένως, δεν είναι δυνατόν να μένει ο Χριστιανός αδιάφορος στο ιστορικό γίνεσθαι²⁰³. Ο ιστορικός χρόνος και ο παγκόσμιος κοινωνικός χώρος αποτελούν το πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσεται η Εκκλησία, διαβεβαιώνει ο Αναστάσιος²⁰⁴. Η ίδια η Εκκλησία είναι προϊόν αλλά και φορέας ιστορικών, κοινωνικών και πολιτιστικών διεργασιών γι’ αυτό και δεν μπορεί να αδιαφορεί για κάθε έκφραση ανθρώπινης δημιουργίας²⁰⁵. Ο Αναστάσιος αναγνωρίζει ότι η ανθρωπότητα στις μέρες μας διέρχεται από μια κρίσιμη ιστορική καμπή όπου ένας νέος κόσμος αναδύεται και ένας νέος ανθρώπινος τύπος διαμορφώνεται μέσα από την τεράστια εξέλιξη του τεχνολογικού πολιτισμού²⁰⁶. Φυσικά αυτό δεν είναι γνώρισμα μόνο της εποχής μας ούτε υπήρξε ποτέ στασιμότητα στο ιστορικό γίνεσθαι. Ο άνθρωπος κάθε εποχής διέφερε, ως προς τον τρόπο ζωής και σκέψης, από τον άνθρωπο παλαιότερων του εποχών. Αυτό όμως που κάνει την μεγάλη διαφορά σήμερα είναι η αλματώδης ανάπτυξη του τεχνικού πολιτισμού, η οποία δεν επιτρέπει την παγίωση σταθερών αξιών και νορμών που να κατευθύνουν την ζωή του ανθρώπου όπως συνέβαινε για πολλούς αιώνες στο παρελθόν. Παράλληλα, τα μεγάλα ηθικά διλήμματα που αναφύονται με την ανάπτυξη της βιοϊατρικής και της γενετικής, η συσσώρευση του μισού πληθυσμού της γης σε μεγάλα αστικά κέντρα με τα κοινωνικά προβλήματα που αυτό συνεπάγεται, η διάδοση του αγνωστικισμού που “διαβρώνει τή σκέψη καί τήν συμπεριφορά τῶς ἀστῶν” και άλλα σύγχρονα ζητήματα και προβλήματα υπενθυμίζουν το χρέος της Εκκλησίας απέναντι στην ανθρωπότητα να συνδράμει, συνεργαζόμενη με άλλους παράγοντες και φορείς, στην αντιμετώπιση

²⁰¹ Βλ. Αναστασίου Γιαννουλάτου, *Τεραποστολή στά ἴχνη τοῦ Χριστοῦ*, ὁ.π., σ. 26.

²⁰² Βλ. *Τεραποστολή στά ἴχνη τοῦ Χριστοῦ*, ὁ.π., σ.44.

²⁰³ Βλ. Αναστασίου Γιαννουλάτου, *Τεραποστολή στά ἴχνη τοῦ Χριστοῦ*, ὁ.π., σ. 44.

²⁰⁴ *Τεραποστολή στά ἴχνη τοῦ Χριστοῦ*, ὁ.π., σ. 44

²⁰⁵ *Τεραποστολή στά ἴχνη τοῦ Χριστοῦ*, ὁ.π.

²⁰⁶ *Τεραποστολή στά ἴχνη τοῦ Χριστοῦ*, ὁ.π.

και επίλυσή τους²⁰⁷. Αναφέρει χαρακτηριστικά ο Αναστάσιος, “ἡ Ἐκκλησία (...) ἔχει λόγο καί χρέος γιά τήν πορεία τῆς ἀνθρωπότητας στό μέλλον, ὀλόκληρης τῆς κοινωνίας, μέσα στήν ὁποία βρίσκεται ὡς “ζύμη””²⁰⁸. Το Σῶμα του Χριστοῦ δεν μπορεί να εἶναι ἀμέτοχο ἢ παρατηρητής σε ὅ,τι συμβαίνει γύρω του ὅταν “σέ διάφορες γωνίες τοῦ πλανήτη μας ἡ ἀνέχεια, ἡ ἀρρώστια, ἡ καταπίεση, ἡ ἀδικία, ἡ ἐλλειψη ἐλευθερίας, ἡ ὠμή βία τῶν ὄπλων καταδυναστεύουν ἑκατομμύρια συνανθρώπους μας”²⁰⁹. Ο Αναστάσιος μπροστά στην υποκρισία των πλούσιων και ισχυρῶν της εποχῆς μας προβαίνει σε ἕνα ἀφοριστικό ξέσπασμα παραφράζοντας τα “Οὐέ” του Ησαΐα ἀπέναντι σε ἐκείνους που στην εποχή του διέστρεφαν το νόημα της δικαιοσύνης και της ἀλήθειας ἀνάλογα με το συμφέρον τους²¹⁰. Δεν εἶναι δυνατόν, καταγγέλλει ο Αναστάσιος χριστιανοί ἢ και ὀλόκληροι χριστιανικοί λαοί να διακηρύττουν δικαιοσύνη ἐνῶ το μόνο που τους ενδιαφέρει εἶναι τα δικά τους προνόμια και συμφέροντα. Δεν επιτρέπεται να αυτοπροσδιορίζονται κάποιοι ὡς υπερασπιστές της εἰρήνης ἐνῶ “σφυρηλατοῦν γιά τούς ἀνυπεράσπιστους τίς ἀλυσίδες” της σκλαβιάς. Ούτε εἶναι δυνατόν τα πλούσια ἔθνη να υπερηφανεύονται ὅτι καλλιεργοῦν τήν ἀγάπη γιά τον συνάνθρωπο και τήν ἐλευθερία ἐνῶ καταδικάζουν ὀλόκληρους λαούς στην φτώχεια, τήν στέρση και τον ἀποκλεισμό. Ο Αναστάσιος καταλήγει στρέφοντας τα βέλη και σε αὐτούς που παρουσιάζονται ὡς ἐκπρόσωποι του Θεοῦ ἐνῶ στην οὐσία γελοιοποιοῦν ἀκούσια ἢ ἐκούσια “ὅ,τι ὠραιότερο ἔχει ἢ ἀνθρωπότητα: τή μαρτυρία τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ”²¹¹. Δεν ἀνέχεται ο Αναστάσιος να καταπατοῦνται θεμελιώδεις ἀξίες ὅπως ἡ δικαιοσύνη, ἡ ἐλευθερία, ἡ ἐλπίδα, ἡ ἀλήθεια οἱ ὁποῖες βρίσκονται στον πυρήνα του εὐαγγελικοῦ μηνύματος και γιά τις ὁποῖες σταυρώθηκε πρὶν ἀπό δύο χιλιάδες χρόνια ο Ἰησοῦς Χριστός.

Ἡ οἰκουμἐνικότητα, ὁμῶς, συνδέεται και με τήν διαχρονικότητα. Δεν πρέπει να χάνεται ἡ ἐλπίδα ἀπό μία πρόσκαιρη και ἐπιφανόμενη “ἐπικράτηση” του κακοῦ στις ἀνθρώπινες σχέσεις, ἐντύπωση που ἐνδεχομένως να σχηματίστηκε ἀπό τήν προηγούμενη ἀνάλυση. Οφείλουμε να ἔχουμε πάντα στο νου μας ὅτι δεν μπορεί ὁποιαδήποτε κίνηση στρέφεται ἐνάντια στην μαρτυρία του Χριστοῦ να ἔχει μόνιμα ἀρνητικά ἀποτελέσματα πάνω της. Ο χρόνος ὅπως και ἡ ἱστορία οδεῦουν πρὸς ἕνα

²⁰⁷ *Ἱεραποστολή στό Ἰχνη τοῦ Χριστοῦ, ὁ.π., σ. 44*

²⁰⁸ *Ἱεραποστολή στό Ἰχνη τοῦ Χριστοῦ, ὁ.π.*

²⁰⁹ *Ἱεραποστολή στό Ἰχνη τοῦ Χριστοῦ, ὁ.π.*

²¹⁰ *Ἦσ. 5,18-23.*

²¹¹ *Ἱεραποστολή στό Ἰχνη τοῦ Χριστοῦ, ὁ.π., σσ. 45-46.*

τέλος, με την έννοια του σκοπού, την Βασιλεία του Θεού. Η Βασιλεία αυτή θα είναι ξεκάθαρη και βίωμα πλέον για κάθε άνθρωπο μετά τα αποκεκαλυμμένα γεγονότα των εσχάτων χρόνων. Δεν υπάρχει τρόπος να προσδιορίσουμε επακριβώς πότε θα βιωθούν τα γεγονότα των εσχάτων, γνωρίζουμε όμως ότι βρισκόμαστε σε μια ιστορική τροχιά με προδιαγεγραμμένο τέλος. Μέσα στο χωροχρονικό πλαίσιο που βρίσκεται ο χριστιανός κάθε εποχής έχει ευθύνη απέναντι στην ανθρωπότητα να γίνει φορέας του ελπιδοφόρου ευαγγελικού μηνύματος της τελικής επικράτησης της δικαιοσύνης, της αλήθειας, της αθανασίας, της αγάπης πάνω σε οτιδήποτε αντιστρατεύεται το θέλημα του Θεού. Δεν θα υπάρξει αδικημένος που δεν θα δικαιωθεί, κατατρεγμένος που δεν θα ανακουφιστεί, μισούμενος που δεν θα πλημμυρίσει η ψυχή του από αγάπη. Ο Αναστάσιος, έχοντας επισκεφτεί κάθε γωνιά της γης και βλέποντας ανθρώπους, ακόμη και ολόκληρους λαούς, να ζουν χωρίς ελπίδα, με αγωνία διακηρύσσει: “τό Ευαγγέλιο δέν μπορεῖ νά μένει κτῆμα ὀρισμένων μόνο λαῶν πού εἶχαν τό προνόμιο νά τό πρωτακούσουν”²¹². Ἐχει διαπιστώσει ὅτι παρά τις πολιτιστικές διαφορές μεταξύ των λαών της γης ὅλοι οἱ ἄνθρωποι αντιμετωπίζουν τα ἴδια βασικά προβλήματα. Το θεῖο θέλημα, σημειώνει, πρέπει να μεταδοθεῖ “σέ κάθε γωνιά τῆς γῆς, σέ κάθε πτυχὴ τῆς οἰκουμένης, σέ κάθε ἔκφραση τοῦ σύγχρονου πολυκεντρικοῦ πολιτισμοῦ μας”²¹³.

3.2 Ο ρόλος της Εκκλησίας στον σύγχρονο κόσμο

Ο Αναστάσιος στα συγγράμματά του κάνει διαρκῶς λόγο για τη συμβολή και το ρόλο που καλεῖται να διαδραματίσει ιδιαιτέρως η Ορθοδοξία παγκοσμίως, αλλά προβάλλει και το ρόλο των ἄλλων χριστιανικῶν δογμάτων και μεγάλων θρησκευτικῶν παραδόσεων στη διαμόρφωση του σύγχρονου κόσμου. Τον περασμένο αἰῶνα η θέση της θρησκείας, ως κοινωνικοῦ θεσμοῦ, ἀπὸ το ἐπίκεντρο της κοινωνικῆς ζωῆς που βρισκόταν στο παρελθόν²¹⁴ μετατοπίστηκε στην περιφέρεια δίνοντας χώρο και σε ἄλλους “ἐξωθρησκευτικούς” παράγοντες να καθορίζουν τις διαφορές πτυχῆς του ἀνθρώπινου βίου²¹⁵. Σήμερα ὅμως οἱ θρησκείες οφείλουν να επαναπροσδιορίσουν τον ρόλο τους και “καλοῦνται νά προσφέρουν, ἀπὸ τὰ βαθύτερα κοιτάσματα τῶν πνευματικῶν ἐμπνεύσεων καὶ διαισθήσεων τους,

²¹² Βλ. Αναστασίου Γιαννουλάτου, *Τεραποστολή στὰ ἴχνη τοῦ Χριστοῦ*, ὁ.π., σ. 46.

²¹³ Βλ. ὁ.π.

²¹⁴ Κατὰ την ἀποκαλούμενη *προνεωτερικὴ ἐποχὴ*.

²¹⁵ Βλ. Αναστασίου Γιαννουλάτου, *Τεραποστολή στὰ ἴχνη τοῦ Χριστοῦ*, ὁ.π. σ. 26.

ουσιαστική πνευματική αντίσταση αλλά και θετική καθοδήγηση” στην ζωή των ανθρώπων²¹⁶. Ο Αναστάσιος παρατηρεί ότι όταν η πορεία προς μία παγκόσμια κοινότητα κατευθύνεται από ρεύματα αδιάφορα στην θρησκευτική εμπειρία τότε καταλυτικό ρόλο στην εξέλιξη του κόσμου δεν παίζουν “τό χάρισμα... [και] ή έμπνευση αγάπης”, αλλά παράγοντες όπως η σύμπτωση πολιτικών ή οικονομικών συμφερόντων και η εμπιστοσύνη στην τεχνοκρατική οργάνωση των θεσμών²¹⁷. Όταν όμως οι συνεκτικοί δεσμοί μεταξύ των ανθρώπων δεν πηγάζουν από μία εσωτερική αγαπητική διάθεση, αλλά επιβάλλονται από το εξωτερικό περιβάλλον, από άψυχους παράγοντες, όπως τους χαρακτηρίζει ο Αναστάσιος, τότε δεν μιλάμε για ένωση προσώπων, αλλά για μια απλή συνύπαρξη αλληλεπιδρώντων ατόμων²¹⁸. Στο ζήτημα αυτό ο Αναστάσιος, σύμφωνα και με την διδασκαλία των Πατέρων της Εκκλησίας, αντιτείνει το χριστιανικό όραμα για μια κοινωνία αγάπης την οποία συγκροτούν πρόσωπα ενός ιδιαίτερου ανθρωπολογικού είδους. Αυτό το ανθρωπολογικό είδος, δηλαδή ο άνθρωπος που μορφώνεται με τις αρχές του Ευαγγελίου και την διδασκαλία του Ιησού Χριστού, νομοτελειακά αποτελεί τον καταλύτη για την εξάλειψη των φαινομένων που ήδη αναφέραμε, της φτώχειας, των ανισοτήτων της εκμετάλλευσης κτλ. τα οποία απασχολούν ολόκληρη την ανθρωπότητα.

Όμως, για να γίνει κατανοητή η διδασκαλία του Χριστιανισμού περί ανθρώπου, κοινωνίας και ιστορίας, τονίζει ο Αναστάσιος, δεν μπορούμε να μην κάνουμε αναφορά στην θρησκευτική πίστη, καθώς και στις πνευματικές προϋποθέσεις και ρίζες της ανθρώπινης ενότητας κατά την Ορθόδοξη διδασκαλία και παράδοση²¹⁹. Με άλλα λόγια, θα ήταν ελλιπής η πραγμάτευση της χριστιανικής πρότασης²²⁰ χωρίς την αναφορά στα βασικά στοιχεία του χριστιανικού δόγματος περί Αγίας Τριάδος, Σαρκώσεως του Λόγου του Θεού, Σταυρού και Αναστάσεως, όπως επίσης και περί εσχατολογικής προοπτικής σύνολης της ανθρώπινης κοινωνίας και όχι μόνο της χριστιανικής²²¹.

²¹⁶ *Τεραποστολή στά Ίχνη του Χριστού, ό.π. σ. 30.*

²¹⁷ *Τεραποστολή στά Ίχνη του Χριστού, ό.π.*

²¹⁸ *Τεραποστολή στά Ίχνη του Χριστού, ό.π. σ. 31.*

²¹⁹ *Βλ. Τεραποστολή στά Ίχνη του Χριστού, ό.π., σ. 33.*

²²⁰ Μην εκληφθεί η έννοια της «πρότασης» ως μία επιπλέον επιλογή οργάνωσης της πολιτείας κοντά στις άλλες κοσμικές πολιτικές θεωρήσεις, για την Ορθοδοξία δεν νοείται άλλη επιλογή πέρα από αυτήν.

²²¹ *Τεραποστολή στά Ίχνη του Χριστού, ό.π., σ. 33.*

Για την ορθόδοξη χριστιανική θεολογία η ζητούμενη κοινωνία αγάπης εκπηγάζει από την ύψιστη έκφραση κοινωνίας που υπάρχει μεταξύ των προσώπων της Αγίας Τριάδας²²². Ο άπειρος Τριαδικός Θεός νοείται στην Ορθόδοξη θεολογία ως “ύπαρξη ένιαίας ουσίας καί μετοχή προσώπων· μονάς ἐν τριάδι καί τριάς ἐν μονάδι”²²³. Αυτή ακριβώς η υπερτέλεια ενότητα αποτελεί την αφετηρία εκκίνησης του χριστιανικού στοχασμού για το παραπάνω ζήτημα. Ο άνθρωπος είναι δημιουργημένος κατ’ εικόνα του Δημιουργού του που σημαίνει ότι δομικό χαρακτηριστικό του αποτελεί η “κοινωνία αγάπης” που είναι επίσης κύριο χαρακτηριστικό του αρχετύπου, δηλαδή του Θεού²²⁴. Κατά συνέπεια όλοι οι άνθρωποι ανεξαρτήτως βιολογικών και κοινωνικών χαρακτηριστικών είχαν (και έχουν) εκ φύσεως κοινό στοιχείο τη Θεία εικόνα που τους επέτρεπε να ζουν κατά φυσικό τρόπο σε κοινότητα ή ακριβέστερα σε κοινωνία μεταξύ τους²²⁵, αλλά και σε κοινωνία με το Θεό. Στην πορεία, όμως, η προσκόλληση του ανθρώπου εν γένει στο ατομικό του εγώ επέφερε τη ρήξη της κοινωνίας του με το Θεό, η οποία όπως ήταν φυσικό επηρέασε δυσμενώς και τη σχέση του ανθρώπου με τους άλλους ανθρώπους και την κτίση γενικότερα²²⁶. Η πτώση αυτή προσδιόρισε μετέπειτα και την πορεία της ανθρώπινης ιστορίας η οποία κυμαίνεται από την τάση προς ενότητα λόγω της “θείας εικόνας” και προς διάσπαση ως συνέπεια της πτώσεως²²⁷. Από το σημείο αυτό και ύστερα δεν γίνεται λόγος για ενότητα με την αρχική έννοια, αλλά για δυνατότητα συνύπαρξης μέχρι την αποκατάσταση της πρώτης κοινωνίας αγάπης²²⁸. Ειδικά αυτό το τελευταίο το αντιλαμβανόμαστε, όπως σημειώνει ο Αναστάσιος, στα κείμενα της Παλαιάς Διαθήκης ως εντολή Θεού για “στοιχειῶδες χρέος δικαιοσύνης και αλληλοβοήθειας”²²⁹. Η κατάσταση θα έβαινε σε βέβαιο αδιέξοδο χωρίς την Σάρκωση του Λόγου του Θεού, η οποία “ἀποτελεῖ ἀποφασιστική ὄθηση πρὸς “κοινωνίαν” κάθε ἀνθρώπινου προσώπου μέ τούς ἄλλους ἀνθρώπους καί μέ ὀλόκληρο τόν φυσικό κόσμο”²³⁰. Με την ενανθρώπιση του Θεού συντελείται μια παγκοσμίων διαστάσεων συμφιλίωση και καταλλαγή των όντων με τον Θεό και, μέσα από αυτήν, η

²²² *Ιεραποστολή στά ἴχνη τοῦ Χριστοῦ, ὁ.π., σ. 34.*

²²³ *Ιεραποστολή στά ἴχνη τοῦ Χριστοῦ, ὁ.π.*

²²⁴ *Ιεραποστολή στά ἴχνη τοῦ Χριστοῦ, ὁ.π., σ. 35.*

²²⁵ *Ιεραποστολή στά ἴχνη τοῦ Χριστοῦ, ὁ.π., σ. 36.*

²²⁶ *Ιεραποστολή στά ἴχνη τοῦ Χριστοῦ, ὁ.π.*

²²⁷ *Ιεραποστολή στά ἴχνη τοῦ Χριστοῦ, ὁ.π., σ. 37.*

²²⁸ *Ιεραποστολή στά ἴχνη τοῦ Χριστοῦ, ὁ.π.*

²²⁹ *Ιεραποστολή στά ἴχνη τοῦ Χριστοῦ, ὁ.π.*

²³⁰ *Ιεραποστολή στά ἴχνη τοῦ Χριστοῦ, ὁ.π., σ. 37.*

συμφιλίωση και καταλλαγή των όντων μεταξύ τους²³¹. Κάθε χριστιανός οφείλει να έχει αδιαλείπτως υπόψη του την πανανθρώπινη τραγική διχοστασία και να επιδιώκει διαρκώς την συμφιλίωση και καταλλαγή με τους άλλους ανθρώπους σε όλη την οικουμένη²³². Αυτό το τελευταίο αποτελεί κομβικής σημασίας ζήτημα διότι η “έν Χριστῷ λύτρωση” δεν πρέπει να εκλαμβάνεται ως αποκλειστική σωτηρία ενός ατομικού εγώ, η Βασιλεία του Θεού απευθύνεται σε όλους τους ανθρώπους, παγκοσμίως, ανεξαρτήτως φυλής, φύλου και κοινωνικής θέσης²³³.

Το ερώτημα που γεννάται εδώ είναι αν υπάρχει κάποια κατάληξη αυτής της συμφιλιωτικής προοπτικής, αν υπάρχει ένα τέρμα, ή ένας τελικός σκοπός ο οποίος κεφαλαιώνει το όραμα της εν Χριστῷ λυτρώσεως. Τι είναι επίσης αυτή η εν Χριστῷ λύτρωση η οποία καθιστά δυνατή και συγχρόνως προϋποθέτει την συμφιλίωση του ανθρώπου με τον Θεό, ανθρώπου με άνθρωπο και ολόκληρη την κτίση; Τα παραπάνω ερωτήματα εντάσσονται στον πυρήνα της χριστιανικής διδασκαλίας περί εσχάτων και τελικής ενότητας η οποία “σφραγίζει τήν ιστορία καί τή χριστιανική προσδοκία”²³⁴. Η διδασκαλία για τα μέλλοντα ή τα έσχατα, σύμφωνα με την θεολογική ορολογία, δεν μπορεί παρά να διατυπωθεί μέσα από μια συμβολική γλώσσα η οποία με παραστατικές εικόνες και αλληγορικά νοήματα δίνει μια ιδέα για την τελική λύτρωση και για το τέλος του ανθρώπινου δράματος. Στο πλαίσιο των συμβολισμών το τέρμα συμβολίζεται με μια ουράνια πόλη, την “καινήν Ἱερουσαλήμ” η οποία αποτελεί δώρο για όλη την ανθρωπότητα, όπου θα υπάρχει “κοινωνία ἐλεύθερων προσώπων ἐν τῷ Θεῷ” ο οποίος είναι “τό Α καί τό Ω, ἡ ἀρχή καί τό τέλος τοῦ σύμπαντος”²³⁵. Αυτή η τέλεια κοινωνία προσώπων είναι το τέλος του ευαγγελικού μηνύματος, δεν πρόκειται για μια επίγεια κατάσταση αλλά για ουράνια, η οποία όμως προετοιμάζεται από εδώ. Δεν υπάρχει περίπτωση να βιώσει κανείς την ουράνια κατάσταση που περιγράφουμε παραπάνω αν δεν την βιώσει πρώτα στον παρόντα βίο.

Για έναν χριστιανό όλα τα παραπάνω δεν πρέπει να μένουν σε ένα στάδιο απλής πληροφόρησης, προβληματισμού ή κατανόησης. Οι ενέργειες, οι επιθυμίες, οι σκέψεις, όλη η ανθρώπινη ύπαρξη οφείλουν να τοποθετούνται στο παραπάνω

²³¹ *Θεραποστολή στά ἴχνη τοῦ Χριστοῦ, ό.π., σ. 40.*

²³² *Θεραποστολή στά ἴχνη τοῦ Χριστοῦ, ό.π.*

²³³ *Θεραποστολή στά ἴχνη τοῦ Χριστοῦ, ό.π.*

²³⁴ *Θεραποστολή στά ἴχνη τοῦ Χριστοῦ, ό.π., σ. 43.*

²³⁵ *Θεραποστολή στά ἴχνη τοῦ Χριστοῦ, ό.π.*

πλαίσιο, και να διαποτίζονται από τις αξίες και αρχές που απορρέουν από αυτό. Η εσχατολογική προοπτική δεν μπορεί να αποτελεί όμως άλλοθι για την παραμέληση του παρόντος βίου. Δεν είναι δυνατό να καθίσει ένας χριστιανός αδρανής και απαθής περιμένοντας “τα έσχατα” αδιαφορώντας για οτιδήποτε συμβαίνει γύρω του. Για τον Αναστάσιο είναι χρέος κάθε χριστιανού να προσπαθεί για μια δικαιότερη κοινωνία και για την ειρηνική συνύπαρξη των ανθρώπων όλων των φυλών του κόσμου²³⁶.

3.3 Ο πλούτος, η φτώχεια και η κοινωνική δικαιοσύνη ως θεολογικές κατηγορίες και η θέση της Εκκλησίας απέναντι στα διακηρυγμένα δικαιώματα του ανθρώπου

Στην πορεία των αιώνων υπήρξαν ιστορικές αναγνώσεις της διδασκαλίας του Ιησού και των Πατέρων της Εκκλησίας οι οποίες αδυνατώντας να αντιληφθούν και να ενσωματώσουν στις ερμηνευτικές τους προσεγγίσεις τον υπερβατικό της χαρακτήρα προσέδωσαν τελικά σε αυτήν ένα στενό κοινωνικό περιεχόμενο το οποίο εξαντλεί το νόημα του Χριστιανισμού σε έναν εν πολλοίς εγκοσμιοκρατικό ορίζοντα. Το ίδιο συμβαίνει με τις έννοιες του πλούτου και της φτώχειας οι οποίες βρίσκονται στον πυρήνα των ζητημάτων κοινωνικής δικαιοσύνης. Ο πλούτος και η φτώχεια αναλύονται στο πλαίσιο μιας “γήινης” ηθικής και ερμηνεύονται με μία κατά βάση νομικίστικη προσέγγιση. Κατά συνέπεια, κοινωνικά προβλήματα, όπως η άνιση κατανομή του πλούτου, η εκμετάλλευση κ.ά. είναι καταδικαστέα και απαράδεκτα στον βαθμό που ως ανήθικες ή απαράδεκτες πρακτικές αποκλίνουν από αυτό που επιτάσσει ο θεϊός νόμος. Από την άλλη, υπάρχουν θρησκευτικά “αδιάφοροι”, όπως τους χαρακτηρίζει ο Αναστάσιος, παράγοντες και Οργανισμοί οι οποίοι έχουν θέσει σκοπό λειτουργίας τους την καταπολέμηση των παραπάνω προβλημάτων και προβάλλουν αιτήματα και οράματα που αγκαλιάζουν όλη την οικουμένη²³⁷. Τέτοια αιτήματα είναι η εξάλειψη της φτώχειας, της εκμετάλλευσης και των κοινωνικών ανισοτήτων, η παγκόσμια ειρήνη κ.ά. Κάποιοι μάλιστα από αυτούς τους μη θρησκευτικούς παράγοντες, όπως η σοσιαλιστική κίνηση και ορισμένα πολιτικο-ιδεολογικά ρεύματα στράφηκαν και εναντίον της θρησκείας έχοντας, όπως πολύ σωστά επισημαίνει, αντλήσει προηγουμένως την έμπνευση των αιτημάτων τους από

²³⁶ «*Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ... ὑποστηρίζει τὴν ἄρμονικὴ συνύπαρξιν τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων καὶ μειονοτήτων καὶ τὴν ἐλευθερίαν συνειδήσεως τοῦ κάθε ἀνθρώπου καὶ τοῦ κάθε λαοῦ*», βλ. Αναστασίου Γιαννουλάτου, *Ἱεραποστολή στὰ ἴχνη τοῦ Χριστοῦ*, ὁ.π., σ. 270.

²³⁷ Βλ. Αναστασίου Γιαννουλάτου, *Παγκοσμιότητα & Ὁρθοδοξία*, ὁ.π., σσ. 26-27.

τον πνευματικό θησαυρό των χριστιανικών αρχών και αξιών²³⁸. Είναι αλήθεια ότι πολλές από αυτές τις αρχές και αξίες διαποτίζουν τις σύγχρονες διακηρύξεις για τα δικαιώματα του ανθρώπου, ή ενσωματώνονται σε πολιτικά κείμενα έχοντας αποβάλει προηγουμένως τον υπερβατικό τους χαρακτήρα²³⁹. Οι έννοιες, όμως, του πλούτου, της φτώχειας και οι σχετικές με αυτές αν αποσπαστούν από την συνάφεια που τις προσέδωσε ο λόγος του Ιησού και των Πατέρων, και αν αποκοπούν από την σχέση που έχουν με τον αγώνα του πιστού κατά των παθών τότε υποβιβάζονται σε απλά συνθήματα δικαιότερων κοινωνιών και αποκτούν, τύποις, κεντρική θέση σε διακηρύξεις και καταστατικά κείμενα λειτουργίας πολιτικών, κοινωνικών αλλά και θρησκευτικών κινήσεων²⁴⁰. Ο Αναστάσιος αποδίδει την εξέλιξη αυτή, δηλαδή την αποψίλωση του υπερβατικού στοιχείου από τις καταστάσεις του πλούτου και της φτώχειας στην εκκοσμίκευση²⁴¹, δηλαδή στην γενικότερη υποβάθμιση του θρησκευτικού παράγοντα στην ζωή του ανθρώπου, καθώς επίσης και στην “ἀπορρόφηση τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὰ θέλητρα τοῦ “κόσμου” καὶ τοῦ “αἰῶνος τούτου””²⁴². Αναφέρει συγκεκριμένα, “ὁ ἐγωκεντρικὸς ἀνθρωποκεντρισμὸς, παραθεωρώντας τὶς ὑπερβατικὲς ἀξίες, παρασύρει συνεχῶς στὴ δίνη τοῦ τὴν παγκόσμια σκέψη καὶ συνείδηση, τὰ κριτήρια ἀξιολογήσεως τῆς ζωῆς, τὶς κοινωνικὲς, πολιτικὲς, οικονομικὲς καὶ πολιτιστικὲς δομὲς”²⁴³. Χαρακτηρίζει μάλιστα

²³⁸ Βλ. *Παγκοσμιοποίηση & Ορθοδοξία*, ὁ.π., σ. 28

²³⁹ «Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι τόσο οἱ ἀστοὶ οἰκονομολόγοι ... ὅσο καὶ οἱ Μαρξιστὲς ... ἀρνοῦνται τὴν ὑπέρβαση καὶ τὶς πνευματικὲς προϋποθέσεις στὴν ἀνάλυση τῆς κοινωνικο-οικονομικῆς πραγματικότητος», βλ. Κ. Κωτσιόπουλου, *Οικονομία, Πολιτισμὸς & Καπιταλιστικὴ Κρίση*, στο Πρωτ. Αθ. Γκίκα, Μ. Βάντσου, Κ. Κωτσιόπουλου, Θ. Γιάγκου, Δ. Νικολακάκη, Γ. Γκαβαρδίνου, *Θεολογία & Σύγχρονος Κόσμος*, εκδ. Μυγδονία, Θεσσαλονίκη 2017, σ. 301.

²⁴⁰ Υπάρχουν κόμματα που οἱ πολιτικὲς τους θέσεις εἶναι εμπνευσμένες ἢ θεμελιώνονται στὶς βασικὲς ἀξίες καὶ αρχὲς τοῦ Χριστιανισμοῦ γενικότερα, ἕνα παράδειγμα ἀποτελεῖ τὸ Χριστιανοδημοκρατικὸ Κόμμα Γερμανίας (CDU). Βλ. τὶς διακηρυκτικὲς θέσεις τοῦ CDU στο <https://archiv.cdu.de/artikel/overview> : «The foundation upon which our politics rests is the Christian understanding between people and their accountability before God. Our basic values of freedom, solidarity, and justice are formed therefrom. The CDU is open to anyone who supports the dignity and freedom of all people and their basic convictions». Βλ. ἐπίσης, Αναστασίου, *Αρχ. Τυράνων καὶ Πάσης Ἀλβανίας, Ἱεραποστολὴ στὰ ἴχνη τοῦ Χριστοῦ*, εκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Αθήνα 2007, σ. 145: Στὴν περίπτωση αὐτὴ θὰ μπορούσαν νὰ υπαχθῶν θρησκευτικὰ κινήματα που ἀναπτύχθηκαν σὲ χώρες τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς στὰ μέσα τοῦ προηγούμενου αἰῶνα. Ἡ ἀναζήτηση ἐθνικῆς ταυτότητας καὶ ἡ ἐπιθυμία μιᾶς δικαιότερης κοινωνίας οδήγησε τοὺς χριστιανούς σὲ μιᾶ πολιτικοκοινωνικὴ στράτευση, σὲ μιᾶ θεολογία τῆς “ἀπελευθερώσεως” με χαρακτήρα ἐγκόσμιου μεσσιανισμοῦ. Πρόκειται γιὰ μιᾶ εὐαισθησία, ὅπως τὴν χαρακτηρίζει ὁ Αναστάσιος, πρὸς τὸ ἱστορικὸ γίνεσθαι που μέσα στὴν ἐνταση τοῦ αγώνα γιὰ κοινωνικὴ δικαιοσύνη κινδυνεύει νὰ στιγματιστεῖ ἀπὸ μονομέρεια.

²⁴¹ Ἀποτέλεσμα ἢ συνέπεια τῆς *εκκοσμίκευσης* εἶναι νὰ τοποθετεῖται ἡ θρησκεία « σὲ δευτερεύουσα θέση, ἢ ἀκόμη χειρότερα στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀσημαντότητας ὡς μουσικὸ φολκλορικὸ κατάλοιπο [τοῦ] παρελθόντος», βλ. Κ. Κωτσιόπουλου, *Ορθοδοξία καὶ Ἑυρώπη*, Ἑλληνικὸ Κολέγιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 79.

²⁴² Βλ. Αναστασίου Γιαννουλάτου, *Ἱεραποστολὴ στὰ ἴχνη τοῦ Χριστοῦ*, ὁ.π., σ. 103.

²⁴³ *Ἱεραποστολὴ στὰ ἴχνη τοῦ Χριστοῦ*, ὁ.π., σ. 104.

την νέα αυτή αντίληψη των πραγμάτων “αίρεση” η οποία “άλλοτριώνει τό νόημα τοῦ κόσμου καί τοῦ ἀνθρώπου καί χρειάζεται οὐσιαστική ἀνάλυση, ἐκτίμηση καί ἀντιμετώπιση”²⁴⁴. Αναμφίβολα, και η πρόσληψη αυτή των αξιών, η μη υπερβατική, αποβαίνει ωφέλιμη για τον άνθρωπο και θα φαινόταν παράλογο να καταδικάσει ή να εμποδίσει κάποιος τέτοια μεταχείρισή τους. Ποιος θα μπορούσε να μην υποστηρίζει τα αιτήματα για μια δικαιότερη κοινωνία που περιλαμβάνονται στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του ανθρώπου, η οποία αποτελεί απόσταγμα των κοινωνικο-πολιτικών ζυμώσεων που αρχίζουν από τις αμερικανικές Διακηρύξεις του 1776 και την Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ατόμου και των πολιτών από την Γαλλική Εθνοσυνέλευση του 1789²⁴⁵.

Οπωσδήποτε οι σύγχρονες διακηρύξεις για τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν εμπνέονται μόνο από τις αρχές και τις αξίες της χριστιανικής διδασκαλίας και παράδοσης, αλλά ενσωματώνουν στοιχεία και από άλλες πολιτιστικές και θρησκευτικές παραδόσεις. Σε αυτήν την παραδοχή στηρίχτηκε και η Σύσκεψη των εμπειρογνομόνων που πραγματοποιήθηκε στο Μπανγκόκ τον Δεκέμβριο του 1979 με πρωτοβουλία της UNESCO. Το θέμα της Σύσκεψης ήταν “Η θέση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων στις θρησκευτικές καὶ πολιτιστικές παραδόσεις τοῦ κόσμου”. Από την διατύπωση του θέματος διαπιστώνουμε το ενδιαφέρον του διεθνούς οργανισμού να αποσπάσει την στήριξη των διακηρύξεων για τα ανθρώπινα δικαιώματα από τις μεγάλες θρησκευτικές κοινότητες παγκοσμίως. Στην Σύσκεψη συμμετείχε και ο Αναστάσιος διατυπώνοντας την βασική πεποίθηση ότι η θρησκευτική συνείδηση και πίστη συμβάλλουν αποφασιστικά στην διαμόρφωση των σύγχρονων αντιλήψεων για τα δικαιώματα του ανθρώπου²⁴⁶. Στην εισήγησή του ο Αναστάσιος, εκφράζοντας την Ορθόδοξη χριστιανική συνείδηση, τονίζει ότι για τα διακηρυγμένα δικαιώματα που αναφέρονται στην ισότητα, την ελευθερία και την αξιοπρέπεια του ανθρώπου υπάρχει “αὐθόρμητη συμφωνία καί ἀπόλυτη κατάφαση”²⁴⁷ ως προς την αξία και την σπουδαιότητά τους. Υπάρχουν όμως και δικαιώματα, διευκρινίζει, τα οποία η Ορθόδοξη Εκκλησία τα αφήνει ανοικτά στον ανθρώπινο προβληματισμό²⁴⁸ λόγω του πλαισίου εντός του οποίου τίθενται. Είτε

²⁴⁴ *Τεραποστολή στά ἴχνη τοῦ Χριστοῦ, ὁ.π.*

²⁴⁵ *Παγκοσμιότητα & Ορθοδοξία, ὁ.π., σ. 69.*

²⁴⁶ *Παγκοσμιότητα & Ορθοδοξία, ὁ.π., σ. 67.*

²⁴⁷ *Παγκοσμιότητα & Ορθοδοξία, ὁ.π., σ. 70.*

²⁴⁸ *Παγκοσμιότητα & Ορθοδοξία, ὁ.π., σ. 70.*

αναφερόμαστε στην πρώτη κατηγορία δικαιωμάτων είτε στην δεύτερη δεν πρέπει να ξεχνάμε, διευκρινίζει ο Αναστάσιος, ότι η προοπτική μέσα από την οποία βλέπουν τα δικαιώματα οι επιμέρους διακηρύξεις διαφέρει από την προοπτική της θρησκείας. Η διαφορά έγκειται στις αφετηριακές καταβολές των διακηρύξεων από τη μια και της θρησκείας από την άλλη²⁴⁹. Πιο συγκεκριμένα, οι σχετικές διακηρύξεις επιδιώκουν να ρυθμίσουν την ζωή του ανθρώπου ως πολίτη, δηλαδή να ρυθμίσουν τις σχέσεις ατόμου-κράτους. Η θρησκεία, από την άλλη, και εν προκειμένω η Ορθόδοξη Εκκλησία, αναφέρεται στη σχέση του ανθρώπου με τον Θεό, κάνοντας σαφή διαχωρισμό μεταξύ της θρησκευτικής και της κρατικής σφαίρας²⁵⁰. Όπως χαρακτηριστικά και πολύ σωστά προσθέτει ο Αναστάσιος, “Η χριστιανική πίστη ξεκινά από τόν Θεό καί έπιστρέφει σ’ Αυτόν”²⁵¹.

Συνεπώς, η ένσταση από πλευράς Χριστιανισμού υπάρχει στον βαθμό που η μεταχείριση των παραπάνω εννοιών γίνεται αποκλειστικά στο πλαίσιο του αιτήματος δικαιότερων κοινωνιών απορρίπτοντας τον υπερβατικό και σωτηριολογικό τους χαρακτήρα. Ο Ιησούς Χριστός δεν ήρθε όμως ως κοινωνικός επαναστάτης στην γη αλλά ως Σωτήρας του κόσμου, ούτε ευαγγελίστηκε έναν επίγειο παράδεισο όπου δεν θα υπάρχουν φτωχοί και δυστυχημένοι άνθρωποι, ίσα-ίσα μας διαβεβαίωσε ότι η φτώχεια δεν θα εξαλειφθεί ποτέ, αφού φτωχοί θα βρίσκονται πάντα ανάμεσά μας²⁵². Αν η διδασκαλία του ενέπνευσε κοινωνικούς επαναστάτες²⁵³ και μαζικά κινήματα, προφανέστατα, αυτό καταγράφεται στα θετικά που προκάλεσε ο αντίκτυπος του κηρύγματός του. Το κύριο βάρος όμως δεν πρέπει να πέσει εδώ. Οι έννοιες του πλούτου, της φτώχειας, της κοινωνικής δικαιοσύνης, του κοινωνικού αποκλεισμού, οι κοινωνικές ή φυλετικές διακρίσεις κ.ά. δεν πρέπει να εξαντλούνται στην κοινωνική τους διάσταση.

²⁴⁹ Παγκοσμιότητα & Ορθοδοξία, ό.π.

²⁵⁰ Παγκοσμιότητα & Ορθοδοξία, ό.π., σ. 71.

²⁵¹ Παγκοσμιότητα & Ορθοδοξία, ό.π.

²⁵² Μτ 26,10-11: «ό 'Ιησοῦς εἶπεν αὐτοῖς,... πάντοτε γάρ τοὺς πτωχοὺς ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν»

²⁵³ Χαρακτηριστικό παράδειγμα θα μπορούσαμε να αναφέρουμε την δράση του Μάρτιν Λούθερ Κίνγκ, ποιμένα του δόγματος των Βαπτιστών και βραβευμένου με Βραβείο Νομπελ το 1964 για την πολιτική και κοινωνική δράση του, βλ. *Martin Luther King, Jr.: American religious leader and civil rights activist*, στο <https://www.britannica.com/biography/Martin-Luther-King-Jr>

3.4 Κοινωνική διδασκαλία, εξωτερική ιεραποστολή και κοινωνική δράση Αναστασίου

Μέχρι εδώ παρουσιάσαμε σε αδρές γραμμές μέσα από τη θεολογική σκέψη του Αναστασίου - η οποία απηχεί σε κάθε περίπτωση την ορθόδοξη χριστιανική διδασκαλία- τις θεολογικές προϋποθέσεις για την πραγματοποίηση μιας παγκόσμιας κοινωνίας αγάπης στο πλαίσιο της οποίας θα εντάξουμε τις έννοιες του πλούτου και της φτώχειας και θα εξετάσουμε την εξέλιξή τους από την αρχική τους νοηματοδότηση. Όπως διαπιστώσαμε παραπάνω, η διάσταση που τονίζει ο Αναστάσιος σε κάθε του ανάλυση είναι η οικουμενικότητα της Ορθοδοξίας. Θεωρεί ότι σήμερα ακριβώς υπάρχουν οι συνθήκες και οι προϋποθέσεις για να μεταδοθεί η χριστιανική αλήθεια σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον το οποίο πρέπει να προετοιμαστεί κατάλληλα για να την υποδεχτεί και, τελικά, να την αποδεχτεί. Ο Αναστάσιος κρίνει ότι «η σύγχρονη μορφή παγκοσμιοποίησης προσδίδει μία τεράστια δυνατότητα και δυναμική μαρτυρίας του λόγου του Θεού σε όλο τον πλανήτη»²⁵⁴. Για να επιτευχθεί το τελευταίο αρκεί να βρεθούν οι κατάλληλοι διάλογοι μετάδοσης της αλήθειας αυτής οι οποίοι δεν μπορούν να είναι άσχετοι με την παρούσα φάση του τεχνολογικού, κοινωνικοοικονομικού και πολιτισμικού γίγνεσθαι. Ο Αναστάσιος πιστεύει ότι τα αιτήματα των σύγχρονων κοινωνιών για ειρήνη, δικαιοσύνη, ισότητα, ελευθερία κ.ά. ταυτίζονται με το μήνυμα του Χριστιανισμού²⁵⁵, κατά συνέπεια, θα μπορούσαν να αποτελέσουν τους διαύλους συμπόρευσης και συνεργασίας κοινωνικοπολιτικών κινήσεων και θρησκείας. Σκοπός των κινήσεων είναι η κοινωνική δικαιοσύνη, η εξάλειψη της φτώχειας, της αδικίας, του φυλετικού ρατσισμού και της εκμετάλλευσης του ανθρώπου, η προστασία των αδυνάτων και του περιβάλλοντος κ.ά. Για να τα πετύχουν αυτά μεταχειρίζονται κάθε νόμιμο μέσο, χωρίς να λείπουν και οι περιπτώσεις όπου σε συνθήκες άκρας αθλιότητας και αδικίας την θέση των ειρηνικών και νόμιμων μέσων παίρνουν η βία και τα όπλα. Για να πετύχουν τα παραπάνω αιτήματα οι θρησκείες, μεταξύ αυτών και ο ορθόδοξος χριστιανισμός, προσφεύγουν στο πνευματικό τους οπλοστάσιο και αντλούν τα μέσα «άπό τά βαθύτερα κοιτάσματα τῶν πνευματικῶν ἐμπνεύσεων καί διαισθήσεων

²⁵⁴ Βλ. Νικολάου Τσιρέβελου, *Θεολογική θεμελίωση της Ορθόδοξης μαρτυρίας: Σπουδή στο έργο του Αρχιεπισκόπου Αλβανίας Αναστασίου*, Ostrakon, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 199.

²⁵⁵ Βλ. *Παγκοσμότητα & Ορθοδοξία*, ό.π, σ. 52.

τους”²⁵⁶, όπως εύστοχα χαρακτηρίζει τον πνευματικό θησαυρό των θρησκειών ο Αναστάσιος. Έτσι και ο ίδιος, για παράδειγμα, αποδίδει τον φυλετισμό, τις ταξικές και εθνοφυλετικές ανισότητες παγκοσμίως στην απόρριψη από τον σύγχρονο άνθρωπο της χριστιανικής αρχής της ενότητας του ανθρώπινου γένους, και τα μεταφράζει, μέσα από την οπτική της Ορθόδοξης διδασκαλίας, ως “άντίσταση στο βασικό σχέδιο του Θεού για μία κοινωνία αγάπης”²⁵⁷.

Η δράση του Αναστασίου όπως αναφέρθηκε ήδη παραπάνω ήταν και παραμένει πολυσχιδής. Εργάστηκε με μεγάλη αφοσίωση στο ιεραποστολικό έργο της Εκκλησίας και συνέβαλε με υπευθυνότητα και διάκριση πάνω στον διάλογο μεταξύ των διαφορετικών χριστιανικών κοινοτήτων, ή στον διάλογο μεταξύ Ορθόδοξης Ανατολικής Εκκλησίας και άλλων θρησκευτικών παραδόσεων. Το 1992 του ανατέθηκε η “επανίδρυση” και διαποίμανση της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Αλβανίας, μιας χώρας που την ίδια περίοδο πορευόταν στο μεταίχμιο δύο φάσεων της ιστορικής της διαδρομής. Ο Αναστάσιος βρέθηκε στην Αλβανία την εποχή που η αλβανική κοινωνία επιχειρούσε να προσαρμοστεί στις νέες κοινωνικές συνθήκες που προκάλεσε η μετάβαση από ένα πολιτικό-οικονομικό σύστημα σε ένα άλλο και είχε άμεσες συνέπειες και στα εκκλησιαστικά ζητήματα της χώρας.

Κατά τη διάρκεια της ιεραποστολικής του δράσης στην Ανατολική Αφρική τη δεκαετία 1981-1990 πέρα από το καθαρά ιεραποστολικό του έργο, ο Αναστάσιος προσέφερε και αξιόλογο κοινωνικό. Ενδεικτικά αναφέρουμε κάποιες πρωτοβουλίες του που ευδοκίμησαν σε ένα αφιλόξενο φυσικό, και ανταγωνιστικό, θρησκευτικά, περιβάλλον, όπου ακόμη και τα αναγκαία για την απλή επιβίωση δεν θεωρούνταν δεδομένα. Με δική του προσπάθεια δημιουργήθηκαν ιατρικοί σταθμοί σε διάφορα κέντρα της Ανατολικής Αφρικής, οργανώθηκε και λειτούργησε η κλινική του Τιμίου Σταυρού στην Καμπάλα και ανεγέρθηκαν σε διάφορες ενορίες δημοτικά σχολεία και νηπιαγωγεία²⁵⁸. Στο παραπάνω διάστημα κατόρθωσε να αποπερατώσει και να θέσει σε λειτουργία την Ορθόδοξη Πατριαρχική Σχολή “Μακάριος Γ΄, Αρχιεπίσκοπος Κύπρου” την οποία διεύθυνε μέχρι το 1990. Για να εδραιώσει στην κοινή συνείδηση την ιεραποστολική ιδέα και για να προωθήσει την οικουμενική διάσταση της Ορθοδοξίας ο Αναστάσιος προτείνει στην Ιερά Σύνοδο της Ελλάδος την έκδοση του

²⁵⁶ Παγκοσμιότητα & Ορθοδοξία, ό.π, σ. 30.

²⁵⁷ Παγκοσμιότητα & Ορθοδοξία, ό.π, σ. 53.

²⁵⁸ Βλ. Αθ. Δεληκοστόπουλου, Αναστάσιος Αρχιεπίσκοπος Τυράνων και Πάσης Αλβανίας: Ο ποιμένας του στοχασμού, της δημιουργίας και της ειρήνης, εκδ. Επτάλοφος, Αθήνα 2005, σ.47.

τριμηνιαίου ιεραποστολικού περιοδικού “*Πάντα τὰ ἔθνη*”. Η πρότασή του έγινε “λίαν ἀσμένως” και “ὁμοφώνως” αποδεκτή από τα μέλη της Ιεράς Συνόδου, και για μια δεκαετία, 1981-1991, το περιοδικό θα ενημερώνει το ευρύ κοινό για την εξωτερική ιεραποστολή της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Αφρικανική ήπειρο²⁵⁹. Μέσα από το περιοδικό θα προσπαθήσει ο Αναστάσιος να εκφράσει τις κοινωνικές του ανησυχίες, την ευαισθησία του απέναντι σε μεγάλα κοινωνικά προβλήματα, και να διακηρύξει την ιδέα ότι η οικουμενική διάσταση της Εκκλησίας περιλαμβάνει και την θεραπεία αυτών των κοινωνικών προβλημάτων που αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι σε διάφορες “γωνιές” της γης όπως έχει επικρατήσει να λέγεται για περιοχές που έχουν ανύπαρκτη πρόσβαση στα αγαθά του σύγχρονου τεχνολογικού πολιτισμού. Διαβάζουμε στο άρθρο του Αναστασίου με τίτλο “*Αὐτονόητα καί ὄνειρα*” που φιλοξενείται στην έκδοση του Γ΄ τριμήνου του 1987 του συγκεκριμένου περιοδικού: “Πολλά πράγματα τὰ θεωροῦμε αὐτονόητα. Καί οὔτε καταλαβαίνουμε, οὔτε ὑποπευόμαστε τή στέρση τῶν ἄλλων. Θεωροῦμε αὐτονόητο π.χ. ... ὅτι ἔχουμε καθαρό νερό νά πιοῦμε, ὅταν ἀρρωστήσουμε (ἔχουμε) ἕναν εἰδικό γιατρό νά συμβουλευτοῦμε...” και, αφού παραθέσει αυτονόητες παροχές και υπηρεσίες για τμήμα του παγκόσμιου πληθυσμού που ζει σε ανεπτυγμένες χώρες, ρωτάει ή αναρωτιέται: “Πόσες ὅμως, ἄραγε, φορές ἔχουμε ἀναλογισθεῖ ὅτι αὐτά τα “αὐτονόητα” γιά μᾶς ἀποτελοῦν “ἀνέφικτα ὄνειρα” γιά χιλιάδες ἄλλους συνανθρώπους μας, πού εὐκολα ἀποκαλοῦμε “ἀδελφούς μας”;”. Και συνεχίζει, “Ἐ, λοιπόν, μπορῶ νά σᾶς διαβεβαιώσω, ἀπό προσωπική ἄμεση ἐμπειρία ἀνάμεσα στίς πύ ἀδικημένες καί στερημένες ἀνθρώπινες ὀμάδες, ὅτι ἀποτελεῖ: “ὄνειρο” γιά χιλιάδες παιδιά, πού ζοῦν σέ ἀπομακρυσμένες περιοχές τῆς Ἀφρικῆς, ἕνα πηγᾶδι μέ καθαρό νερό κοντά στό χωριό τους: [ἀποτελεῖ] “ὄνειρο” γιά τίς μητέρες μιά φτωχική κλινική πού νά προσφέρει λιγοστά φάρμακα, ὅταν τὰ παιδιά τους ψήνονται στόν πυρετό τῆς ἐλονοσίας...”²⁶⁰. Η παραπάνω κοινωνική διαμαρτυρία του Αναστασίου τοποθετεί την κοινωνική διδασκαλία της Εκκλησίας σε ένα άλλο επίπεδο, γίνεται μια μετατόπιση της εστίασης από το άτομο στην κοινωνία. Πιο συγκεκριμένα, οι κοινωνικοί λόγοι του Βασιλείου, Γρηγορίου και του Ιωάννη που είδαμε παραπάνω αναφέρονταν σε άτομα ή κοινωνικές ομάδες της ίδιας κοινωνίας. Υπήρχε δηλαδή η προσπάθεια ευαισθητοποίησης των πλουσίων απέναντι στους φτωχούς της κοινωνίας στην οποία ζούσαν και οι ίδιοι οι πλούσιοι και πιθανόν ευθύνονταν για την ένδειά

²⁵⁹ Βλ. *Αναστάσιος ... Ὁ ποιμένας τοῦ στοχασμοῦ, τῆς δημιουργίας καί τῆς εἰρήνης, ὁ.π.*, σσ. 78-79.

²⁶⁰ Βλ. *Αναστάσιος ... Ὁ ποιμένας τοῦ στοχασμοῦ, τῆς δημιουργίας καί τῆς εἰρήνης, ὁ.π.*, σ. 85.

τους. Εδώ έχουμε τον πλούσιο άνθρωπο των ανεπτυγμένων χωρών και τον φτωχό των Αφρικανικών. Αυτή την αντιστοίχιση την δηλώνει ξεκάθαρα σε ένα προηγούμενο άρθρο του στο περιοδικό ο Αναστάσιος με τίτλο: “Βορράς-Νότος”²⁶¹. Ο Αναστάσιος στο άρθρο αυτό κάνει λόγο για την ευαγγελική περικοπή του πλούσιου και του φτωχού Λαζάρου. Θεωρεί ότι στις ανεπτυγμένες κοινωνίες έχει “άποδυναμωθεί” πλέον το μήνυμα της συγκεκριμένης παραβολής διότι δεν συναντάμε πλέον συχνά την απόλυτη ένδεια σε ευρύτερα κοινωνικά στρώματα, όπως συνέβαινε τους προηγούμενους αιώνες ή την εποχή του Χριστού, με αποτέλεσμα να “υποτονίσει μέσα μας και ή ευθύνη για συμπαραστάση στην υλική ανάγκη του άλλου”²⁶². Ο Αναστάσιος διαβεβαιώνει, το βιώνει στην Αφρική, ότι “ή μεγάλη διαφορά ανάμεσα στον πλούτο και την φτώχεια εξακολουθεί να υπάρχει και μάλιστα σε έντονο βαθμό. Μόνο που ή διαφορά αυτή δεν παρατηρείται ανάμεσα σε ανθρώπους, αλλά ανάμεσα σε κόσμους...Σήμερα ο πλούσιος της παραβολής είναι τό βόρειο ήμισφαίριο της γης, δηλαδή όλοι έμεις. Κι ο Λάζαρος είναι τό νότιο ήμισφαίριο, ο λεγόμενος Τρίτος Κόσμος”²⁶³. Ο Αναστάσιος παραθέτει συγκριτικά εισοδηματικά στοιχεία της εποχής για να καταδείξει τις οικονομικές διαφορές μεταξύ των δύο αυτών διαφορετικών κόσμων και καταλήγει με την διαπίστωση ότι η φτώχεια σε συνδυασμό με την αρρώστια (άλλωστε αυτά τα δύο πάνε μαζί) σκοτώνουν κάθε χρόνο εκατομμύρια ανθρώπους, και ιδιαίτερα παιδιά. Έχοντας υπόψη του διάφορες, μεμονωμένες ανθρωπιστικές ή φιλανθρωπικές δράσεις που γίνονται με πρωτοβουλία του χωρών του Βορρά για την στήριξη των φτωχών χωρών του Νότου, και μιλώντας ο ίδιος ως εκπρόσωπος του ανθρώπου του “Βορρά” δηλώνει με αυτοκριτική διάθεση: “ο πλούσιος Βορράς δεν ξεπέρασε ακόμη σε “γενναιοδωρία” τον πλούσιο της παραβολής και στέλνει [στον Νότο] τα ψίχουλα από τό τραπέζι του”²⁶⁴. Βλέπουμε τις έννοιες του πλούτου και της φτώχειας να αποκτούν νέα διάσταση μέσα από την οπτική του Αναστασίου. Σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον τα πράγματα και τα γεγονότα αποκτούν μεγαλύτερες διαστάσεις, οικουμενικές. Σε αυτό φυσικά βοήθησε και η ανάπτυξη των τεχνολογικών μέσων που κάνουν δυνατή με μεγαλύτερη ευχέρεια την πληροφόρηση για την απελπιστική κατάσταση διαβίωσης συνανθρώπων μας σε άλλες περιοχές του πλανήτη. Είναι

²⁶¹ Βλ. Αναστάσιος ...*Ο ποιμένας του στοχασμού, της δημιουργίας και της ειρήνης*, ό.π., σ. 87.

²⁶² Βλ. Αναστάσιος ...*Ο ποιμένας του στοχασμού, της δημιουργίας και της ειρήνης*, ό.π.,

²⁶³ Βλ. Αναστάσιος ...*Ο ποιμένας του στοχασμού, της δημιουργίας και της ειρήνης*, ό.π., σ. 90.

²⁶⁴ Βλ. Αναστάσιος ...*Ο ποιμένας του στοχασμού, της δημιουργίας και της ειρήνης*, ό.π., σ. 88.

πλέον πολύ εύκολο για τον καθένα με μία απλή αναζήτηση στο διαδίκτυο να πληροφορηθεί έγκυρα για τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες που επικρατούν σε όλες σχεδόν τις χώρες του κόσμου, να δει εικόνες και να παρακολουθήσει βίντεο για περιοχές της γης που πριν από έναν αιώνα ή και μερικές δεκαετίες δεν υπήρχε, για τον μέσο άνθρωπο, ούτε υποψία για την ύπαρξή τους. Δεν χρειάζεται πλέον κάποιος να ζει ή να ταξιδεύει στην Αφρική ή στην Βραζιλία για να διαπιστώσει τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης εκατοντάδων χιλιάδων ανθρώπων στις βραζιλιάνικες παραγκουπόλεις, τις φαβέλες, ή στην μεγαλύτερη αφρικανική παραγκούπολη την Αφρικής, την Κιμπέρα²⁶⁵.

Ο Αναστάσιος ολοφάνερα συνδέει την εξωτερική ιεραποστολή με την κοινωνική διδασκαλία του Ευαγγελίου και την οικουμενικότητα του χριστιανικού σωτηριολογικού μηνύματος. Στο άρθρο του με τίτλο: “Ελθέτω ή Βασιλεία σου: Όρθόδοξη μαρτυρία στή σύγχρονη οικουμένη”, ο Αναστάσιος εκφράζει έναν προβληματισμό σχετικά με την αποτελεσματικότητα της ιεραποστολικής δράσης της εποχής του. Διαπιστώνει ένα μειονέκτημα, όπως το χαρακτηρίζει ο ίδιος, στον προσανατολισμό του αποστολικού έργου, θεωρεί ότι του λείπει η καθολική θεώρηση. Πιστεύει ότι οι διάφορες ιεραποστολικές προσπάθειες θα πρέπει να τοποθετηθούν σε ένα ευρύτερο θεολογικό και παγκόσμιο πλαίσιο. Θα πρέπει να αξιολογηθεί και να τονιστεί η υπερβατική διάσταση της θρησκείας σε συνδυασμό με την οικουμενικότητα του χριστιανικού μηνύματος. Μέσα από τη θεώρηση αυτή ανοίγει ο δρόμος για τον ερχομό της Βασιλείας του Θεού, τα όρια της οποίας επεκτείνονται σε παγκόσμιο επίπεδο, και οι προϋποθέσεις για να γίνει κάποιος δεκτός σε αυτήν “δέν είναι φυλετικές ή ταξικές, αλλά πνευματικές και ήθικες”²⁶⁶. Μέσα στο πλαίσιο αυτό δεν έχει θέση η αντίληψη που καλλιεργείται από τον σύγχρονο άθρησκο κόσμο “φάγωμεν και πίωμεν, αύριον γάρ αποθνήσκομεν”²⁶⁷. Μέσα από αυτήν την οπτική αποκτούν άλλο νόημα οι καταστάσεις του πλούτου και της φτώχειας. Όποιος βαδίζει το δρόμο της Βασιλείας του Θεού δεν στηρίζει την ύπαρξή του στον πλούτο ούτε απογοητεύεται από την φτώχεια, αυτό όμως δεν σημαίνει ότι εγκαταλείπει τον φτωχό και τον ενδεή συνάνθρωπό του στο έλεος του Θεού. Ο Σαμαρείτης της παραβολής

²⁶⁵ Βλ. ενδεικτικά, «Παραγκούπολη Κιμπέρα, Κέννα: Πώς μπορούν να σωθούν οι πόλεις από πλημμύρες;», στο <https://el.globalvoices.org/2017/04/31824>

²⁶⁶ Βλ. Αναστάσιος Αρχιεπίσκοπος Τιράνων και Πάσης Αλβανίας: *Ό ποιμένας τοῦ στοχασμοῦ, τῆς δημιουργίας καί τῆς εἰρήνης*, σσ. 89-90.

²⁶⁷ *Α΄ Κορ* 15,33

δεν προσπέρασε τον βασανισμένο άνθρωπο σκεπτόμενος να προσευχηθεί με θέρμη στον Θεό να τον ελεήσει ενώ μπορούσε να του προσφέρει ο ίδιος την φροντίδα.

Κεφάλαιο 4ο: "Πλούτος-φτώχεια και κοινωνικές ανισότητες" στα κείμενα της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Κρήτης

Σε έναν κόσμο που μετασχηματίζεται διαρκώς η κοινωνική πραγματικότητα γίνεται όλο και περισσότερο δυσερμήνευτη για τον απλό, καθημερινό άνθρωπο²⁶⁸. Ζούμε σε μια εποχή αμφισβήτησης, επαναξιολόγησης και επανανοηματοδότησης των πάντων. Αξίες και παραδόσεις που για αιώνες αποτελούσαν πλαίσιο αναφοράς για την ανθρώπινη δράση, θεωρήθηκαν αναχρονιστικές ή εμπόδια στην περαιτέρω εξέλιξη του ανθρώπου. Αποτέλεσμα της παραπάνω επαναθεώρησης των αξιών και νορμών ήταν, είτε αυτές να παραχωρήσουν την θέση τους σε νέες αξίες και αρχές είτε να χάσουν το αρχικό τους περιεχόμενο και να αποκτήσουν νέο, ξένο ή και αντίθετο προς το αρχικό. Διαπιστώνουμε, για παράδειγμα, ότι μεγάλες θρησκευτικές γιορτές αποκόπτονται από το κατεξοχήν θεολογικό τους περιεχόμενο²⁶⁹ και χρησιμοποιούνται ως αφορμή για την αναθέρμανση της οικονομίας και την ικανοποίηση της καταναλωτικής μανίας που χαρακτηρίζει τον σύγχρονο άνθρωπο²⁷⁰. Μπροστά σ' αυτές τις προκλήσεις η σύγχρονη Ορθόδοξη Εκκλησία προσπαθεί να αρθρώσει λόγο και να διαδραματίσει ρόλο σωτήριο και κοινωνικά ωφέλιμο για τους Χριστιανούς και για όλο τον κόσμο. Ο ρόλος αυτός αμφισβητήθηκε με την είσοδο του ιστορικού χρόνου στην λεγόμενη νεωτερική ή μοντέρνα εποχή από μελετητές

²⁶⁸ Βλ. X. N. Τσιρώνη, *Θρησκεία και Κοινωνία στη Δεύτερη Νεωτερικότητα: Λόγοι, διάλογοι & αντίλογοι στο έργο του Ul. Beck*. εκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη 2018, σ. 11.

²⁶⁹ «Δυστυχώς, ... για πολλούς αυτές οι ημέρες είναι μόνο ευκαιρία για γλέντι, διασκέδασεις, συχνά και ασωτίες... Ποιος είναι ο σωστός τρόπος με τον οποίο εμείς πρέπει να εορτάζουμε τις μεγάλες ημέρες της πίστεώς μας; (...). α) Να προσπαθήσουμε να εμβαθύνουμε στο νόημά τους... [με αφορμή τις εορτές] ας ελευθερώσουμε τις ψυχές μας από κάθε αμαρτία... Ας νικήσουμε και εξουδετερώσουμε τον θυμό σαν θηρίο...», τα παραπάνω αποτελούν παραινέσεις/οδηγίες από τον Αρχ. Αλβανίας Αναστάσιο Γιαννουλάτο προς τους κατηχητές για τον τρόπο με τον οποίο οφείλουν να προσεγγίζουν το θέμα των εορτών κατά το κατηχητικό τους έργο προς τους νέους, βλ. Αναστασίου Αρχ. Αλβανίας, *Θεία μηνύματα: πίστη και ζωή*, εκδ. Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας, Τίρανα 2014, σσ. 323-324.

²⁷⁰ Βλ. X. N. Τσιρώνη, *Ο Καταναλωτισμός στη Σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία: Τομές στο έργο του Z. Bauman*, εκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 207: «...στο πλαίσιο της Καταναλωτικής Κοινωνίας η εφόρμηση στα καταστήματα χριστουγεννιάτικων ειδών και δώρων δεν σηματοδοτεί το άνοιγμα του λειτουργικού κύκλου των Χριστουγέννων αλλά την ενεργοποίηση ενός ακόμη καταναλωτικού κύκλου στην αγορά».

του κοινωνικού φαινομένου της θρησκείας εν γένει²⁷¹, ωστόσο πολλοί από αυτούς αναγκάστηκαν να αναθεωρήσουν την αρχική τους άποψη²⁷². Πλέον γίνεται ευρύτατα αποδεκτό ότι «ο κοινωνικός ρόλος της θρησκείας δεν εξαλείφθηκε αλλά άλλαξε»²⁷³. Η Εκκλησία έχει πολλά να προσφέρει σε μια εποχή που " [ο άνθρωπος] γέμισε τη ζωή [του], με ... καταναλωτικά αγαθά... έγινε ένας μικρός θεός ... νίκησε και υπέταξε το αντίπαλο περιβάλλον του, νικήθηκε [όμως] από τον ίδιο τον εαυτό του"²⁷⁴. Η Ορθόδοξη Εκκλησία αναγνωρίζει ότι «ή σύγχρονη έκκοσμίκευση επιδιώκει την αυτόνομηση του ανθρώπου από τον Χριστό και την πνευματική έπιρροή της Έκκλησίας, την όποία ταυτίζει αυθαίρετως με τον συντηρητισμό. Ό Δυτικός όμως πολιτισμός φέρει ανεξίτηλη τή σφραγίδα της διαχρονικής συμβολής του Χριστιανισμού [και] άναδεικνύει τή σωτηριώδη σημασία του Θεανθρώπου και του Σώματός Του, ως τόπο και τρόπο της ζωής εν έλευθερία»²⁷⁵. Ο σημερινός άνθρωπος είναι τραυματισμένος, πρωτίστως ψυχικά και πνευματικά, και χρειάζεται τον «καλό Σαμαρείτη» που είναι ο Ιησούς Χριστός²⁷⁶ για να τον θεραπεύσει. Η θεραπεία αυτή δεν μπορεί να γίνει πουθενά αλλού παρά μόνο στην Εκκλησία που είναι το πανδοχείο της παραβολής²⁷⁷. Μέσα σ' αυτό το ρευστό, πολιτισμικό, κοινωνικοοικονομικό, πολλές φορές και εχθρικό περιβάλλον καλείται η Εκκλησία να διαδραματίσει το ρόλο της και να εκπληρώσει την αποστολή της που είναι η μεταφορά του μηνύματος

²⁷¹ Πρόκειται για την θεωρία της έκκοσμίκευσης, Βλ. Ν. Παπαγεωργίου (2017). *Έκκοσμίκευση και φύλο στην Ελλάδα: οι «αντιστάσεις» της Ορθόδοξης Εκκλησίας*. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 148, 105–122. <https://doi.org/10.12681/grsr.14784>, εδώ σ. 107: «Η έκκοσμίκευση είναι μια πολυδιάστατη και πολυσήμαντη διαδικασία που συνδέεται ιδιαίτερα με τη γένεση και τη λειτουργία της σύγχρονης νεωτερικής κοινωνίας (18ος αι.), η οποία σταδιακά «αποδεσμεύεται» από τη θρησκευτική νοηματοδότηση και κυριαρχία. Επίσης, βλ. G. Davie, *Κοινωνιολογία της Θρησκείας*, (επιμ.) Ν. Παπαγεωργίου, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2010, σσ. 83-113

²⁷² Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αλλαγή άποψης του P. Berger: «*Η άποψή μου είναι πως η εικασία ότι ζούμε σε έναν έκκοσμιευμένο κόσμο είναι λανθασμένη. Ο κόσμος σήμερα ... είναι τόσο έντονα θρησκευτικός όσο ποτέ*», Βλ. G. Davie, *Κοινωνιολογία της Θρησκείας*, (επιμ.) Ν. Παπαγεωργίου, ό.π., σ. 109.

²⁷³ Για το ρόλο της Θρησκείας, γενικότερα, στον μοντέρνο κόσμο βλ. Ν. Η. Παπαγεωργίου και Κ. Γ. Παπαγεωργίου, *Κοινωνία, Θρησκεία και Δίκαιο: Επάλληλες σχέσεις και τομές*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2020. Βλ. επίσης, Χ. Ν. Τσιρώνη, ό.π., σ. 101.

²⁷⁴ Βλ. Β. Γιούλτση, *Η "άλλη" θέαση του κοινωνικού*, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 263.

²⁷⁵ Βλ. *Το Μήνυμα της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Όρθοδόξου Έκκλησίας*, στο https://holycouncil.org/message_e1

²⁷⁶ Βλ. την Απόφαση της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας (2016), με τίτλο: «*1. Η Αποστολή της Ορθοδόξου Εκκλησίας εις τον σύγχρονον κόσμο*»: «*ή Έκκλησία δέν άδιαφορεί διά τά προβλήματα του ανθρώπου της εκάστοτε έποχής, αλλά, αντίθετως, συμμετέχει εις τήν άγωνίαν και τά ύπαρξιακά προβλήματα του, αίρουσα, όπως ό Κύριός της, τήν οδύνην και τας πληγάς, τας όποίας προκαλεί τό κακόν εις τόν κόσμον και έπιχέουσα, ως ό καλός Σαμαρείτης, έλαιον και οΐνον εις τά τραύματα αυτού διά του λόγου «της ύπομονής και παρακλήσεως» και διά της έμπράκτου άγάπης*», στο https://www.holycouncil.org/mission-orthodox-church-todays-world_e1

²⁷⁷ Κυρίλλου Αλεξανδρείας, *Εις το κατά Λουκάν Ευαγγέλιον*, στο Χρυσοστόμου Σταμούλη (2012), *Θεοτόκος: Η χώρα του αχωρήτου* στο <https://tinyurl.com/yb3924yg> (προσβ. 15-2-2022)

του Ευαγγελίου σύμφωνα με την τελευταία εντολή του Χριστού: «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν»²⁷⁸.

Ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία αναλογιζόμενη αὐτὴν τὴν ἀποστολὴ τῆς στον κόσμον πραγματοποίησε τὴν Ἁγία καὶ Μεγάλῃ Σύνοδο των Ὀρθοδόξων Ἐκκλησιῶν στην Κρήτη τὸ 2016. Πρόκειται «για τὸ μεγαλύτερο ἐκκλησιαστικὸ γεγονός του 21ου αἰῶνα²⁷⁹ που ἔλαβε χώρα στις εγκαταστάσεις τῆς Ὀρθοδόξου Ἀκαδημίας Κρήτης ἀπὸ 16 ἕως 25 Ἰουνίου 2016»²⁸⁰. Ἐλαβαν, συνολικά, μέρος 350 μέλη καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς Συνόδου αὐτῆς ἀποτυπώνονται στα ἐπίσημα κείμενα που ἐξέδωσε ἡ ἴδια: Ἐγκύκλιος, Μήνυμα καὶ Ἀποφάσεις²⁸¹. Τὸ ἀνοίγμα τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας στον κόσμον, ἡ προσπάθεια προσδιορισμοῦ των σχέσεων τῆς με τις ἄλλες χριστιανικὲς ἐκκλησίες καὶ τις μεγάλες θρησκευτικὲς παραδόσεις, καθὼς καὶ τὰ παγκόσμια προβλήματα που ἀντιμετωπίζει ὁ σύγχρονος κόσμος ἦταν κάποια ἀπὸ τὰ πολὺ σημαντικὰ ζητήματα που ἀπασχόλησαν τὴν Σύνοδο. Με τὴν Ἁγία καὶ Μεγάλῃ Σύνοδο ἡ Ὀρθοδοξία “ἀνοίξε τὸν ὀρίζοντά τῆς στη σύγχρονη πολὺμορφη οἰκουμένη καὶ τόνισε τὴν εὐθύνη τῆς μέσα στο χρόνο καὶ τὸ χρόνο με προοπτικὴ τὴν αἰωνιότητα”²⁸². Ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος, πολλές φορές καὶ ὁ χριστιανὸς, μπροστὰ στα μεγάλα προβλήματα καὶ τις προκλήσεις του σύγχρονου τεχνολογικοῦ πολιτισμοῦ, συχνά, ἀντιμετωπίζει μοιρολατρικά αὐτὰ που συμβαίνουν γύρω του σχηματίζοντας τὴν ἐντύπωση ὅτι τίποτα ἢ ἐλάχιστα μπορεῖ να κάνει για να τα ἐπηρεάσει. Ἐτσι δέχεται με παθητικὸ τρόπο τις τρέχουσες ἐξελίξεις ἔχοντας τὴν πεποίθηση ὅτι ὅλα γίνονται αὐτόματα. Πιστεύει ὅτι ἡ Ἐπιστήμη, ἡ Τεχνολογία καὶ ἡ Οἰκονομία, αὐτονομημένες, οδηγοῦν τὰ πράγματα πρὸς μίαν κατεύθυνση καταστροφικὴ για τὸ ἀνθρώπινο εἶδος, ἀλλὰ καὶ για τὸ σύνολο του φυσικοῦ κόσμου. Ἡ ἀντίληψη ὅμως αὐτὴ δὲν εἶναι ἀπόλυτα ὀρθή. Τὰ πράγματα δὲν βαίνουν αὐτόματα πρὸς κάποια κατεύθυνση, ἀλλὰ κάποιοι τὰ κατευθύνουν ἢ, τὸ λιγότερο, ἐπηρεάζουν τὸν προσανατολισμὸ τους. Για τὴν πορεία του κόσμου ἔχουν εὐθύνη ὅλοι. Εὐθύνονται

²⁷⁸ Βλ. τὴν Ἀπόφαση τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλῃ Συνόδου τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας (2016), ὁ.π.

²⁷⁹ Ὅσα ἡμασταν ἀκριβέστεροι ἀν λέγαμε “ἀπὸ τὴν ἀρχὴ του 21ου αἰῶνα μέχρι σήμερα”.

²⁸⁰ Βλ. *Τὰ ἐπίσημα κείμενα τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλῃ Συνόδου: Ἐγκύκλιος, Μήνυμα καὶ Ἀποφάσεις στο Ὀρθόδοξο Ἀκαδημία Κρήτης*, <https://tinyurl.com/y8lr2cx8> (προσβ. 10/2/2022)

²⁸¹ Βλ. *Τὰ ἐπίσημα κείμενα τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλῃ Συνόδου*, ὁ.π.

²⁸² Βλ. Στυλιανού Χ. Τσομπανίδη, *Ἡ ἐκκλησιολογικὴ πρόκληση μετὰ τὴν ἁγία καὶ μεγάλη σύνοδο τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, σ. 13.

και τα μεμονωμένα άτομα και οι διεθνείς οργανισμοί και τα κράτη και οι επιχειρήσεις και οι επιστήμονες και οι θρησκείες. Όλοι έχουν ευθύνη με τις πράξεις ή τις παραλείψεις τους, την αδιαφορία ή την αδράνειά τους. Έτσι αν κάποιος αποσύρεται ή εκτοπίζεται από την θέση που έχει στο προσκήνιο τότε αποσύρονται συγχρόνως και οι αξίες του, οι επιδιώξεις του, οι προτάσεις του κ.ο.κ. και αντικαθίστανται από τις προτάσεις και τις επιδιώξεις αυτών που θα τον υποκαταστήσουν. Σε ένα από τα επίσημα κείμενα της Πανορθόδοξης Συνόδου αναφέρεται το εξής: «ἡ Ἐκκλησία δὲν ἀδιαφορεῖ διὰ τὰ προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου τῆς ἐκάστοτε ἐποχῆς, ἀλλὰ, ἀντιθέτως, συμμετέχει εἰς τὴν ἀγωνίαν καὶ τὰ ὑπαρξιακὰ προβλήματά του, αἴρουσα, ὅπως ὁ Κύριός της, τὴν ὀδύνην καὶ τὰς πληγὰς, τὰς ὁποίας προκαλεῖ τὸ κακὸν εἰς τὸν κόσμον καὶ ἐπιχέουσα, ὡς ὁ καλὸς Σαμαρεῖτης, ἔλαιον καὶ οἶνον εἰς τὰ τραύματα αὐτοῦ διὰ τοῦ λόγου “τῆς ὑπομονῆς καὶ παρακλήσεως” καὶ διὰ τῆς ἐμπράκτου ἀγάπης. Ὁ λόγος της πρὸς τὸν κόσμον ἀποβλέπει πρωτίστως ὄχι εἰς τὸ νὰ κρίνη καὶ καταδικάσῃ τὸν κόσμον, ἀλλὰ εἰς τὸ νὰ προσφέρῃ εἰς αὐτόν ὡς ὁδηγὸν τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Βασιλείας τοῦ Θεοῦ, τὴν ἐλπίδα καὶ βεβαιότητα ὅτι τὸ κακόν, ὑπὸ οἰανδήποτε μορφήν, δὲν ἔχει τὸν τελευταῖον λόγον εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ δὲν πρέπει νὰ ἀφεθῆ νὰ κατευθύνῃ τὴν πορείαν της»²⁸³. Ξεφεύγει ἀπὸ τα ὅρια της παρούσας εργασίας ο προσδιορισμὸς της ἐννοίας του “κακού” για το οποίο γίνεται λόγος παραπάνω, ἀλλὰ ὅλοι καταλαβαίνουμε σε τι μπορεῖ να αναφέρεται, και ἀπὸ σχετικές αἰσιογραφικές αναφορές γνωρίζουμε ὅτι το κακό καταργεῖται ἢ εκτοπίζεται ἀπὸ το καλό. Στὴν Ἁγία Γραφή γίνεται πολλές φορές λόγος για το φῶς και το σκότος, ἀντιστοιχιζόμενες οἱ ἐννοίες αὐτές στις ἐννοίες του καλοῦ και του κακού²⁸⁴. Ἄν ἡ Ὀρθοδοξία, ἡ ὁποία συνδέει τὴν ὑπόστασή της και τὴν δράση της με το καλό, με το φῶς, ἀποσύρεται συνειδητὰ και ἀποκλειστικὰ στὴν σφαῖρα τῆς ἀύλης πνευματικότητας, τότε ὄχι μόνο θα δίνει χῶρο στο κακό να κυβερνά τον κόσμο και θα ἀποποιεῖται με τον τρόπο αὐτό τον ρόλο και τὴν ἀποστολή της, ἀλλὰ και ἡ ἴδια θα βιώνει τὴν αἴσθησή της ἀπομόνωσης και τῆς παρακμῆς. Για το λόγο αὐτό, στο προοίμιο τῆς Εγκυκλίου που ἐξέδωσε ἡ Πανορθόδοξη Σύνοδος τῆς Κρήτης διαβάζουμε: “Τὸ γεγονός ὅτι “τὸ πολίτευμα ἡμῶν ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει”, δὲν ἀναιρεῖ, ἀλλ’ ἐνδυναμώνει τὴν μαρτυρίαν ἡμῶν ἐν τῷ κόσμῳ”, και λίγο παρακάτω στο ἴδιο

²⁸³ Βλ. τὴν Ἀπόφαση τῆς Ἁγίας και Μεγάλῆς Συνόδου τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας (2016), με τίτλο: «*1. Ἡ Ἀποστολή τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰς τὸν σύγχρονον κόσμον*», στο https://www.holycouncil.org/mission-orthodox-church-todays-world_el

²⁸⁴ Βλ. *1ω* 8,12: «Ἐγὼ εἰμὶ τὸ φῶς τοῦ κόσμου ὁ ἀκολουθῶν ἔμοι οὐ μὴ περιπατήσῃ ἐν τῇ σκοτίᾳ, ἀλλ’ ἔξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς».

κείμενο: “Ἡ Ἐκκλησία δὲν ζῆ διὰ τὸν ἑαυτὸν της. Προσφέρεται δι’ ὀλόκληρον τὴν ἀνθρωπότητα, διὰ τὴν ἀνύψωσιν καὶ τὴν ἀνακαίνισιν τοῦ κόσμου εἰς καινοὺς οὐρανοὺς καὶ καινὴν γῆν. Ὅθεν δίδει τὴν εὐαγγελικὴν μαρτυρίαν καὶ διανέμει ἐν τῇ οἰκουμένῃ τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ: τὴν ἀγάπην Του, τὴν εἰρήνην, τὴν δικαιοσύνην, τὴν καταλλαγὴν, τὴν δύναμιν τῆς Ἀναστάσεως καὶ τὴν προσδοκίαν τῆς αἰωνιότητος”²⁸⁵. Δίνουμε ἔμφαση, λόγω συνάφειας με το θέμα μας, στην “δικαιοσύνη”, τὴν *κοινωνικὴ δικαιοσύνη* με σημερινούς ὅρους, υπογραμμίζοντας ὅτι οποιαδήποτε αδράνεια ἢ ἀπάθεια σε περιπτώσεις καταστρατήγησης, σε ατομικὸ ἢ συλλογικὸ ἐπίπεδο, του παραπάνω *δώρου* του Θεοῦ δεν συνάδει με τὴν ἀποστολὴ καὶ τὸ ρόλο της Ἐκκλησίας. Εἶναι περιττὸ νὰ ἀναλυθεῖ ἡ θέση ὅτι ἡ ὑπαρξὴ πλούσιων καὶ φτωχῶν σε μία κοινωνία εἶναι ζήτημα κοινωνικῆς δικαιοσύνης. Τὴν αἴσθησιν τῆς ἀπομόνωσης καὶ τῆς παρακμῆς θὰ τὴν βιώνει ὅμως ἡ Ἐκκλησία καὶ ἀν θεωρεῖ τοὺς ἄλλους κοινωνικοὺς, πολιτικοὺς, πολιτισμικοὺς παράγοντες καὶ θεσμοὺς εχθρικοὺς πρὸς αὐτὴν ἢ ἀνάξιους νὰ ἀποτελέσουν συνομιλητὲς τῆς ἢ συνδιαμορφωτὲς τῆς σύγχρονης πραγματικότητος. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς στὴν ἐπίγεια ζωὴ του διήγε προσευχόμενος στὴν ἔρημο, ἀλλὰ καὶ διαλεγόμενος με τοὺς ἀνθρώπους τῆς εποχῆς του, με τὸ ἱερατεῖο, κήρυττε στὶς συναγωγές, συγκρουόταν με τοὺς ἰσχυροὺς τοῦ κοινωνικοῦ του περιβάλλοντος. Ὅταν κάποιοι Φαρισαῖοι του εἶπαν ὅτι ὁ Ἡρώδης θέλει νὰ τον θανατώσει, προφανῶς διότι ἐνοχλοῦσαν τὰ λόγια καὶ οἱ πράξεις του, τότε αὐτὸς ἀπάντησε “πορευθέντες εἶπατε τῇ ἀλώπεκι ταύτῃ, Ἴδου ἐκβάλλω δαιμόνια καὶ ἰάσεις ἀποτελῶ σήμερον καὶ αὔριον, καὶ τῇ τρίτῃ τελειοῦμαι”²⁸⁶. Βλέπουμε ξεκάθαρα ὅτι ὁ Ἰησοῦς ὄχι μόνο δεν φοβόταν τὸν ὑπάτο φορέα πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ καὶ τὸν ἔλεγγε γιὰ τὴν μὴ χρηστὴ διαχείριση τῆς ἐξουσίας που εἶχε. Το νὰ ἀποκαλέσει κανεὶς δημοσίως τὸν βασιλιά “ἀλεπού” δείχνει τὴν ἀποφασιστικὴν που χρειάζεται νὰ ἔχει γιὰ νὰ υπερασπιστεῖ αὐτὸ που διακηρύσσει. Δεν χρειάζεται νὰ παραθέσουμε ἄλλα περιστατικὰ ἀπὸ τὴν δράση του Ἰησοῦ ἢ τῶν μαθητῶν του γιὰ νὰ βεβαιώσουμε τὴν θέση ὅτι ἐπιδίωκαν νὰ εἶναι πάντα στο προσκῆνιο τῶν ἐξελίξεων καὶ διαμορφωτὲς τῶν πραγμάτων. Μέχρι καὶ στα ἅγια Πάθη καὶ στὴν Σταύρωσή του, δρῶν πρόσωπο ἦταν ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς, καὶ ὄχι, ὡς πιθανόν νὰ θεωρούσαν γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους, οἱ βασανιστὲς καὶ οἱ σταυρωτὲς του.

²⁸⁵ Βλ. Τὴν *Ἐγκύκλιο τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλῃς Συνόδου τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας* (Κρήτη, 2016), στο https://www.holycouncil.org/encyclical-holy-council_el

²⁸⁶ *Λκ 13,31-32*: “Ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ προσῆλθάν τινες Φαρισαῖοι λέγοντες αὐτῷ, Ἐξέλθε καὶ πορεύου ἐντεῦθεν, ὅτι Ἡρώδης θέλει σε ἀποκτεῖναι. καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες εἶπατε τῇ ἀλώπεκι ταύτῃ, Ἴδου ἐκβάλλω δαιμόνια καὶ ἰάσεις ἀποτελῶ σήμερον καὶ αὔριον, καὶ τῇ τρίτῃ τελειοῦμαι”

Αναφέρθηκε παραπάνω ότι ο Χριστιανισμός δεν παραθέτει ένα σύστημα κοινωνικο-οικονομικής οργάνωσης που θα οδηγήσει αυτόματα σε έναν επίγειο παράδεισο, όπως ευαγγελίζονται ποικιλώνυμες πολιτικές θεωρίες και ιδεολογίες. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι δεν ελπίζει και δεν προσπαθεί σε έναν ειρηνικό και δικαιοότερο κόσμο, όπως απερίφραστα διακηρύσσεται στα κείμενα της Πανορθόδοξης Συνόδου της Κρήτης. Αναφέρεται ενδεικτικά σε κείμενο της Αγίας Συνόδου, “*ή προσδοκία ενός κόσμου ειρήνης, δικαιοσύνης και αγάπης δεν είναι ούτοπία, αλλά “έλπιζομένων υπόστασις”, δυνατή με την χάριν του Θεού και τον πνευματικό αγώνα του ανθρώπου*”²⁸⁷. Η Ορθόδοξη Εκκλησία όχι μόνο ελπίζει, αλλά και έχει ευθύνη για έναν δίκαιο και ειρηνικό κόσμο. Την ευθύνη αυτή απέναντι στο άνθρωπο την γνωρίζει γι’ αυτό και μπαίνει μπροστά, ανοίγεται στον κόσμο και διεκδικεί θέση στο προσκήνιο. Συνδέει την λειτουργία των πνευματικών της θεσμών με τη λειτουργία του σύγχρονου κόσμου. Στο επίσημο κείμενο της Πανορθόδοξης Συνόδου που αναφέρεται στην σπουδαιότητα της νηστείας και στην τήρησή της σήμερα αναφέρεται το εξής: “... νηστεία άνευ έργων ευποιίας είναι νεκρά, ίδια δὲ κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν, καθ’ ἣν ἡ ἄνιστος καὶ ἄδικος κατανομή τῶν ἀγαθῶν στερεῖ καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου ὀλοκλήρους λαοῦς”²⁸⁸. Είναι ξεκάθαρη η πρόθεσή της όχι μόνο να μην αδιαφορεί και να μην ανέχεται, αλλά και να συμβάλλει στην επίλυση των παγκόσμιων προβλημάτων που απασχολούν τον σύγχρονο άνθρωπο. Όλες της οι κινήσεις φανερώνουν “πόσο η Ορθοδοξία επιθυμεί το διάλογο και τη συνεργασία όχι μόνο με τους εκκλησιαστικούς και τους θρησκευτικούς, αλλά και με κοινωνικούς εταίρους για την αντιμετώπιση των προκλήσεων του σύγχρονου κόσμου”²⁸⁹. Εκφράζεται η έγνοιά της για τα μεγάλα προβλήματα που απασχολούν τον Ορθόδοξο χριστιανικό κόσμο, αλλά και ολόκληρη την παγκόσμια κοινότητα. Ήδη από την Α΄ Προσυνοδική Πανορθόδοξη Διάσκεψη στο Σαμπεζύ της Γενεύης το 1976 εκφράστηκε η “επιθυμία και τελικά η απόφαση της Ορθόδοξης Εκκλησίας ... να συμβάλει στη διαθρησκευτική συνεννόηση και συνεργασία με απώτερο στόχο τη

²⁸⁷ Βλ. Το επίσημο κείμενο της Πανορθόδοξης Συνόδου με τίτλο «*1. Η Αποστολή της Ορθόδοξης Εκκλησίας εις τον σύγχρονον κόσμο*», ό.π.

²⁸⁸ Βλ. Το επίσημο κείμενο της Πανορθόδοξης Συνόδου με τίτλο: «*Η σπουδαιότης της νηστείας και η τήρησις αυτής σήμερα*», στο https://www.holycouncil.org/fasting_el

²⁸⁹ Βλ. Στυλιανού Χ. Τσομπανίδη, *Η εκκλησιολογική πρόκληση μετά την Αγία και Μεγάλη Σύνοδο της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, εκδ. Ostrakon, Θεσσαλονίκη 2018, σ. 16.

συμφιλίωση των λαών και την επικράτηση των ιδεωδών της ελευθερίας και της ειρήνης στον κόσμο προς όφελος του σύγχρονου ανθρώπου»²⁹⁰.

Στην απόφαση με τίτλο «*Η αποστολή της Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν τῷ συγχρόνῳ κόσμῳ*», η Σύνοδος αναφέρεται στην συμβολή της Εκκλησίας στην επικράτηση «τῆς ειρήνης, τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀδελφосύνης καί τῆς ἀγάπης μεταξύ τῶν λαῶν, καί [στῆ] ἄρσιν τῶν φυλετικῶν καί λοιπῶν διακρίσεων»²⁹¹ στον σύγχρονο κόσμο. Οι κοινωνικές ανισότητες, η φτώχεια και ο πλούτος ως κοινωνικά φαινόμενα συνδέονται με τις παραπάνω έννοιες και αξίες. Η φτώχεια υπονομεύει την ειρήνη. Η στέρηση βασικών αγαθών, αναγκαίων για την επιβίωση των ανθρώπων προκαλεί βίαιες κοινωνικές αναταραχές, επαναστάσεις και πολέμους. Η φτώχεια συνδέεται επίσης με την κοινωνική δικαιοσύνη και ως αιτία και ως αποτέλεσμα. Η φτώχεια στην ουσία αποτελεί το αποτέλεσμα της άνισης κατανομής και διανομής του πλούτου και των αγαθών. Η επικράτηση των εκάστοτε ισχυρών, είτε κοινωνικών στρωμάτων είτε λαών, επί ασθενεστέρων είναι από τα μεγαλύτερα προβλήματα κοινωνικής δικαιοσύνης παγκοσμίως. Η ἔλλειψη κοινωνικής δικαιοσύνης πυροδοτεί και αυτή κοινωνικές επαναστάσεις και βίαιες αναταραχές ανατρέποντας οποιαδήποτε επίπλαστη “ειρηνική συνύπαρξη” στηρίζεται στην εκμετάλλευση των πολλών από λίγους και ισχυρούς. Επιπλέον, η φτώχεια ενισχύεται και αναπαράγεται μέσα από φυλετικές και άλλες διακρίσεις, καθώς οι διακρίσεις αυτές αποκλείουν άτομα ή ολόκληρες κοινωνικές ομάδες από την ικανοποίηση σημαντικών για την επιβίωση και αξιοπρεπή διαβίωσή τους κοινωνικών αγαθών. Η εκπαίδευση, η υγειονομική περίθαλψη, η ασφάλεια και άλλα βασικά κοινωνικά αγαθά φτάνουν με δυσκολία σε ευάλωτες ή περιθωριοποιημένες κοινωνικές ομάδες με αποτέλεσμα να συντηρείται ο φαύλος κύκλος της φτώχειας. Με βάση τα παραπάνω, η συνδρομή της Εκκλησίας στην αντιμετώπιση της φτώχειας αποτελεί πράγματι συμβολή στην καταπολέμηση γενικότερα των κοινωνικών προβλημάτων που σχετίζονται μ’ αυτήν. Η αντιμετώπιση της φτώχειας γίνεται μέσα από το κοινωνικό της έργο που ασκείται από συστάσεώς της και εντείνεται σε περιόδους πολέμων και κοινωνικοοικονομικών κρίσεων, όπως συνέβη κατά την πρόσφατη οικονομική κρίση που έπληξε την Ελλάδα από το 2009 και για μία περίπου 10ετία. Επιπλέον, σε μεγάλο βαθμό το κοινωνικό έργο της

²⁹⁰ Βλ. *Η εκκλησιολογική πρόκληση μετά την Αγία και Μεγάλη Σύνοδο της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Στυλιανού, ό.π., σσ. 43-44.

²⁹¹ Βλ. Το επίσημο κείμενο της Πανορθόδοξου Συνόδου με τίτλο «*1. Η Αποστολή της Ορθοδόξου Εκκλησίας εις τον σύγχρονον κόσμο*», ό.π.

Εκκλησίας συνοδεύει το ιεραποστολικό της έργο που γίνεται σε χώρες και ηπείρους με αντίξοες συνθήκες διαβίωσης και έλλειψης βασικών αγαθών για την επιβίωση των ανθρώπων. Αλλά και αντίστροφα, η συμβολή της Εκκλησίας στην επικράτηση της ειρήνης, της δικαιοσύνης, των διακρίσεων κτλ. αποτελεί συγχρόνως και συμβολή στην εξάλειψη της φτώχειας και της καταπίεσης. Η συμβολή της Εκκλησίας στην επικράτηση της ειρήνης γίνεται με το άνοιγμά της στον υπόλοιπο χριστιανικό και μη κόσμο. Στην πρώτη περίπτωση κάνουμε λόγο για την συμμετοχή της Ορθόδοξης Εκκλησίας στον διάλογο των χριστιανικών εκκλησιών που είναι γνωστός και ως Οικουμενική Κίνηση²⁹². Στην δεύτερη περίπτωση γίνεται λόγος για την συμμετοχή της Ορθόδοξης Εκκλησίας στον διάλογο μεταξύ διαφορετικών θρησκευμάτων. Ο διάλογος αυτός, γνωστός ως διαθρησκευτικός, είναι αναγκαίος και επιβάλλεται από την στενή αλληλεξάρτηση διαφόρων και διαφορετικών πολιτισμικών κοινωνικών ομάδων και εθνοτήτων «στην οικονομία, την πολιτική και την κοινωνική ζωή με τη μορφή της παγκοσμιοποίησης, στην οποία ο κίνδυνος θρησκευτικών αντιπαραθέσεων ... μπορεί να αποβεί μοιραίος για την παγκόσμια ειρήνη»²⁹³.

Συνεχίζουμε με τα επίσημα κείμενα της Πανορθόδοξης Συνόδου για να φωτίσουμε όλα εκείνα τα σημεία που αναδεικνύουν την ευαισθησία της Εκκλησίας σε θέματα κοινωνικής δικαιοσύνης. Μέσα από τις διακηρύξεις της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου εκφράστηκε για άλλη μια φορά η διαχρονική διδασκαλία της Ορθόδοξης Εκκλησίας για τις αιτίες των κοινωνικών προβλημάτων που καταδυναστεύουν τον άνθρωπο. Επαναλήφθηκε δηλαδή η άποψη ότι η κατάσταση της φτώχειας, όπως και των άλλων κοινωνικών παθογενειών που ταλαιπωρούν τον σύγχρονο άνθρωπο, ιδωμένη μέσα από την θεολογική της διάσταση, συνδέεται άμεσα και άρρηκτα με την αλήθεια και την «αξία του ανθρώπινου προσώπου»²⁹⁴. Αν το ανθρώπινο πρόσωπο δεν είχε καμία αξία, τότε και το φαινόμενο της φτώχειας δεν θα αποτελούσε κοινωνικό πρόβλημα. Και αντίστροφα, η φτώχεια αναδεικνύεται σε μείζον κοινωνικό πρόβλημα διότι πλήττει τον άνθρωπο ως το κορυφαίο δημιούργημα του Θεού. Η φτώχεια αποτελεί τεράστιο κοινωνικό πρόβλημα γιατί στερεί από τον

²⁹² Βλ. Δ. Κούκουρα, *Η μαρτυρία της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Οικουμενική κίνηση*. Επικοινωνιακή προσέγγιση, *Πολιτισμός και Έρευνα*, τ. 3, 2014. DOI: <https://doi.org/10.26262/culres.v3i0.4318>

²⁹³ Βλ. Martzelos, G. (2006). *Ορθοδοξία και διαθρησκευτικός διάλογος*, στο <http://hdl.handle.net/11728/7491> (πρόσβ. 27/3/2022)

²⁹⁴ Βλ. την Απόφαση της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας (2016), με τίτλο: «*Ι. Η Αποστολή της Ορθοδόξου Εκκλησίας εις τον σύγχρονο κόσμο*» και πιο συγκεκριμένα στην ενότητα: «*Α. Η αξία του ανθρώπινου προσώπου*», ό.π.

άνθρωπο τον αναγκαίο κοινωνικό χώρο και την στοιχειώδη βιολογική άνεση να στραφεί προς τον δημιουργό του, τον Θεό. Το ερώτημα που ανακύπτει όμως στο σημείο αυτό είναι “πού έγκειται η αξία του ανθρώπινου προσώπου μεταξύ των δημιουργημάτων του Θεού;”. Η απάντηση που δίνει η Ορθόδοξη Εκκλησία στο παραπάνω ερώτημα είναι ότι η αξία του ανθρώπινου προσώπου απορρέει από την δημιουργία του ανθρώπου ως εικόνας του Θεού. Αυτή είναι και η κύρια Ορθόδοξη προσέγγιση, δεν γνωρίζουμε, όμως, αν η «αναζήτηση της αλήθειας του προσώπου», ή, ταυτόσημα, της *αξίας του προσώπου*, που έχει αποσπάσει την προσοχή και το ενδιαφέρον Ορθόδοξων θεολογικών κύκλων, «θα βρει ανταπόκριση [στις μέρες μας] στον υπόλοιπο χριστιανικό, και πολύ περισσότερο στον μη χριστιανικό κόσμο»²⁹⁵ και αυτή είναι η μεγαλύτερη πρόκληση που αντιμετωπίζει η σύγχρονη Εκκλησία. Στη βάση του προβληματισμού αυτού είναι αναγκαίο να αναπτυχθεί η διαχριστιανική συνεργασία για την ανάδειξη και προστασία της αξίας του ανθρώπου, «αυτονοήτως δέ καί τοῦ ἀγαθοῦ τῆς εἰρήνης»²⁹⁶. Προέκταση του προηγούμενου είναι και ο σεβασμός στην ιδιοπροσωπία των ανθρώπων και των λαών. Στις μέρες μας διαπιστώνεται «μια αυξανόμενη ομογενοποίηση όλων των ανθρώπινων κοινωνιών, ανεξάρτητα από τις ιστορικές τους καταβολές ή τις πολιτισμικές τους κληρονομίες»²⁹⁷. Στο ζήτημα αυτό η Πανορθόδοξη Σύνοδος εκφράζει τη θέση ότι “ἀπέναντι στην ισοπεδωτική καὶ ἀπρόσωπη ὁμογενοποίηση, ἡ ὁποία προωθεῖται μὲ ποικίλους τρόπους, ἡ Ὁρθοδοξία διακηρύττει τὸν σεβασμὸν τὴν ιδιοπροσωπία ἀνθρώπων καὶ λαῶν”, και συνεχίζει “ἀντιτίθεται τὴν αὐτονόμηση τῆς οἰκονομίας ἀπὸ τὶς βασικὲς ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν μετατροπὴ τῆς σὲ αὐτοσκοπὸ. Ἡ πρόοδος τοῦ ἀνθρώπινου γένους δὲν συνδέεται μόνο μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ βιοτικῆς ἐπιπέδου ἢ μὲ τὴν πρόοδο τῆς οἰκονομίας εἰς βάρους τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν”²⁹⁸. Οι θέσεις αυτές ενοχλούν όλους εκείνους που θέλουν την Εκκλησία στο περιθώριο του δημόσιου βίου με μοναδικό λόγο ύπαρξής της τον κατευνασμό της αντίδρασης και του θυμού

²⁹⁵ Βλ. Γ. Ι. Μαντζαρίδη, *Παγκοσμιοποίηση και Παγκοσμιοτητα: Χίμαιρα και Αλήθεια*, εκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 16. Ὁ.π.: «... ἡ ὀρθόδοξη ἀλήθεια γιὰ τὸ πρόσωπο εἶναι ἡ μόνη, ποὺ μπορεῖ νὰ ικανοποιήσῃ ὀντολογικὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ νὰ παρουσιάσῃ τὴν ἀληθινὴ παγκοσμιοτητα ἀπέναντι στὴ χιμαιρικὴ παγκοσμιοποίηση τῶν ἡμερῶν μας».

²⁹⁶ Βλ. τὴν Απόφαση τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλῃς Συνόδου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας (2016), ὁ.π.

²⁹⁷ Βλ. Fr. Fukuyama, *The end of History and the Last Man*, σ. 14, ἐδῶ στὸ Ἀχ. Παπατόλιου, *Ἱεραποστολὴ καὶ Ἐκκοσμικευση*, στὸ *Κόσμος:επιστ. περιοδικό Τμ. Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας*, ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2020, σ. 21, στὸ https://www.academia.edu/48957204/Mission_and_Secularisation?email_work_card=view-paper

²⁹⁸ Βλ. Τὸ *Μήνυμα τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλῃς Συνόδου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, στὸ https://holycouncil.org/message_el

των αδυνάτων απέναντι στους ισχυρούς μέσα από την προοπτική της μετά θάνατον “αποζημίωσης” και αποκατάστασης της δικαιοσύνης.

Στην ενότητα «B. Περί ἐλευθερίας καὶ εὐθύνης »²⁹⁹ γίνεται λόγος για την *ἐλευθερία*, ως ενός από τα μεγαλύτερα δώρα του Θεού προς τον άνθρωπο. Έχει όμως μεγάλη σημασία ο τρόπος που χρησιμοποιεί την ἐλευθερία του ο άνθρωπος. Ἐλευθερία και δικαιοσύνη είναι δύο στενά συνυφασμένες αξίες. Ο ισχυρός εκμεταλλεόμενος την δύναμη που του εξασφαλίζει η κοινωνική του θέση, ο πλούτος, η σωματική του διάπλαση ή η νοητική του υπεροχή στερεί πολλές φορές ή περιορίζει την ἐλευθερία του αδυνάτου δημιουργώντας έτσι θέματα κοινωνικής δικαιοσύνης. Αυτό συμβαίνει τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο σε επίπεδο κοινωνικών ομάδων και κρατών. Ο ισχυρός υποτάσσει εξ ολοκλήρου τον αδύνατο και τον κάνει δούλο, υποβιβάζοντας την ανθρώπινη φύση σε άψυχο αντικείμενο, ή τον εκμεταλλεύεται μέσα από μία εργασιακή σχέση και τον υποχρεώνει να μοχθεί για να ικανοποιεί τις δικές του πολυτελείς ανάγκες. Η ἐλευθερία μπορεί, σωστά χρησιμοποιούμενη, να οδηγήσει στην πνευματική τελειότητα, αλλά μπορεί, από την άλλη, και να οδηγήσει στην παρακοή και στην αυτονόμηση από τον Θεό, στην πτώση, από την οποία προέρχονται και οι καταστροφικές συνέπειες του κακού στον κόσμο. Συνέπειες του κακού αυτού είναι, όπως τα εντοπίζει η Αγία και Μεγάλη Σύνοδος, τα ποικίλα προβλήματα που ταλαιπωρούν τον άνθρωπο, όπως “ή ἐκκοσμίκευσις, ή βία, ή ἔκλυσις τῶν ἠθῶν, τὰ παρατηρούμενα νοσηρὰ φαινόμενα τῆς λήψης ἐξαρτησιογόνων οὐσιῶν καὶ τῆς ὑποταγῆς εἰς ἄλλους ἐθισμούς, ἰδίᾳ δὲ εἰς μερίδα τῆς συγχρόνου νεότητος, ὁ φυλετισμός, οἱ ἐξοπλισμοί, οἱ πόλεμοι καὶ τὰ τούτων ἀπότοκα κοινωνικὰ κακά, ή καταπίεσις κοινωνικῶν ομάδων, θρησκευτικῶν κοινοτήτων καὶ λαῶν ὀλοκλήρων, ή κοινωνική ἀνισότης, ὁ περιορισμός τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων εἰς τὸν χῶρον τῆς ἐλευθερίας τῶν συνειδήσεων καὶ τῆς θρησκευτικῆς εἰδικότερον ἐλευθερίας, ή παραπληροφόρησις καὶ ή χειραγώγησις τῆς κοινῆς γνώμης, ή οἰκονομική ἀθλιότης, ή ἄνισος κατανομή ή καὶ ή παντελῆς στέρησις τῶν ἀπολύτως ἀναγκαίων πρὸς τὸ ζῆν ἀγαθῶν, ή πείνα τῶν ὑποσιστιζομένων ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων, αἱ βίαιαι μετακινήσεις πληθυσμῶν καὶ ή ἀθέμιτος διακίνησις ἀνθρώπων, τὸ προσφυγικὸν χάος, ή καταστροφή τοῦ περιβάλλοντος, ή ἀνεξέλεγκτος χρῆσις τῆς γενετικῆς

²⁹⁹ Βλ. την Απόφαση της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας (2016), με τίτλο: «I. Η Αποστολή της Ορθοδόξου Εκκλησίας εις τον σύγχρονον κόσμο» και πιο συγκεκριμένα στην ενότητα: «B. Περί ἐλευθερίας καὶ εὐθύνης», ὁ.π.

βιοτεχνολογίας και βιοϊατρικής αναφοριῶς πρὸς τὴν ἀρχήν, τὴν διάρκειαν καὶ τὸ τέλος τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου»³⁰⁰. Επομένως, *ἐλευθερία* σε ατομικό ἢ συλλογικό επίπεδο δεν σημαίνει κάνω ὅ,τι θέλω. Το ἴδιο ἰσχύει καὶ στον χώρο της επιστημονικῆς ἐρευνας. Τονίζεται στην Πανορθόδοξη Σύνοδο ὅτι “ταυτόχρονα μὲ τὸν σεβασμὸ τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνας ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία ἐπισημαίνει τοὺς κινδύνους, οἱ ὁποῖοι ὑποκρύπτονται σὲ ὀρισμένα ἐπιστημονικὰ ἐπιτεύγματα καὶ τονίζει τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὸν θεῖο του προορισμό”³⁰¹. Τελικά, ὡπως συμπερασματικά καταλήγει ἡ Αγία Σύνοδος “ἐλευθερία ἄνευ εὐθύνης καὶ ἀγάπης ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἀπώλειαν τῆς ἐλευθερίας”³⁰².

Το ζήτημα τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης απασχολεῖ ἰδιαίτερος τὴν Αγία καὶ Μεγάλη Σύνοδο για το λόγο αὐτὸ καὶ αφιερώνει μίᾳ ἐνότῃτα με τίτλο “Περὶ εἰρήνης καὶ δικαιοσύνης”³⁰³. Εἰρήνη χωρὶς δικαιοσύνη δεν εἶναι δυνατόν να υπάρξει. Ἡ ἔλλειψη *κοινωνικῆς δικαιοσύνης* ναρκοθετεῖ τὴν *εἰρήνη* τὴν κάνει εὐάλωτη. Στο σχετικὸ κείμενο³⁰⁴ τῆς Αγίας Συνόδου παρατίθεται ἡ θέση τοῦ Κλήμεντα, τοῦ μεγάλου Ἀλεξανδρινοῦ Θεολόγου, ὅτι ἡ *εἰρήνη* εἶναι συνώνυμο τῆς *δικαιοσύνης*. Ἡ εἰρήνη καὶ ἡ δικαιοσύνη, ὁμως, τα δῶρα τοῦ Θεοῦ, δεν επικρατοῦν αὐτόματα, ἀλλὰ προϋποθέτουν ἀγῶνα καὶ τὴν συνέργεια τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἐδῶ ἐγκεῖται ἡ ατομικὴ καὶ ἡ συλλογικὴ εὐθύνη για τὴν ὁποία ἐγίνε λόγος παραπάνω. Διευκρινίζεται στο κείμενο τῆς Αγίας Συνόδου ὅτι “τὰ δῶρα τῆς εἰρήνης καὶ δικαιοσύνης ἐμφανίζονται ἐκεῖ ἔνθα οἱ Χριστιανοὶ καταβάλλουν προσπάθειάς εἰς τὸ ἔργον τῆς πίστεως, τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἐλπίδος ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν”³⁰⁵. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι δεν εἶναι ἀρκετὴ ἡ ἀνθρώπινη προσπάθεια ἡ ὁποία ἐδράζεται σε κοσμικὰ ερεῖσματα, διεθνεῖς συνθήκες καὶ συμβατικὸς νόμους για τὴν επικράτηση τῆς εἰρήνης καὶ τῆς δικαιοσύνης στον κόσμον, καὶ αὐτὸ το διαπιστώνουμε καθημερινά. Αὐτὸ δεν σημαίνει ὁμως ὅτι ἀδιαφορεῖ ἡ Ἐκκλησία ὅταν συναντᾷ ἀνθρώπινη προσπάθεια πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση. Διότι ὡπως διαβεβαιώνει ἡ Αγία Σύνοδος “ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία θεωρεῖ καθῆκον αὐτῆς νὰ ἐπικροτῇ πᾶν ὅ,τι ἐξυπηρετεῖ πράγματι τὴν εἰρήνην καὶ ἀνοίγει τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν δικαιοσύνην ... συμπάσχει δὲ μεθ’ ὅλων τῶν ἀνθρώπων,

³⁰⁰ *Περὶ ἐλευθερίας καὶ εὐθύνης*, ὁ.π.

³⁰¹ Βλ. Το *Μήνυμα τῆς Αγίας καὶ Μεγάλῃς Συνόδου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, ὁ.π.

³⁰² Βλ. *Περὶ ἐλευθερίας καὶ εὐθύνης*, ὁ.π.

³⁰³ Βλ. τὴν Απόφαση τῆς Αγίας καὶ Μεγάλῃς Συνόδου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας (2016), με τίτλο: «*1. Ἡ Ἀποστολή τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰς τὸν σύγχρονον κόσμον*» καὶ πιο συγκεκριμένα τὴν ἐνότῃτα: «*Γ. Περὶ εἰρήνης καὶ δικαιοσύνης*», στο https://holycouncil.org/message_el

³⁰⁴ *Περὶ εἰρήνης καὶ δικαιοσύνης*, ὁ.π.

³⁰⁵ *Περὶ εἰρήνης καὶ δικαιοσύνης*, ὁ.π.

οί όποιοι εις διάφορα μέρη του κόσμου στεροϋνται τών αγαθών τής ειρήνης και τής δικαιοσύνης”³⁰⁶.

Στην ενότητα «ΣΤ' Ἡ ἀποστολή τής Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ὡς μαρτυρία ἀγάπης ἐν διακονία» γίνεται λόγος για την αποστολή και την δράση –διακονία- της Ορθόδοξης Εκκλησίας μέσα στον κόσμο. Η ίδια η Σύνοδος μέσα από τα επίσημα κείμενά της δίνει την μαρτυρία της και τον τρόπο δράσης της Ορθόδοξης Εκκλησίας: “Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία, ἐπιτελοῦσα τήν σωτήριον αὐτῆς ἀποστολήν ἐν τῷ κόσμῳ, μεριμνᾷ ἐμπράκτως διὰ πάντας τοὺς ἀνθρώπους χηρίζοντας βοηθείας, τοὺς πεινῶντας, τοὺς ἀπόρους, τοὺς ἀσθενεῖς, τοὺς ἀναπήρους, τοὺς ὑπερήλικας, τοὺς διωκομένους, τοὺς αἰχμαλώτους, τοὺς φυλακισμένους, τοὺς ἀστέγους, τὰ ὄρφανά, τὰ θύματα τῶν καταστροφῶν καὶ τῶν πολεμικῶν συγκρούσεων, τῆς ἐμπορίας ἀνθρώπων καὶ τῶν συγχρόνων μορφῶν δουλείας”³⁰⁷. Βλέπουμε ὅτι ἡ Εκκλησία μεριμνά για ὅλους τους ἀνθρώπους που βρίσκονται σε ἀνάγκη χωρὶς διακρίσεις, βρίσκεται στο πλευρό αὐτῶν που πεινοῦν, τῶν ἀπόρων, τῶν ἀσθενῶν, τῶν ἀναπήρων, τῶν υπερηλίκων, τῶν διωκομένων. Καὶ ὅλα αὐτά συμβαίνουν σε μία εποχὴ παγκοσμιοποιημένης οικονομίας ὅπου ἡ ὑπαρξὴ τῆς πείνας καὶ τῆς φτώχειας δηλώνουν τὴν σοβαρὴ κρίση ταυτότητας τοῦ σύγχρονου “πολιτισμένου” κόσμου. Στο πλαίσιο τῆς ἰδίας ενότητας, συνδέεται ἡ δράση τῆς Εκκλησίας με τὸ περιεχόμενο τῆς πίστεως τῆς καὶ τὴν διακονία πρὸς τὸν ἴδιο τὸν Ἰησοῦ Χριστό ὁ ὁποῖος ταύτισε τὸν εαυτό του με κάθε ἀνθρώπο, με τὸν "ἄλλον" ἢ τὸν "πλησίον", καὶ ἰδιαίτερος με τοὺς ἀνθρώπους που βρίσκονται σε ἀνάγκη, ὥστε ἡ βοήθειά μας πρὸς τοὺς ἄλλους να εἶναι βοήθεια πρὸς τὸν ἴδιο τὸν Κύριο³⁰⁸. Στο πλαίσιο τῆς διακονίας αὐτῆς δεν χωροῦν ἀνταγωνισμοὶ καὶ ἐχθρες οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν αἰτίες ἀνίσης συμμετοχῆς τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν λαῶν στα ἀγαθὰ τῆς θείας δημιουργίας, στεροῦν ἀπὸ ἑκατομμύρια ἀνθρώπους τὰ ἀναγκαῖα για τὴν ἐπιβίωσή τους καὶ οδηγοῦν σε ἐξαθλίωση τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ. Ἡ ενότητα αὐτὴ ἔχει τεράστιο ἐνδιαφέρον για τὸ θέμα που συζητάμε διότι ἀναδεικνύει τὰ διαχρονικά προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου τὰ ὁποῖα πηγάζουν ἀπὸ τὶς ἀδυναμίες τῆς ἰδίας τῆς μεταπτωτικῆς φύσης του, ἀπασχόλησαν τοὺς προφῆτες, τὸν ἴδιο τὸν Ἰησοῦ Χριστό, τοὺς Πατέρες τῆς Εκκλησίας καὶ ἐξακολουθοῦν να ἀπασχολοῦν τὴν σύγχρονη Ορθόδοξη Εκκλησία.

³⁰⁶ *Περὶ ειρήνης καὶ δικαιοσύνης, ὁ.π.*

³⁰⁷ *Περὶ ειρήνης καὶ δικαιοσύνης, ὁ.π.*

³⁰⁸ Πρβλ. *Μτ* 25,40 :«ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε».

Στο κείμενο διακηρύσσεται ότι η Εκκλησία δεν μπορεί να μένει αδιάφορη απέναντι στις οικονομικές καταστάσεις που επηρεάζουν αρνητικά ολόκληρη την ανθρωπότητα. Βλέπουμε να την απασχολεί και να την στενοχωρεί το χάσμα μεταξύ των πλούσιων και των φτωχών που είναι αποτέλεσμα κερδοσκοπίας και προβληματικής οικονομικής δραστηριότητας χωρίς ηθικούς φραγμούς, αίσθηση δικαιοσύνης και ανθρωπιστικής ευαισθησίας³⁰⁹. Η παράγραφος αυτή είναι πολύ σημαντική για το θέμα που συζητούμε διότι επέχει θέση κοινωνικού μανιφέστου. Αφού πρώτα παραθέτει την κοινωνική και οικονομική αδικία που συντελείται στις μέρες μας, αλλά και διαχρονικά, προτείνει την θέση ότι “βιώσιμος οικονομία είναι εκείνη, η οποία συνδυάζει την αποτελεσματικότητα μετά δικαιοσύνης και κοινωνικής αλληλεγγύης”³¹⁰. Επανερχόμενοι στο αρχικό ζήτημα της αξίας του ανθρώπινου προσώπου, το Συνοδικό κείμενο επαναλαμβάνει ότι είναι μεγάλη η ευθύνη της Εκκλησίας στην καταπολέμηση της πείνας και της φτώχειας στον κόσμο διότι η πείνα όχι μόνο απειλεί το θείο δώρο της ζωής των ανθρώπων «αλλά και θίγει τό μεγαλείον καί τήν ιερότητα τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου, συγχρόνως δέ προσβάλλει καί τόν ἴδιον τόν Θεόν»³¹¹. Στην Σύνοδο εκφράζεται η ανησυχία της Ορθόδοξης Εκκλησίας από την “διαρκῶς αὐξανόμενη ἐπιβολή εἰς τήν ἀνθρωπότητα ἑνός καταναλωτικοῦ τρόπου ζωῆς, ὁ ὁποῖος στερεῖται τῶν χριστιανικῶν ἠθικῶν ἀξιῶν [διότι] ὁ καταναλωτισμὸς οὗτος, ἐν συνδυασμῶ μετὰ τῆς ἐκκοσμικευμένης παγκοσμιοποιήσεως, τείνει νὰ ὀδηγήσῃ τοὺς λαοὺς εἰς τὴν ἀπώλειαν τῶν πνευματικῶν καταβολῶν αὐτῶν, εἰς τὴν ἱστορικὴν ἀμνησίαν καὶ εἰς τὴν λήθην τῶν παραδόσεων”³¹². Πολύ σωστά η Σύνοδος συνδέει εδώ τον σύγχρονο καταναλωτικό τρόπο ζωής πάνω στον οποίο βασίζεται οπωσδήποτε το παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα με την σταδιακή εξαφάνιση των πολιτισμικών παραδόσεων των λαών και την συρρίκνωση των πνευματικών καταβολών τους. Εμπόδιο στην περαιτέρω εξέλιξη του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού αποτελούν η πολιτισμική διαφορετικότητα, οι παραδοσιακές ηθικές αξίες και πολύ περισσότερο η πνευματικότητα της χριστιανικής ζωής που έρχεται σε πλήρη αντίθεση με την προωθούμενη αντίληψη ότι η ευτυχία περνάει αποκλειστικά μέσα από την

³⁰⁹ Βλ. την Απόφαση της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας (2016), με τίτλο: «1. Η Απόστολή της Ορθοδόξου Εκκλησίας εις τον σύγχρονον κόσμο» και πιο συγκεκριμένα στην ενότητα: «ΣΤ' Η απόστολή τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ὡς μαρτυρία ἀγάπης ἐν διακονίᾳ», ὁ.π.

³¹⁰ *Η απόστολή τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ὡς μαρτυρία ἀγάπης ἐν διακονίᾳ, ὁ.π.*

³¹¹ *Η απόστολή τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ὡς μαρτυρία ἀγάπης ἐν διακονίᾳ, ὁ.π.*

³¹² *Η απόστολή τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ὡς μαρτυρία ἀγάπης ἐν διακονίᾳ, ὁ.π.*

ικανοποίηση των επιθυμιών του ανθρώπου με υλικά αγαθά. Το τελευταίο θίγει η Σύνοδος όταν διατείνεται ότι “τὰ μέσα γενικῆς ἐνημερώσεως οὐχὶ σπανίως τελοῦν ὑπὸ τὸν ἔλεγχον μιᾶς ἰδεολογίας φιλελευθέρως παγκοσμιοποιήσεως καὶ οὕτως καθίστανται διάυλοι διαδόσεως τοῦ καταναλωτισμοῦ καὶ τῆς ἀνηθικότητος”³¹³. Ὅπως εἶναι φυσικὸ θύμα αὐτῆς τῆς ἰδεολογίας, τῆς “φιλελευθέρως παγκοσμιοποιήσεως” ὅπως τὴν ἀποκαλεῖ ἡ Σύνοδος, δὲν εἶναι μόνον ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ καὶ τὸ φυσικὸ περιβάλλον στο ὁποῖο ζεῖ. Ἡ παραγωγή ὅλων αὐτῶν τῶν καταναλωτικῶν αγαθῶν που προορίζονται νὰ ικανοποιήσουν, πέρα ἀπὸ κάποιες βασικὲς ἀνάγκες, τις πιο μάταιες ἐπιθυμίες τοῦ “δυτικῆς ἀνθρώπου” ἀπαιτεῖ τὴν ἀπομύζηση καὶ τὴν κατασπατάληση τῶν φυσικῶν πόρων τοῦ πλανῆτη που εἶναι προορισμένοι νὰ καλύψουν καὶ τις ἀνάγκες μελλοντικῶν γενεῶν. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν υπερπληθῶρα αγαθῶν ἓνα μεγάλο μέρος δὲν καταφέρνει νὰ καταναλωθεῖ καὶ καταλήγει στις χωματερές τῶν μεγαλουπόλεων προκαλώντας τεράστιο οἰκολογικὸ πρόβλημα τὴν ἴδια ὥρα που ἑκατομμύρια ἄνθρωποι πεθαίνουν ἀπὸ υποσιτισμὸ σε διάφορα μέρη τοῦ πλανῆτη³¹⁴. Αἰτία τῆς κατάστασης αὐτῆς εἶναι ἡ ἀπληστία που χαρακτηρίζει τὸν μεταπτωτικὸ ἄνθρωπο καὶ ἀποτέλεσμα ἡ τεράστια οἰκολογικὴ κρίση που ἀπειλεῖ τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρώπινου γένους καὶ ὅλου τοῦ οἰκοσυστήματος. Το τεράστιο αὐτὸ κακό που συντελεῖται στις μέρες μας, ὅπως ἀναγνωρίζει ἡ Σύνοδος, “καθιστᾷ ἐπιτακτικὸν τὸ χρέος τῆς Ἐκκλησίας ὅπως συμβάλῃ, διὰ τῶν εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῆς πνευματικῶν μέσων, εἰς τὴν προστασίαν τῆς δημιουργίας τοῦ Θεοῦ ἐκ τῶν συνεπειῶν τῆς ἀνθρωπίνης ἀπληστίας. Ἡ ἀπληστία διὰ τὴν ἰκανοποίησιν τῶν υλικῶν ἀναγκῶν ὀδηγεῖ εἰς τὴν πνευματικὴν πτώχευσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ περιβάλλοντος”³¹⁵. Καὶ υπενθυμίζουν τα μέλη τῆς Συνόδου τὴν αυθαίρετη οἰκιοποίηση ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο τοῦ φυσικοῦ πλούτου που δὲν προορίζεται γιὰ τὴν κάλυψη μόνον τῶν δικῶν του ἀναγκῶν οὔτε ὅτι του ἀνήκει ἰδιοκτησιακά, καὶ κάνουν λόγο γιὰ αὐτὸ που παραπάνω ἀναφέραμε, δηλαδὴ γιὰ τὴν κατασπατάληση πόρων που προορίζονται γιὰ τὴν κάλυψη τῶν ἀναγκῶν τῶν μελλοντικῶν γενεῶν. Ἀναφέρεται κατὰ λέξη στο Συνοδικὸ κείμενο: “Δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι ὁ φυσικὸς πλοῦτος τῆς γῆς δὲν εἶναι περιουσία τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ τοῦ Δημιουργοῦ

³¹³ Ἡ ἀποστολὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ὡς μαρτυρία ἀγάπης ἐν διακονίᾳ, ὁ.π.

³¹⁴ “Περισσότερα ἀπὸ 165 ἑκατομμύρια παιδιὰ ἡλικίας κάτω τῶν πέντε ἐτῶν υποσιτίζονται ἢ πᾶσχουν ἀπὸ ραχίτιδα καὶ περίπου 52 ἑκατομμύρια παιδιὰ υποφέρουν ἀπὸ σοβαρὸ υποσιτισμὸ”, τα στοιχεῖα ἀφοροῦν ἀναπτυσσόμενες χώρες, γιὰ περισσότερα βλ. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/O-8-2014-000083_EL.html

³¹⁵ Βλ. «1. Ἡ Ἀποστολὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας εἰς τὸν σύγχρονον κόσμον» καὶ πιο συγκεκριμένα στὴν ἐνότητα: «ΣΤ' Ἡ ἀποστολὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ὡς μαρτυρία ἀγάπης ἐν διακονίᾳ», ὁ.π.

... [και] οφείλομεν νὰ ἐνθυμώμεθα ὅτι ὄχι μόνον αἱ σημεριναί, ἀλλὰ καὶ αἱ μελλοντικαὶ γενεαὶ ἔχουν δικαίωμα ἐπὶ τῶν φυσικῶν ἀγαθῶν, τὰ ὅποια μᾶς ἐχάρισεν ὁ Δημιουργός»³¹⁶.

³¹⁶ Ἡ ἀποστολὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ὡς μαρτυρία ἀγάπης ἐν διακονίᾳ», *ό.π.*

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η κοινωνική διδασκαλία του Χριστιανισμού, οι έννοιες του *πλούτου* και της *φτώχειας* με τις θεολογικές και κοινωνικές τους προεκτάσεις δεν θα ήταν δυνατόν να εξαντληθούν στα όρια μιας διπλωματικής εργασίας. Ωστόσο οι διαστάσεις του θέματος είναι διαχρονικές και αφετηριακά εντοπίζονται στην διδασκαλία του Ιησού Χριστού. Στην Παλαιά Διαθήκη συναντάμε παραδείγματα ενάρετων πλουσίων, όπως για παράδειγμα ήταν οι μεγάλοι πατριάρχες Αβραάμ, Ισαάκ και Ιακώβ, ή άλλα πρόσωπα όπως ο Ιώβ, οι οποίοι απέκτησαν πληθώρα υλικών αγαθών και παράλληλα κατόρθωσαν να κάνουν το θέλημα του Θεού και να εξασφαλίσουν με τον τρόπο αυτό την μετά θάνατον μακαριότητα. Στην Καινή Διαθήκη όμως τα πράγματα παρουσιάζονται διαφορετικά, όχι με την έννοια τη ακύρωσης, αλλά της συμπλήρωσης³¹⁷ των ηθικών διδαγμάτων και υποδειγμάτων της Παλαιάς Διαθήκης. Ο ίδιος ο Ιησούς Χριστός διαβεβαιώνει πόσο δύσκολο είναι για τους πλούσιους να κερδίσουν την Βασιλεία των Ουρανών. Η προσκόλληση στα υλικά αγαθά και πολύ περισσότερο ο πλούτος γίνονται εμπόδιο στην σωτηρία του ανθρώπου. Αυτό το διαπίστωσαν και όσοι προσπάθησαν να εφαρμόσουν την πρώτη και κύρια εντολή: «ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου...»³¹⁸. Κατάλαβαν ότι είναι αδύνατον να αγαπήσεις με όλη την καρδιά και την ψυχή σου τον Θεό αν δεν απαλλαγείς από αυτά που σε κρατούν δέσμιο στον κόσμο των υλικών απολαύσεων. Για το λόγο αυτό πολλοί επέλεξαν να εγκαταλείψουν τα πλούτη τους και την πολυτελή ζωή που διήγαν διότι τα αντιλαμβάνονταν ως βαρίδια στον δρόμο για την πνευματική τελειότητα. Προτίμησαν την ακτημοσύνη απέναντι στην κατοχή υλικών αγαθών, και την λιτή και απέριτη ζωή απέναντι στον άσωτο ή τρυφηλό βίο. Πλούσιος και Χριστιανός νοούνται δύο μη συμβατές ιδιότητες. Η μη συμβατότητα προκύπτει μέσα από την ανάλυση των δύο εννοιών. Πλούσιος σημαίνει, κάτοχος πολλών υλικών αγαθών τα οποία είναι δυνατόν να αποκτήθηκαν μέσα από παράνομες και ανήθικες δραστηριότητες, μέσα από την εκμετάλλευση άλλων ανθρώπων, ή ακόμη και μέσα από την τεράστια βιοτική προσπάθεια. Καμία από τις παραπάνω πηγές πλουτισμού δεν είναι αποδεκτές από τον Ιησού Χριστό. Ακόμη και η τελευταία περίπτωση πλουτισμού μέσα από μία εργασιακή υπερπροσπάθεια στο πλαίσιο του καθημερινού βίου, έρχεται σε αντίθεση με την αποστροφή του Ιησού

³¹⁷ Βλ. *Μτ* 5,17: «Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον ἢ τοὺς προφῆτας· οὐκ ἦλθον καταλῦσαι ἀλλὰ πληρῶσαι».

³¹⁸ *Μκ* 12,28-30.

Χριστού: «Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν τί φάγητε ...»³¹⁹. Για όσους σπεύδουν να ταυτίσουν την αμεριμνησία με την απραξία και να ερμηνεύσουν τον συγκεκριμένο λόγο του Ιησού Χριστού ως προτροπή για αποχή από κάθε προσπάθεια ή ενέργεια επιβίωσης του ανθρώπου, πρέπει να λάβουν υπόψη τους την ανάλυση που κάνει ο Συμεών ο Νέος Θεολόγος πάνω στο θέμα. Αναφέρει ο Όσιος Συμεών: «Ἔστι μέριμνα ἄπρακτος καὶ πρᾶξις ἀμέριμνος, ὡς καὶ τό ἀνάπαλιν ἀμεριμνία ἔμπρακτος καὶ ἀργία ἐμμέριμνος, ἅς καὶ ὁ Κύριος ἐδήλωσεν εἰπὼν τὴν μὲν ἐν τῷ εἰπεῖν· “Ὁ πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται καὶ ἐγὼ ἐργάζομαι” καὶ πάλιν, “Ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρῶσιν τὴν ἀπολλυμένην, ἀλλὰ τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον”, οὐκ ἀναιρῶν τό ἐργάζεσθαι, ἀλλὰ τὴν χωρὶς μερίμνης ἐργασίαν ἐκδιδάσκων ἡμᾶς· τὴν δέ ἐν τῷ αὐθις εἰπεῖν· “Τίς μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι εἰς τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα;” ἀναιρῶν τὴν ἄπρακτον μέριμναν· περὶ δέ τῆς ἐμπράκτως γινομένης ἔφη· “Καὶ περὶ ἐνδύματος ἢ τροφῆς τί μεριμνᾶτε; οὐχ ὁρᾶτε τὰ κρῖνα τοῦ ἀγροῦ καὶ τὰ πετεινά τοῦ οὐρανοῦ πῶς τὰ μὲν αὐξάνει, τὰ δέ διατρέφεται;”. Οὕτω τὴν μὲν ἀναιρῶν, τὴν δέ βεβαιῶν, ὁ Κύριος διδάσκει ἡμᾶς πῶς δεῖ μὴ μεριμνῶντας μεμεριμνημένως ἐργάζεσθαι, καὶ πῶς ἀμερίμνους ὄντας τῆς μὴ προσηκούσης ἐργασίας ἀπέχεσθαι»³²⁰. Συνεπῶς μπορεί κάποιος να εργάζεται χωρίς να μεριμνά, και το αντίθετο, μπορεί κάποιος να μεριμνά, να αγχώνεται αν θα καταφέρει να εξασφαλίσει και στο μέλλον τα αγαθά για την επιβίωσή του χωρίς όμως η μέριμνα αυτή να είναι ικανή να του προσφέρει την βεβαιότητα της μελλοντικής επίβιωσης ή πολυτελούς διαβίωσης. Η μέριμνα δηλώνει έλλειψη εμπιστοσύνης και πίστης στην πρόνοια του Θεού, το ίδιο δηλώνει και η προσκόλληση και εμπιστοσύνη στα υλικά αγαθά.

Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας εξετάσαμε τις έννοιες του πλούτου και της φτώχειας στο πλαίσιο της διδασκαλίας του Ιησού Χριστού οι οποίες στη συνέχεια προσδιόρισαν και επηρέασαν όχι μόνο την διδασκαλία των Πατέρων και Διδασκάλων της Εκκλησίας αλλά και τον τρόπο με τον οποίο επιχείρησαν κάποιοι πιστοί να ζήσουν την χριστιανική τελειότητα στον υπέρτατο βαθμό της. Η διδασκαλία περί ακτημοσύνης όχι μόνο ώθησε κάποιους πιστούς να εγκαταλείψουν τα υπάρχοντά τους, αλλά και τους οδήγησε σε άβατα σημεία της οικουμένης όπου

³¹⁹ Βλ. *Μτ.* 6,25: «Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν τί φάγητε [ἢ τί πίητε], μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν τί ἐνδύσησθε· οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστιν τῆς τροφῆς καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος;»

³²⁰ Βλ. Συμεών Ν. Θεολόγου, *Κεφάλαια Πρακτικά και Θεολογικά*, κεφάλαιο πβ', σ. 176, στο <https://greekdownloads3.files.wordpress.com/2014/09/theologica.pdf> σ. 176

απαλλαγμένοι από την βιωτική μέριμνα και αποτιθέμενοι όλη τους την ελπίδα για επιβίωση στην Πρόνοια του Θεού έζησαν όπως «τα κρίνα του αγρού» δείχνοντας με τον τρόπο αυτό έμπρακτα την απόλυτη εμπροσθοσύνη τους στον λόγο του Ιησού Χριστού. Οι παραβολές του Ιησού που εξετάσαμε στο πρώτο κεφάλαιο δεν αφήνουν κανένα περιθώριο παρερμηνείας ως προς την ζημιά που προκαλεί ή τα εμπόδια που βάζει ο πλούτος στον πνευματικό αγώνα του ανθρώπου. Από τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες μέχρι τις μέρες μας κατάφερε ο πλούτος να εξαπατά τους ανθρώπους και να τους υπόσχεται πολυτελή ζωή, ευτυχία και μακαριότητα ενώ το μόνο που καταφέρνει είναι να παράγει αγωνία, άγχος, υποκρισία, διχόνοια, υπεροψία, αναληγσία, αποστασία και άλλα δεινά που καταδυναστεύουν τον πλούσιο κατά τη διάρκεια της ζωής του και στο τέλος τον οδηγούν στην απώλεια. Είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο την έγνοια του άφρονα πλουσίου να διασφαλίσει την μελλοντική του επιβίωση μέσα από την συσσώρευση υλικών αγαθών, αυτή ακριβώς η έγνοια ήταν που τον οδήγησε στην απώλεια της ψυχής του. Ο ίδιος ο Ιησούς Χριστός διερωτάται «τι γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῆ;»³²¹. Την ίδια προσπάθεια και αγωνιώδη μέριμνα συναντάμε και στους ανθρώπους της εποχής μας. Τα σύγχρονα κοινωνικοοικονομικά συστήματα που έχουν επικρατήσει σε όλα τα μέρη της γης και αποτελούν παραλλαγές του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος που ονομάζεται καπιταλισμός, δεν παύουν να καλούν τον άνθρωπο σε μια διαρκή προσπάθεια καλοζωίας και πλουτισμού. Πρόκειται για ένα σύστημα που προωθεί την υλιστική θεώρηση της ζωής, όπου το άτομο επιβεβαιώνει την ύπαρξή του μέσα από την ικανοποίηση των αναγκών του με υλικά αγαθά. Είναι ένα σύστημα που δεν κάνει αναφορά, ή δεν παραδέχεται άλλη διάσταση της ζωής πέρα από την υλιστική, και καλλιεργεί την πεποίθηση ότι η ευτυχία του ανθρώπου περνά μέσα από την ικανοποίηση των υλικών αναγκών του. Αυτό που διαπιστώνουμε στο πρώτο κεφάλαιο μέσα από την προσέγγιση των εννοιών του πλούτου και της φτώχειας διαχρονικά είναι ότι ελάχιστα πράγματα έχουν αλλάξει από τότε μέχρι σήμερα ως προς την τοποθέτηση του ανθρώπου απέναντι στα υλικά αγαθά. Οι γραφικές διηγήσεις του άφρονα πλουσίου καθώς και του νεανίσκου θα μπορούσαν να απευθύνονται στον άνθρωπο του 21^{ου} αιώνα. Μπορεί να έχει βελτιωθεί το βιοτικό επίπεδο του ανθρώπου λόγω της τεχνολογικής εξέλιξης, μπορεί να έχουν αλλάξει κάποια εξωτερικά στοιχεία που συνιστούν την

³²¹ Mt 16,26.

πολιτισμική ταυτότητα κάθε εποχής, αλλά ο άνθρωπος στο εσωτερικό του παραμένει ο ίδιος. Για το λόγο αυτό άλλωστε σήμερα συγκινούν και παρακινούν οι λόγοι του Ιησού Χριστού και των Πατέρων της Εκκλησίας όλους εκείνους τους ανθρώπους οι οποίοι αναγνωρίζουν και αναζητούν έναν ανώτερο σκοπό ύπαρξης του ανθρώπου στην παρούσα ζωή. Το κάλεσμα του Ιησού Χριστού «Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἔλθειν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν καὶ ἁράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθείτω μοι»³²², βρίσκει μεγάλη απήχηση και στους ανθρώπους της εποχής μας. Οι ίδιοι λόγοι που σαγήνευσαν τους μαθητές του Ιησού Χριστού, τους μεγάλους Διδασκάλους, τους Μάρτυρες, τους Ομολογητές, τους Οσίους Πατέρες και τις Οσίες Μητέρες, και τόσους άλλους αφανείς πιστούς, άνδρες και γυναίκες του παρελθόντος, οι ίδιοι λόγοι σαγηνεύουν και σήμερα τα ανήσυχα πνεύματα. Οι ίδιοι λόγοι αιχμαλωτίζουν το πνεύμα εκείνων που καταφέρνουν να ξεπεράσουν την εγωιστική αυτοθέωση και να αναγνωρίσουν τον Δημιουργό του σύμπαντος κόσμου στο πρόσωπο του Θεανθρώπου Ιησού Χριστού και να ομολογήσουν την πίστη τους στο δόγμα της Αγίας Τριάδας της Ορθόδοξης Χριστιανικής Θεολογίας.

Στο δεύτερο κεφάλαιο επιχειρήσαμε την παρουσίαση της κοινωνικής διδασκαλίας της Εκκλησίας και τις θεολογικές της προεκτάσεις μέσα από την οπτική ενός σύγχρονου ακαδημαϊκού Έλληνα θεολόγου, του Γεωργίου. Ι. Μαντζαρίδη. Με την βοήθεια του καθηγητή παρουσιάσαμε συνοπτικά την διαχρονική στάση της Εκκλησίας απέναντι στα κοινωνικά προβλήματα που αντιμετώπιζε η ανθρωπότητα και συνεχίζει να αντιμετωπίζει ο σύγχρονος άνθρωπος. Από την αρχή, ο Γ. Μαντζαρίδης μας διαβεβαιώνει ότι τα μεγάλα κοινωνικά προβλήματα, όπως η φτώχεια, η έλλειψη κοινωνικής δικαιοσύνης, η εκμετάλλευση κ.ά. δεν είναι δυνατόν να λυθούν μέσα από κάποιου είδους θεσμική οργάνωση της πολιτείας. Δεν είναι δυνατόν να υπάρξει ένα κοινωνικοοικονομικό σύστημα το οποίο αυτόματα να προλαμβάνει ή να επιλύει τα μεγάλα κοινωνικά προβλήματα που αντιμετωπίζει ο άνθρωπος. Οι μεγάλες κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές ιδεολογίες των τελευταίων αιώνων οι οποίες ευαγγελίζονταν την ισότητα, την κοινωνική δικαιοσύνη ή την αυτόματη λειτουργία της κοινωνίας και οικονομίας μέσα από την ανεμπόδιστη έκφραση της ελεύθερης βούλησης των ανθρώπων έχουν αποτύχει παταγωδώς. Ούτε ο σοσιαλισμός, όπως αποδείχθηκε στην πράξη, μπορεί να βοηθήσει στην επίλυση των προβλημάτων διότι μεταχειρίζεται, όπως παρατηρεί ο Μαντζαρίδης, μέσα που

³²² Mk 8,34

αντιστρετεύονται την ελεύθερη βούληση του ανθρώπου. Ούτε όμως και ο καπιταλισμός μπορεί να υποσχεθεί την απαλλαγή της ανθρωπότητας από τα δεινά που την καταδεινάζουν διότι πρόκειται για ένα σύστημα που, αντί να θεραπεύει, κολακεύ³²³ τις αδυναμίες του ανθρώπου και ανταποκρίνεται καλύτερα στην διεφθαρμένη φύση του. Αφού δεν υπάρχει κοινωνικοοικονομικό σύστημα το οποίο να αντιμετωπίζει αποτελεσματικά τα μεγάλα κοινωνικά προβλήματα, είναι δυνατόν ο Χριστιανισμός, να καταφέρει κάτι τέτοιο; Όπως είδαμε στο συγκεκριμένο κεφάλαιο, στο παραπάνω ερώτημα ο Μαντζαρίδης μετατοπίζει το κέντρο βάρους του προβληματισμού από την κοινωνία στο άτομο, ή καλύτερα, στον άνθρωπο. Η κοινωνία θα αλλάξει όταν θα αλλάξουν τα άτομα που την απαρτίζουν. Αν αλλάξουν οι άνθρωποι θα αλλάξει και η κοινωνία. Κάνοντας την παραδοχή ότι δεν σταματά ο άνθρωπος να δημιουργεί κοινωνικά προβλήματα με θεσμικές μεταρρυθμίσεις, δηλαδή εξωγενώς, ανοίγει ο δρόμος για την θεολογική προσέγγιση του ζητήματος. Μέσα από την προσέγγιση αυτή, η Ορθοδοξία με την αλήθεια για το ανθρώπινο πρόσωπο προσφέρει τη προοπτική για την συγκρότηση της ιδανικής κοινωνίας ανθρώπων³²⁴. Για την ριζική αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων όπως της φτώχειας, της κοινωνικής δικαιοσύνης και όλων αυτών των κοινωνικών παθογενειών που απασχολούν τον σύγχρονο άνθρωπο θα πρέπει να αναζητηθούν τα πραγματικά αίτια που τα προκαλούν. Όπως είδαμε στο σχετικό κεφάλαιο ο Μαντζαρίδης, απηχώντας την Ορθόδοξη διδασκαλία και παράδοση, παρατηρεί ότι η πραγματική αιτία του κακού, εν γένει, δεν βρίσκεται στα πράγματα, στην θεσμική οργάνωση της κοινωνίας, αλλά στο εσωτερικό κάθε ανθρώπου, στην (πεπτωκυία) φύση του. Το κακό προέρχεται από την ιδιοτέλεια, την φιλαυτία και τον ατομισμό του ανθρώπου. Για τον λόγο αυτό και η Εκκλησία δεν στρέφει την προσοχή της στην αλλαγή των εξωτερικών κοινωνικών καταστάσεων, αλλά προτάσσει την εσωτερική ανακαίνιση του ανθρώπου. Το αντίδοτο στο κακό είναι ο ανακαινισμένος άνθρωπος. Η ανακαίνιση του ανθρώπου δεν αναφέρεται σε μια ποιοτική μεταβολή, σε μια ηθική βελτίωση, αλλά σε μια οντολογική "αναμόρφωση" η οποία προϋποθέτει Θεία και

³²³ Βλ. Γ. Μαντζαρίδη (1994), *Η εμπειρική θεολογία στην οικολογία και την πολιτική*, Θεσσαλονίκη, εκδ. Πουρναράς, σ. 14.

³²⁴ «Η χρησιμοποίηση τῆς ἀληθινῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ ζωῆς γιὰ τὴ λύση τῶν διαφόρων ἀντιθέσεων στὴ θεωρία καὶ στὴν πράξη, στὸ κοινωνικὸ καὶ οικονομικὸ ἐπίπεδο, νομίζω πὼς δίνει τὴν καλύτερη λύση στὰ κοινωνικὰ προβλήματα», Βλ. : Ν. Θ. Μπουγάτσου, *Κοινωνικὴ διδασκαλία Ἑλλήνων Πατέρων*, Επτάλοφος Α.Β.Ε.Ε., Αθήνα 1988, σ. 9.

ανθρώπινη συνέργεια, πρόκειται για μία «επαναγωγή στο αρχαϊόν κάλλος»³²⁵. Στον ανακαινισμένο άνθρωπο έχει αποκατασταθεί η αδιαίρετη κοινωνία μεταξύ ανθρώπου και Θεού, μεταξύ ανθρώπου με τον συνάνθρωπό του, και έχει καταργηθεί ο φόβος του θανάτου. Η αποκατάσταση στην αδιαίρετη ενότητα, όπως τονίζει ο Γ. Μαντζαρίδης, επέρχεται με την πίστη στον Τριαδικό Θεό, όπου εντοπίζεται η υπερτέλεια κοινωνία μεταξύ των τριών Προσώπων της ίδιας φύσεως της Αγίας Τριάδος. Η κατάργηση του φόβου του θανάτου επέρχεται με την πίστη στο πρόσωπο του Ιησού Χριστού ο οποίος κατάργησε με την Ανάστασή του τον ίδιο τον θάνατο. Ο άνθρωπος που αγαπάει τον συνάνθρωπό του και δεν φοβάται τον θάνατο είναι αδύνατον να προκαλέσει κακό. Μία κοινωνία ανακαινισμένων ανθρώπων αποτελεί την ιδανική, την τέλεια κοινωνία η οποία αποτελεί συγχρόνως και «την πρόταση» του Χριστιανισμού.

Στο ίδιο κεφάλαιο εξετάσαμε τη στάση του χριστιανού απέναντι στα υλικά αγαθά και τον πλούτο. Όπως προκύπτει μέσα από το συγγραφικό έργο του Γ. Μαντζαρίδη η Εκκλησία τοποθετείται καταρχήν θετικά απέναντι στην κατοχή και την απόλαυση των υλικών αγαθών, εφόσον αυτά αποτελούν δώρα του Θεού. Σε καμία, όμως, περίπτωση δεν επιδοκιμάζει η Εκκλησία ούτε νομιμοποιεί την προσπάθεια της μάταιης ή εγωιστικής συσσώρευσής τους από τους χριστιανούς, πολύ περισσότερο όταν αυτοί μεταχειρίζονται τρόπους ηθικά επιλήψιμους για τον σκοπό αυτό. Γενικά η στάση της Εκκλησίας απέναντι στα υλικά αγαθά, εδραζόμενη πάντα στην διδασκαλία του Ιησού Χριστού, διαβαθμίστηκε από την προτροπή για ακτημοσύνη, για κοινοκτημοσύνη, κοινοχρησία, έως την διαχειριστική χρήση των αγαθών προς όφελος των συνανθρώπων μας. Κάθε Χριστιανός επιλέγει μία από τις παραπάνω καταστάσεις ανάλογα με τον βαθμό πνευματικής τελειότητας που επιζητά. Στη συνέχεια ο Μαντζαρίδης προσδιορίζει τις έννοιες του *πλούσιου* και του *φτωχού* όχι με κριτήριο τον βαθμό κατοχής υλικών αγαθών, αλλά με βάση την υποκειμενική τοποθέτηση των ανθρώπων απέναντι σ' αυτά. Πραγματικός *πλούσιος* δεν είναι αυτός που συσσωρεύει με απληστία υλικά αγαθά και χρήματα, αλλά αυτός που αρκείται στα αγαθά που έχει, είτε αυτά είναι πολλά είτε είναι λίγα. Από την άλλη πλευρά πραγματικά *φτωχός* δεν είναι μόνον αυτός που στερείται την ικανοποίηση κάποιων

³²⁵ Βλ. *Νεκρώσιμοι και επιμνημόσυνοι ακολουθίες, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 1995, σ. 23, Νεκρώσιμα Ευλογητάρια: «Ὁ πάλαι μὲν, ... εἰς τὸ καθ' ὁμοίωσιν ἐπανάγαγε, τὸ ἀρχαῖον κάλλος ἀναμορφώσασθαι».*

βασικών αναγκών, αλλά και αυτός που μένει ανικανοποίητος με όσα αγαθά και αν διαθέτει.

Τέλος, ο Μαντζαρίδης αναλύει την ηθική διάσταση του χρήματος, τονίζοντας ότι η προσκόλληση στο χρήμα εκτρέπει τον χριστιανό από την πίστη και τον οδηγεί στην ειδωλολατρεία. Η προσκόλληση στο χρήμα αντιστρατεύεται την βασική χριστιανική προτροπή της αγάπης προς τον πλησίον. Ο Χριστιανός που κυριεύθηκε από το συγκεκριμένο πάθος βλέπει την ανάγκη του συνανθρώπου του ως ένα μέσο για την μεγέθυνση του πλούτου του. Αυτή η εγωιστική διάθεση, όπως παρατηρεί ο Μαντζαρίδης, καλλιεργείται με ιδιαίτερη ένταση στις μέρες μας, με την ανάδυση ενός νέου τύπου ανθρώπου ο οποίος αναζητά την υπαρξιακή του πληρότητα μέσα από την ικανοποίηση των ατομικών υλικών αναγκών του, θεωρώντας τον συνάνθρωπό του ανταγωνιστή ή αντίπαλο στην προσπάθειά του αυτή. Με τον τρόπο αυτό σταδιακά διαβρώνεται κάθε πτυχή του κοινωνικού βίου και υπονομεύονται οι σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, αλλά και η σχέση ανθρώπου και Θεού.

Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάσαμε την κοινωνική διδασκαλία της Εκκλησίας στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον μέσα από το συγγραφικό έργο και τη δράση του Αρχιεπισκόπου Αλβανίας Αναστάσιου Γιαννουλάτου. Όπως αναφέρθηκε ήδη, η επιλογή του συγκεκριμένου Ιεράρχη έγινε με κριτήριο την παγκόσμια δράση του στην διάδοση του Ευαγγελίου. Ο Αναστάσιος βαθιά επηρεασμένος³²⁶ από την προτροπή του Ιησού Χριστού "μαθητεύσατε πάντα τα έθνη"³²⁷ θεωρεί την εποχή μας με τα μέσα που της παρέχει ο σύγχρονος τεχνολογικός πολιτισμός ως το πλήρωμα του χρόνου για την επιτέλεση αυτού του "καθήκοντος". Η οικουμενικότητα είναι για τον Αναστάσιο ο κύριος πνευματικός χώρος της Ορθοδοξίας και είναι ευθύνη των σύγχρονων κληρικών και λαϊκών Χριστιανών να διαδώσουν το σωτήριο μήνυμα του Ιησού Χριστού σε όλα τα μήκη και πλάτη της γης. Όπως χαρακτηριστικά παρατηρεί "τό Ευαγγέλιο δέν μπορεί νά μένει κτήμα όρισμένων μόνο λαών πού είχαν τό προνόμιο νά τό πρωτακούσουν"³²⁸. Στο πλαίσιο του σωτηριώδους αυτού μηνύματος

³²⁶ «Κι ένας ακόμη άνθρωπος, όταν εμπνέεται από το μήνυμα του ευαγγελίου, μπορεί να συμβάλλει καταλυτικά στη διαμόρφωση της κοινωνίας», θεωρούμε ότι η παραπάνω άποψη ισχύει στο ακέραιο στην περίπτωση του Αναστασίου, βλ. πρωτ. Βασιλείου Καλλιακμάνη, *Άνθρωπος και Κοινωνία στις Διδαχές του Αγίου Κοσμά του Αίτωλου*, στο *Σπουδή στην κατακόρυφη και όριζόντια κοινωνικότητα: Τιμητικός Τόμος στον Όμότιμο Καθηγητή Βασίλειο Γ. Γιούλτση*, εκδ. Κυριακίδη, Αθήνα 2007, σ. 326.

³²⁷ *Μτ* 28,19.

³²⁸ Βλ. Αναστασίου Γιαννουλάτου, *Τεραποστολή στα Έθνη του Χριστού*, ό.π., σ. 46.

όπως είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο σημαντικό μέρος κατέχει η κοινωνική διδασκαλία της Εκκλησίας, όχι μόνο με τις θεολογικές, αλλά και τις κοινωνικές της προεκτάσεις. Η προτροπή του Ιησού Χριστού προς τον πλούσιο νεανίσκο να διαθέσει τα χρήματα από την πώληση των υπάρχόντων του στους φτωχούς περιέχει μεγάλη «δόση» κοινωνικής ευαισθησίας, θα λέγαμε με σημερινούς όρους. Αν δεν ενδιαφερόταν ο Ιησούς για τους φτωχούς θα ζητούσε από τον πλούσιο νεανίσκο να πουλήσει απλώς τα υπάρχοντά του και να τον ακολουθήσει. Την ίδια ευαισθησία απέναντι στους φτωχούς επέδειξαν σε δύσκολες εποχές και οι μεγάλοι Οικουμενικοί Διδάσκαλοι της Εκκλησίας. Την ίδια ευαισθησία καλούμαστε να επιδείξουμε και οι σημερινοί Χριστιανοί στην σύγχρονη παγκόσμια κοινότητα ανθρώπων, όχι μόνο απέναντι στους ενδεείς και κατατρεγμένους του στενού γεωγραφικού μας περιβάλλοντος, αλλά στους απανταχού της γης συνανθρώπους μας που βρίσκονται σε ανάγκη. Μαζί με τη διάδοση του σωτηριώδους μηνύματος θα πρέπει να γίνεται και το άνοιγμα της αγκαλιάς και της καρδιάς του μιμητή του Χριστού προς όλους τους ανθρώπους ανεξαρτήτως φυλής, χώρας, θρησκείας, πολιτικών ή ιδεολογικών πεποιθήσεων. Αυτό το βλέπουμε στις μέρες μας, στο κοινωνικό έργο της Εκκλησίας, η οποία αδιακρίτως παρέχει τα δώρα της πνευματικά και υλικά στους ανθρώπους που «χτυπάνε την πόρτα της»³²⁹.

Αλλά δεν είναι μόνο η φιλανθρωπία στις πνευματικές υποχρεώσεις του σύγχρονου χριστιανού, είναι επίσης και η υπεράσπιση των αδυνάτων απέναντι στους ισχυρούς. Η κοινωνική αδικία που συντελείται παγκοσμίως μετατρέπει τον πλάο και μειλίχιο Αναστάσιο σε αυστηρό επικριτή των ισχυρών λαών και εθνών που καταδυναστεύουν άλλους λαούς απομυζώντας τον πλούτο και την ζωτικότητα τους μέσα από την εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών τους και της εργασίας. Δεν είναι δυνατόν, διαμαρτύρεται ο Αναστάσιος, πλούσια, ακόμη και χριστιανικά, έθνη να διακηρύσσουν ότι καλλιεργούν την αγάπη για τον συνάνθρωπο και την ελευθερία, ενώ την ίδια ώρα καταδικάζουν ολόκληρους λαούς στην ένδεια και τον αφανισμό. Δεν ανέχεται ούτε συγχωρεί ο δραστήριος και χαρισματικός Ιεράρχης να καταπατούνται παγκοσμίως η δικαιοσύνη, η ελευθερία, η ελπίδα, η ειρήνη, αξίες και αρχές οι οποίες αποτελούν βασικούς πυλώνες του ευαγγελικού μηνύματος του οποίου συνεχιστές είναι σύγχρονοι Χριστιανοί και υπόλογοι απέναντι στον Ιησού

³²⁹ Βλ. ενδεικτικά «*Το κοινωνικό έργο της Εκκλησίας της Ελλάδος σήμερα*» του αρχ. Αρχιμ. Τιμοθέου Άνθη, Γραμματέως Σ.Ε. Κοινωνικής Προνοίας και Εύποιας, στο <https://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/committees/welfare/welfare-0009.htm>

Χριστού για την ανόθευτη διάδοσή του στην οικουμένη. Ο Αναστάσιος διαπιστώνει ότι μία παγκόσμια κοινότητα ανθρώπων απαλλαγμένη από τα δεινά που απειλούν την ενότητά της, ακόμη και την ίδια της την ύπαρξη, όπως η απειλή ενός παγκόσμιου καταστροφικού πολέμου, ο φονταμενταλισμός, η εκμετάλλευση κ.ά. δεν μπορεί να εδραιωθεί χωρίς την συνδρομή της Ορθόδοξης Εκκλησίας, αλλά και των άλλων χριστιανικών δογμάτων ή ακόμη και των μεγάλων παραδοσιακών θρησκειών. Μπορεί και οφείλει η Ορθόδοξη Εκκλησία να συμβάλει στην διαμόρφωση του σύγχρονου κόσμου. Ο Αναστάσιος θεωρεί ότι όταν η πορεία για μία παγκόσμια κοινότητα προσδιορίζεται από παράγοντες αδιάφορους στην θρησκευτική εμπειρία τότε καταλυτικό ρόλο στην εξέλιξη του κόσμου παίζουν η σύμπτωση πολιτικών και οικονομικών συμφερόντων, η τεχνοκρατική οργάνωση των θεσμών και όχι το χάρισμα ή η έμπνευση της αγάπης³³⁰. Τα πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα όμως άλλοτε συγκλίνουν και άλλοτε αποκλίνουν οπότε δεν μπορούν να εγγυηθούν μια οικουμενική κοινότητα ανθρώπων χωρίς τα προβλήματα κοινωνικής παθογένειας που αντιμετωπίζουμε και σήμερα. Στην προοπτική αυτή ο Αναστάσιος αντιπροτείνει το χριστιανικό όραμα για μια κοινωνία ανθρώπων την οποία θα αποτελούν πρόσωπα ενός ιδιαίτερου ανθρωπολογικού είδους. Αυτό το είδος ανθρώπου που μπορεί να προέλθει και να μορφωθεί μέσα από τη μήτρα του Χριστιανικού Ευαγγελίου είναι ο αναγεννημένος ή ανακαινισμένος άνθρωπος κύριο χαρακτηριστικό του οποίου είναι η ένωσή του με τους συνανθρώπους του μέσα από μια κοινωνία αγάπης, κατά το πρότυπο της υπερτέλειας κοινωνίας μεταξύ των Προσώπων της Αγίας Τριάδος. Στο πλαίσιο αυτής της κοινωνίας ο άνθρωπος όχι μόνο ολοκληρώνεται ως ψυχοσωματική οντότητα, αλλά και κεφαλαιώνει το όραμα της εν Χριστώ λυτρώσεως, δηλαδή το τέλος του ανθρώπινου δράματος πάνω στη γη με τη νίκη στην φθορά και τον θάνατο.

Στο ίδιο κεφάλαιο είδαμε την προσέγγιση του Αναστασίου στην σχέση μεταξύ των αιτημάτων των σύγχρονων κοινωνικοπολιτικών κινημάτων και της διδασκαλίας του Χριστιανισμού σε θέματα κοινωνικής δικαιοσύνης. Τους τρεις τελευταίους αιώνες έγιναν κοινωνικές επαναστάσεις, εμφανίστηκαν κοινωνικά κινήματα και πολιτικές ιδεολογίες οι οποίες έθεσαν σκοπό της ύπαρξής τους την καταπολέμηση και εξάλειψη των αδικιών, της εκμετάλλευσης, των κοινωνικών διακρίσεων και του κοινωνικού αποκλεισμού. Ένα από τα αποτελέσματα των παραπάνω κοινωνικοπολιτικών ζυμώσεων ήταν και η περίφημη *Οικουμενική Διακήρυξη για τα*

³³⁰ Βλ. Αναστάσιου Γιαννουλάτου, *Ιεραποστολή στά ίχνη τοῦ Χριστοῦ*, ό.π. σ. 30.

Ανθρώπινα Δικαιώματα, στις 10 Δεκεμβρίου 1948³³¹. Ο Αναστάσιος χωρίς να παραγνωρίζει την συμβολή των κινημάτων αυτών για έναν καλύτερο κόσμο, παρατηρεί ωστόσο ότι τα κύρια αιτήματά τους αντλήθηκαν κατά το μεγαλύτερο μέρος τους από τον πνευματικό θησαυρό των διαχρονικών χριστιανικών αρχών και αξιών. Η παράμετρος αυτή, θεωρεί ο Αναστάσιος, αποκτά ιδιαίτερο ενδιαφέρον όταν τα ίδια αυτά κινήματα και οι πολιτικές ιδεολογίες που εμπνεύστηκαν τα αιτήματά τους από τον χριστιανισμό στη συνέχεια στρέφονται εναντίον του προσπαθώντας να τον αποδομήσουν και να τον ωθήσουν στο περιθώριο του ιστορικού γίνεσθαι λόγω του υπερβατικού του χαρακτήρα. Τα αιτήματα αυτά όμως, όπως και οι έννοιες του πλούτου, της ακτημοσύνης και της φτώχειας, της (κοινωνικής) δικαιοσύνης και της καταπίεσης των αδυνάτων από τους ισχυρούς αν θεωρηθούν έξω από την συνάφεια της χριστιανικής διδασκαλίας χάνουν την δυναμική ή το ουσιαστικό τους νόημα και καταλήγουν ξηρά συνθήματα κενά περιεχομένου. Για ποιο λόγο δηλαδή κάποιος να πουλήσει τα υπάρχοντά του να μοιράσει τα χρήματα στους φτωχούς και να ζήσει μια απλή ζωή χωρίς να επιζητά κάτι ανώτερο από τον προηγούμενό του βίο; Ή τι θα σταματήσει ή θα συγκρατήσει έναν άπληστο ισχυρό πλούσιο να ικανοποιεί τις επιθυμίες του σε βάρος των συνανθρώπων του, αν δεν πιστεύει σε καμία μορφή αποκατάστασης της κοινωνικής δικαιοσύνης; Ο Αναστάσιος θεωρεί την ιστορική αυτή εξέλιξη, δηλαδή την αποψίλωση των αιτημάτων από τον υπερβατικό τους χαρακτήρα, υποβάθμιση της «παγκόσμιας σκέψης» και την αποδίδει στον «εγωκεντρικό ανθρωποκεντρισμό» ο οποίος απορρίπτει τις υπερβατικές αξίες που θεμελιώνουν την Ορθόδοξη θρησκευτική παράδοση αλλά, σε έναν βαθμό, και την παράδοση των άλλων μεγάλων θρησκευτικών παραδόσεων. Το κεφάλαιο αυτό ολοκληρώθηκε με την πολύ συνοπτική παρουσίαση της κοινωνικής και ιεραποστολικής δράσης του Αναστασίου οι οποίες συμπλήρωσαν και σφράγισαν το συγγραφικό του έργο. Την δεκαετία 1981-1990 ο Αναστάσιος ανέπτυξε αξιολογή ιεραποστολική δράση στην Ανατολική Αφρική, όπου παράλληλα με το ιεραποστολικό του έργο προσέφερε και σημαντικό κοινωνικό. Την ίδια περίοδο εξέδιδε και το περιοδικό «Πάντα τα έθνη» με το οποίο φιλοδοξούσε να εδραιώσει

³³¹ Βλ. Την *Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα* του ΟΗΕ, στο <https://unric.org/el/%CE%BF%CE%B9%CE%BA%CE%BF%CF%85%CE%BC%CE%B5%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%B7-%CE%B4%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%B7%CF%81%CF%85%CE%BE%CE%B7-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%B1-%CE%B1%CE%BD%CE%B8%CF%81%CF%89%CF%80%CE%B9-2/>

στην κοινή συνείδηση την ιεραποστολική ιδέα και να προωθήσει την οικουμενική διάσταση της Ορθοδοξίας. Επιπλέον, συνέβαλε μέσα από τον θεσμικό ρόλο που είχε στο Παγκόσμιο Συμβούλιο Εκκλησιών (ΠΣΕ) στον διάλογο μεταξύ της Ορθοδοξίας και των άλλων χριστιανικών κοινοτήτων και θρησκευτικών παραδόσεων³³².

Στο τέταρτο κεφάλαιο εξετάσαμε την στάση της Ορθόδοξης Εκκλησίας απέναντι στα μεγάλα ζητήματα κοινωνικής δικαιοσύνης που απειλούν την ενότητα της παγκόσμιας κοινότητας και αμαυρώνουν τα τεράστια επιτεύγματα του σύγχρονου τεχνολογικού πολιτισμού όπως αυτή εκφράστηκε μέσα από την Αγία και Μεγάλη Σύνοδο της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Κρήτη το 2016. Μεταξύ των ζητημάτων που απασχόλησαν τα μέλη της Συνόδου στο σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, ήταν και τα μεγάλα κοινωνικά προβλήματα που απασχολούν την παγκόσμια κοινότητα και τα οποία έχουν σχέση με την θεματολογία της παρούσας διπλωματικής εργασίας. Μέσω της Αγίας Συνόδου, η Ορθόδοξη Εκκλησία αναγνωρίζει ότι οι συνθήκες που επικρατούν παγκοσμίως επιβάλλουν την παρουσία της στο προσκήνιο των διεθνών εξελίξεων και του κοινωνικού γίνεσθαι. Δεν είναι δυνατόν ένας θεσμός που έχει προικίσει και εμπνεύσει την ανθρωπότητα με υψηλές πνευματικές αρχές, ιδανικά και αξίες να μένει στο περιθώριο και να αδιαφορεί για τα δεινά που ταλαιπωρούν τον σύγχρονο άνθρωπο. Δεν μπορεί να σιωπά ή να μένει αδρανής μπροστά στην κοινωνική ανισότητα, στην εκμετάλλευση, στην καταστροφή του περιβάλλοντος, στους πολέμους, στην απληστία, στην βία όταν όλη η διδασκαλία της στηρίζεται στους λόγους και στις πράξεις του Ιησού Χριστού, του ηλίου της δικαιοσύνης³³³, του άρχοντα της ειρήνης³³⁴, του δημιουργού σύμπαντος κόσμου³³⁵ που δεν είχε «ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ»³³⁶. Αν η Εκκλησία περιορίζεται στο χώρο της

³³²Βλ. ενδεικτικά, Ορθόδοξος Αυτοκέφαλος Εκκλησία της Αλβανίας, στο <https://orthodoxalbania.org/2020/el/2006/01/01/wcc-27-02-2006/>: «Κατά την 9η Γενική Συνέλευση του ΠΣΕ το 2006 στο Πόρτο Αλέγκρε της Βραζιλίας ο Αναστάσιος εξελέγη ομόφωνα Πρόεδρος του Συμβουλίου. Μεταξύ άλλων θεμάτων, απασχόλησαν την Γενική Συνέλευση η οικονομική δικαιοσύνη παγκοσμίως, η υπέρβαση της φτώχειας κ.ά. Ο ίδιος ήταν κύριος ομιλητής και Συντονιστής της συνδεδερίασεως με θέμα «Θρησκευτική πολλαπλότητα: που άλλοι την εγκολπώνονται και οι άλλοι την φοβούνται»».

³³³ Καταβασία ε΄ Ωδής Κανόνος Πάσχα: «Ὁρθρίσωμεν ὄρθρου βαθέος, καὶ ἀντὶ μύρου τόν ὕμνον προσοίσομεν τῷ Δεσπότη, καὶ Χριστὸν ὀψόμεθα, δικαιοσύνης ἥλιον, πᾶσι ζωὴν ἀνατέλλοντα», βλ. *Πεντηκοστάριο, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα, σ. 19*.

³³⁴ Βλ. *Ησ.* 9,6: «παιδίον ἐγενήθη ἡμῖν, ... Θεὸς ἰσχυρὸς, ἐξουσιαστής, ἄρχων εἰρήνης, πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος· ἐγὼ γὰρ ἄξω εἰρήνην ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας, εἰρήνην καὶ ὑγίειαν αὐτῶ».

³³⁵ Βλ. *Ιω* 1,3: «πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν, ὃ γέγονεν».

³³⁶ Βλ. *Ακ* 9,58: «καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσιν καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσεις, ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ».

άυλης πνευματικότητας και ασχολείται αποκλειστικά με τα ζητήματα του «μέλλοντος αιώνας» τότε καταργεί τον ρόλο της και την αποστολή της που είναι η διάδοση του Ευαγγελίου στην Οικουμένη κατά τον λόγο του Ιησού «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, ... διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν»³³⁷ Με βάση τα παραπάνω η Ορθόδοξη Εκκλησία, μέσω της Συνόδου, αναγνωρίζει την ευθύνη της στην επικράτηση «της ειρήνης, της δικαιοσύνης, της ελευθερίας, της αδελφότητας και της αγάπης μεταξύ των λαών, και [στην] ἄρσιν των φυλετικών και λοιπών διακρίσεων»³³⁸ στον σύγχρονο κόσμο. Συνοψίζοντας τις κύριες θέσεις της ως προς τα αίτια που προκαλούν τα δεινά του ανθρώπου καταλήγουμε στην θέση ότι όλα τα προβλήματα που ταλαιπωρούν τον σύγχρονο άνθρωπο οφείλονται στην υποβάθμιση «της αξίας του ανθρώπινου προσώπου». Η έκπτωση του «ανθρώπινου προσώπου» σε απλή βιολογική ή, ακόμη χειρότερα, σε καταναλωτική μονάδα, καθώς και η «ίσοπεδωτική και ἀπρόσωπη ὁμογενοποίηση» ἀνθρώπων καὶ λαῶν η οποία «προωθείται με ποικίλους τρόπους» αποβαίνει σε βάρος των πνευματικών αξιών του ανθρώπου, εν γένει. Αν όμως δεν υπάρχουν πνευματικές αξίες, και μάλιστα αξίες όπως αυτές που συναντά κάποιος στην Ορθόδοξη χριστιανική παράδοση που να δίνουν νόημα στην παρούσα ζωή και να διανοίγουν ορίζοντες σε μία μέλλουσα και αιώνια, τότε ο μόνος τρόπος για να επιβεβαιώσει την ύπαρξή του ο άνθρωπος είναι η πρόσκαιρη ηδονή που του προσφέρει η κατανάλωση των υλικών αγαθών³³⁹. Η πρόσκαιρη όμως αυτή απόλαυση δεν είναι ικανή να καλύψει ή να υποκαταστήσει στον ελάχιστο βαθμό το πνευματικό κενό που νιώθει ο άνθρωπος, «οὐκ ἐπ' ἄρτω μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ»³⁴⁰. Η απόρριψη του υπερβατικού στοιχείου από την ανθρώπινη ύπαρξη υποβιβάζει τον άνθρωπο στην κατώτατη βαθμίδα των ἐμβίων ὄντων και του κλείνει τον δρόμο προς το «καθ'ομοίωσιν».

Η Σύνοδος δηλώνει ότι «ἡ πρόοδος τοῦ ἀνθρώπινου γένους δὲν συνδέεται μόνο με τὴν ἀνάπτυξη τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου ἢ με τὴν πρόοδο τῆς οἰκονομίας εἰς βάρος τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν»³⁴¹. Τα μέλη της Συνόδου απευθυνόμενα στους νέους, οι

³³⁷ *Μτ* 28,19-20

³³⁸ Βλ. την Απόφαση της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου της Ορθοδόξου Εκκλησίας (2016), με τίτλο: «*Ι. Η Αποστολή της Ορθοδόξου Εκκλησίας εις τον σύγχρονον κόσμο*», ὁ.π.

³³⁹ *Α΄ Κορ* 15,32: «Φάγωμεν καὶ πίωμεν, αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν».

³⁴⁰ *Μτ* 4,4.

³⁴¹ Βλ. *Μήνυμα* τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλης Συνόδου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, στο https://holycouncil.org/message_el.

οποίοι είναι το μέλλον της ανθρωπότητας και επιπλέον «άναζητοῦν πληρότητα ζωῆς γεμάτη ἐλευθερία, δικαιοσύνη, δημιουργία ἀλλά καί ἀγάπη», τονίζουν ὅτι ἡ Ορθόδοξη Ἐκκλησία «τούς καλεῖ νά συνδεθοῦν συνειδητά μέ τήν Ἐκκλησία Ἐκείνου πού εἶναι ἡ Ἀλήθεια καί ἡ Ζωή»³⁴².

Την Σύνοδο ἀπασχόλησε καί ἡ ἐννοια τῆς *ἐλευθερίας* τὴν ὁποία συσχέτισε με τὴν ἐννοια τῆς *ευθύνης* τῶν ἐπιλογῶν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐχει τὴν κύρια ευθύνη ὁ ἀνθρώπος γιὰ τὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο μεταχειρίζεται τὴν *ἐλευθερία* τοῦ ἡ, με θεολογικούς ὀρους, τὸ *αυτεξούσιό* του. Οἱ συνέπειες τῆς κακῆς χρήσης τῆς ἐλευθερίας, τονίζει ἡ Σύνοδος, εἶναι «αἰ ἐπικρατοῦσαι σήμερον ἐν τῇ ζωῇ ἀτέλειαι καί ἐλλείψεις, ὡς ἡ ἐκκοσμίκευσις, ἡ βία, ... ἡ κοινωνικὴ ἀνισότης, ..., ἡ οἰκονομικὴ ἀθλιότης, ἡ ἄνισος κατανομή ἢ καί ἡ παντελῆς στέρησις τῶν ἀπολύτως ἀναγκαίων πρὸς τὸ ζῆν ἀγαθῶν, ἢ πεῖνα τῶν ὑποσιτιζομένων ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων, ...» καταστάσεις οἱ ὁποῖες «ὕφαινον τὸ ἀπέραντον ἄγχος τῆς ἀγωνιῶδους συγχρόνου ἀνθρωπότητος»³⁴³. Στὸ ἴδιο κεφάλαιο εἶδαμε ἀκόμη τὴν θέση τῆς Συνόδου, καὶ κατ' ἐπέκταση τῆς Ορθόδοξης Ἐκκλησίας, ἀπέναντι στους συνανθρώπους μας ποὺ βρίσκονται σε ἀνάγκη, ἀνεξαρτήτως φυλῆς, θρησκείας, ἐθνικότητας, κοινωνικῆς θέσης καὶ ηλικίας. Ἐπισημαίνεται ὅτι ἡ Ἐκκλησία μεριμνᾷ ἐμπράκτως, δηλαδὴ με πρωτοβουλίες καὶ πράξεις, κυρίως μέσα ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ τῆς ἔργο γιὰ τὴν ἀνακούφιση τῶν ἀνθρώπων ἢ ολόκληρων κοινωνικῶν ομάδων ποὺ βρίσκονται στὸ περιθώριο τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἡ Ορθόδοξη Ἐκκλησία μεριμνᾷ «διὰ πάντας τούς ἀνθρώπους χρήζοντας βοήθειας, τούς πεινῶντας, τούς ἀπόρους, ... τούς ἀστέγους, τὰ ὀρφανά, τὰ θύματα τῶν καταστροφῶν καί τῶν πολεμικῶν συγκρούσεων, τῆς ἐμπορίας ἀνθρώπων καί τῶν συγχρόνων μορφῶν δουλείας»³⁴⁴. Ἡ βοήθεια πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ποὺ βρίσκονται σε ἀνάγκη εἶναι ἀδιάκριτη. Οποιαδήποτε διάκριση με βάση βιολογικά ἢ κοινωνικά χαρακτηριστικά τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία θὰ ἐρχόταν σε ἀντίθεση με τὸν λόγο τοῦ Χριστοῦ ποὺ εἶπε «Ἄμην λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου [τῶν γυμνῶν, τῶν πεινασμένων, τῶν φυλακισμένων, τῶν ἀρρώστων, τῶν ἀστέγων] τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε»³⁴⁵.

³⁴² Βλ. *Μήνυμα τῆς Ἁγίας καὶ Μεγάλῃς Συνόδου τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, ὁ.π.

³⁴³ Βλ. Ἁγία καὶ Μεγάλῃ Σύνοδος, *Ἀποφασίς: Ἡ ἀποστολὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν τῷ συγχρόνῳ κόσμῳ*, στὸ <https://holycouncil.org/preconciliar-mission-el>

³⁴⁴ Βλ. *Ἡ ἀποστολὴ τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας ἐν τῷ συγχρόνῳ κόσμῳ*, ὁ.π.

³⁴⁵ *Μτ* 25,40

Τέλος, η Σύνοδος συνδέει τον σύγχρονο καταναλωτικό τρόπο ζωής πάνω στον οποίο βασίζεται το παγκόσμιο οικονομικό καπιταλιστικό σύστημα με την σταδιακή εξαφάνιση των πολιτισμικών παραδόσεων των λαών και την συρρίκνωση των πνευματικών καταβολών τους. Η πολιτισμική διαφορετικότητα, οι παραδοσιακές ηθικές αξίες και πολύ περισσότερο η πνευματικότητα της χριστιανικής ζωής γίνονται εμπόδιο στην περαιτέρω εξέλιξη του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού διότι έρχονται σε πλήρη αντίθεση με την προωθούμενη αντίληψη ότι η ευτυχία περνάει μέσα από την ικανοποίηση των επιθυμιών του ανθρώπου και τα υλικά αγαθά.

Ολοκληρώνοντας τον επίλογο της εργασίας αυτής θα λέγαμε συμπερασματικά ότι οι παραβολές, οι λόγοι και οι ενέργειες του Ιησού Χριστού που αποτελούν την βάση για την ανάπτυξη της κοινωνικής διδασκαλίας της Εκκλησίας στο πέρασμα των αιώνων περιέχουν αλήθειες οι οποίες ισχύουν σήμερα στον ίδιο βαθμό που ίσχυαν την εποχή που ειπώθηκαν. Οι αναφορές του Ιησού στον πλούτο, την φτώχεια, την ακτημοσύνη, την αμεριμνησία, την εμπιστοσύνη στον Θεό όχι μόνο μας φωτίζουν τον δρόμο προς την Βασιλεία των Ουρανών αλλά μας εξασφαλίζουν και έναν βίο ήρεμο, απαλλαγμένο από την αγώνια και το άγχος που χαρακτηρίζει τον σύγχρονο άνθρωπο. Από την άλλη, η απληστία και η αυτοθέωση καθιστούν τον άνθρωπο δέσμιος στη γη ανίκανο να χρησιμοποιήσει σωστά τα κατ' εικόνα Θεού χαρακτηριστικά του ώστε να φτάσει στο καθ'ομοίωσιν. Ήταν, είναι και θα είναι σχεδόν αδύνατο για τον πλούσιο να κερδίσει την Βασιλεία των Ουρανών. Δεν μπορεί να υπηρετεί κάποιος και το χρήμα και τον Θεό. Αυτό που ειπώθηκε πριν από δύο χιλιάδες χρόνια ισχύει και σήμερα. Το κυνήγι του χρήματος και των απολαύσεων δεν αφήνουν τον άνθρωπο να καλλιεργήσει τις ευαγγελικές αρετές της αγάπης, της πραότητας, της αδελφοσύνης, της ελπίδας, της ταπεινοφροσύνης. Το χρήμα και ο πλούτος οδηγούν στην υπερηφάνια, στην αποστασία, στην αναλγησία, στην απιστία, στην αυτοθέωση και τέλος στην απώλεια του ανθρώπου. Η σχέση του ανθρώπου με το χρήμα προσδιορίζει την σχέση του ανθρώπου με τον Θεό, όταν κάποιος πλησιάζει το ένα απομακρύνεται από το άλλο. Από την άλλη, αν κάποιος πιστεύει ότι ένας φτωχός κερδίζει αυτόματα την Βασιλεία των Ουρανών θα πρέπει να έχει υπόψη του ότι η φτώχεια, η ακτημοσύνη, η αμεριμνησία αποτελούν αναγκαίες αλλά όχι επαρκείς συνθήκες για την σωτηρία του ανθρώπου. Ο φτωχός που απελπίζεται από τις δύσκολες συνθήκες της ζωής του και επιρρίπτει στον Θεό την ευθύνη της κατάστασής του δεν διαφέρει και πολύ από τον πλούσιο που εμπιστεύεται τα πλούτη

του και αδιαφορεί για οτιδήποτε συμβαίνει γύρω του. Όπως είδαμε στην παρούσα εργασία η πνευματική τελειότητα καλλιεργείται σε καταστάσεις που ο σύγχρονος άνθρωπος με κάθε δύναμη απεύχεται να τις βιώσει. Οι χριστιανικές αρετές θεωρούνται από τον σημερινό άνθρωπο ασυμβίβαστες με τις πολιτισμικές αξίες που προωθούνται παγκοσμίως από τα σύγχρονα κοινωνικοοικονομικά συστήματα. Η ταπεινοφροσύνη, η αγάπη, η ακτημοσύνη, η αμεριμνησία, η εμπιστοσύνη στον Θεό, η ελεημοσύνη που αποτελούν τα θεμέλια της πνευματικής τελειότητας δεν έχουν καμία σχέση με το κυνήγι του πλούτου και των απολαύσεων, της δόξας, της καλοζωίας, του εγωισμού, της κενοδοξίας. Τα τελευταία όμως είναι αυτά που δημιουργούν και αναπαράγουν τα μεγάλα κοινωνικά προβλήματα που αντιμετωπίζει η ανθρωπότητα. Είναι μεγάλη η ευθύνη της Εκκλησίας να διαδώσει το μήνυμα του Ευαγγελίου σε όλα τα μέρη της γης και να αναδείξει την λυτρωτική αξία των χριστιανικών αρετών προκειμένου να σωθεί ο άνθρωπος από την αγωνία, την απόγνωση και τον πνευματικό θάνατο που τον οδηγεί ο σημερινός τρόπος ζωής. «Τό «Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη» εἶναι μιά ἐντολή σαφής γιά κάθε ἐκκλησιαστική κοινότητα. Πολύ περισσότερο γι' αὐτές πού φυλάσσουν ἀκέραιο τὸν θησαυρό τῆς πίστεως»³⁴⁶.

³⁴⁶ Αναστασίου Αρχ. Τιράνων και πάσης Αλβανίας, *Ἔως ἐσχάτου τῆς γῆς*, Αποστολική Διακονία, Αθήνα 2017, σ. 169.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αγία και Μεγάλη Σύνοδος της Ορθοδόξου Εκκλησίας (2016), *Τα επίσημα κείμενα της Αγίας και Μεγάλης Συνόδου: Εγκύκλιος, Μήνυμα και Αποφάσεις*, στο https://www.holycouncil.org/official-documents_el (πρόσβ. 10/2/2022).
- Αναστάσιος, Αρχ. Τιράνων και πάσης Αλβανίας (2005). *Παγκοσμιότητα και Ορθοδοξία*. Αθήνα: Ακρίτας.
- Αναστάσιος, Αρχ. Τιράνων και πάσης Αλβανίας (2009). *Ιεραποστολή στα ίχνη του Χριστού*. Αθήνα: Αποστολική Διακονία.
- Αναστάσιος, Αρχ. Τιράνων και πάσης Αλβανίας (2014). *Θεία μηνύματα: πίστη και ζωή*. Τίρανα: Ορθόδοξη Αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αλβανίας.
- Αναστάσιος, Αρχ. Τιράνων και πάσης Αλβανίας (2017). *Έως εσχάτου τῆς γῆς*. Αθήνα: Αποστολική Διακονία.
- Αραμπατζής, Χ. (2014). *Θέματα Εκκλησιαστικής Γραμματολογίας και πατερικής ερμηνευτικής*. Θεσσαλονίκη: Ostracon.
- Ατματζίδης, Γ. Χ. (2014). *Θεολογία της Καινῆς Διαθήκης* (Τόμ. ΙΙΙ). Θεσσαλονίκη: Ostracon.
- Βαρθολομαίος, Οικουμενικός Πατριάρχης, Εφημ. "Τὸ Βῆμα", Κυριακή 4 Νοεμβρίου 2001, στο Τρίτος Μ. (2007). *Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος: Ὁ Ἱεράρχης τῆς αὐτοθυσίας καὶ τῆς βαλκανικῆς συναδέλφωσης*. Ιωάννινα: Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων.
- Βασίλειος, αρχιεπ. Καισαρείας, *«Πρὸς τοὺς πλουτοῦντας»*, στο Μέγας Βασίλειος, Καισαρείας. Basilius Caesariensis, (PG 29-32), <https://tinyurl.com/y8x93r6p> (πρόσβ. 25/3/2022).
- Γιούλτσης, Τ. Β. (2005). *Η "άλλη" θέαση του κοινωνικού*. Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναράς.
- Γρηγόριος, αρχιεπ. Νύσσης, *«Περὶ ἐμπορίας»*, PG 46, σελ. 453 – 469, καὶ *«Ἐφ' ὅσον ἐνὶ τούτων ἐποιήσατε ἐμοὶ ἐποιήσατε»*, PG 46, σσ. 472 – 489 στο Κλειδί Πατρολογίας Migne, Τόμος 46ος (PG 46), <https://tinyurl.com/yb35p4wu> (πρόσβ. 25/3/2022).
- Γουέαρ, Κ. (1997). *Η μοναστική ζωή ως μυστήριο αγάπης*, μετάφρ. Ιερομ. Σωφρονίου Μιχαηλίδη, στο *Ορθόδοξος Μοναχισμός*, επιμ. Σταύρου Φωτίου. Αθήνα: Αρμός.
- Christlich Demokratische Union (CDU): *About*, στο <https://archiv.cdu.de/artikel/overview> .

- Davie, G. (2010). *Κοινωνιολογία της Θρησκείας*, (επιμ.) Ν. Παπαγεωργίου. Αθήνα: Κριτική.
- Δεληκοστόπουλος, Α. (2005). *Αρχιεπίσκοπος Τυράνων και Πάσης Αλβανίας: Ό ποιμένας του στοχασμού, τής δημιουργίας και τής ειρήνης*. Αθήνα:Επτάλοφος.
- Ζήση, Πρωτ. Θ. (1998). *Μοναχισμός:μορφές και θέματα*. Θεσσαλονίκη: Βρυέννιος.
- Ισαάκ Σύρου (1995). *Ασκητικά*. Θεσσαλονίκη:Ρηγόπουλος.
- Ιωάννου Σινάιτου (1994). *Κλίμαξ*. Αττική: Ιερά Μονή Παρακλήτου.
- Καλλιακμάνης, Ι. Πρωτ. Β. (2000). *Έθελοντισμός και κοινωνική εθύνη*. Θεσσαλονίκη:Μυγδονία.
- Καλλιακμάνης, Ι. Πρωτ. Β. (2004). Γεώργιος Ιωσήφ Μαντζαρίδης. Στο *Θεολογία και κόσμος σε διάλογο: Τιμητικός Τόμος στον Καθηγητή Γεώργιο Ι. Μαντζαρίδη*. Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναρά.
- Καλλιακμάνης, Ι. Πρωτ. Β. (2005). *Ό έκκλησιολογικός χαρακτήρας τής ποιμαντικής:Λεντίφ ζωννύμενοι II* . Θεσσαλονίκη:Μυγδονία
- Καλλιακμάνης, Ι. Πρωτ. Β. (2007). *Εκκλησία-Κράτος-Κοινωνία*. Στο Κ. Ζορμπά (επιμ.), *Πολιτική και Θρησκείες* (σ. 87). Αθήνα: Παπαζήση.
- Καλλιακμάνης, Ι. Πρωτ. Β. (2007). *Άνθρωπος και Κοινωνία στις Διδαχές του άγιου Κοσμά του Αίτωλου, στο Σπουδή στήν κατακόρυφη και όριζόντια κοινωνικότητα:Τιμητικός Τόμος στον Όμότιμο Καθηγητή Βασίλειο Γ. Γιούλτση*. Αθήνα:Αφοί Κυριακίδη
- Καλλιακμάνης, Ι. Πρωτ. Β. (2013). *Ποιμαντική και Εκκλησιολογία*. Θεσσαλονίκη: Μυγδονία.
- Κούκουρα, Α. Δ. (2014). *Η μαρτυρία της Ορθόδοξης Εκκλησίας στην Οικουμενική κίνηση. Επικοινωνιακή προσέγγιση*. Πολιτισμός και Έρευνα (3). <https://doi.org/10.26262/culres.v3i0.4318> (προσβ. 27-3-2022).
- Κύριλλος, επίσκ. Αλεξανδρείας, *Εις το κατά Λουκάν Ευαγγέλιον*, στο Χρυσοστόμου Σταμούλη (2012), *Θεοτόκος: Η χώρα του αχωρήτου*, <https://tinyurl.com/yb3924yg> (προσβ. 15-2-2022).
- Κωτσιόπουλος, Κ. (1998). *Ορθοδοξία και Ευρώπη*. Θεσσαλονίκη: Ελληνικό Κολλέγιο Θεσσαλονίκης

- Κωτσιόπουλος, Κ. (2017). *Οικονομία, πολιτισμός & καπιταλιστική κρίση*, στο Βάντσος, Μ., Γιάγκου, Θ., Γκαβαρδίνας, Γ., Πρωτ. Γκίκας, Α., Κωτσιόπουλος, Κ., Νικολακάκης, Δ., *Θεολογία & σύγχρονος κόσμος*. Θεσσαλονίκη: Μυθδονία.
- Μαντζαρίδης, Ι. Γ. (1994). *Η εμπειρική θεολογία στην οικολογία και την πολιτική*. Θεσσαλονίκη: Πουρναράς.
- Μαντζαρίδης, Ι. Γ. (1997). *Πρόσωπο και Θεσμοί*. Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναράς
- Μαντζαρίδης, Ι. Γ. (2001). *Παγκοσμιοποίηση και Πασκοσμιότητα: Χίμαιρα και Αλήθεια*. Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναράς.
- Μαντζαρίδης, Ι. Γ. (2010). *Κοινωνιολογία του Χριστιανισμού*. Θεσσαλονίκη: Π. Πουρναρά.
- Μαντζαρίδης, Ι.Γ. (2014). *Καινοτομία και παράδοση*. Άγιον Όρος: Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου.
- Μαντζαρίδης, Ι. Γ. (2015). *Χριστιανική Ηθική* (Τόμ. Ι). Άγιον Όρος: Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου.
- Μαντζαρίδης, Ι. Γ. (2015). *Χριστιανική Ηθική* (Τόμ. ΙΙ). Άγιον Όρος: Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου.
- Μαρτζέλος, Γ. (2006). *Ορθοδοξία και διαθρησκευτικός διάλογος*. Ανάκτηση 27/3/2022, από <http://hdl.handle.net/11728/7491>.
- Μπουγάτσος, Ν. Θ. (1988). *Κοινωνική διδασκαλία Ελλήνων Πατέρων: κείμενα*. Τόμ. Α'. Αθήνα: Επτάλοφος Α.Β.Ε.Ε.
- Παναγιωτόπουλος, Π. (2022). *Το νόημα της Νηστείας (Ματθ. 6, 14-21)*. Ανάκτηση 20-3-2022, από Πεμπτούσια: <https://www.pemptousia.gr/2022/03/to-noima-tis-nistias-matth-6-14-21/>.
- Παπαγεωργίου, Ν. (2017). *Εκκοσμίκευση και φύλο στην Ελλάδα: οι «αντιστάσεις» της Ορθόδοξης Εκκλησίας*. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 148, 105–122. <https://doi.org/10.12681/grsr.14784>.
- Παπατόλιος, Α. (2020). *Ιεραποστολή και Εκκοσμίκευση*, στο «Κόσμος» επιστ. περιοδικό Γμ. Ποιμαντικής και Κοινωνικής Θεολογίας. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, στο https://www.academia.edu/48957204/Mission_and_Secularisation?email_work_card=view-paper

- Πέτρου, Σ. Ι. (2013). *Κοινωνική Θεωρία και Σύγχρονος Πολιτισμός*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Το Μέγα Γερροντικόν, τ.Β' (1995). Θεσσαλονίκη: Ιερών Ησυχαστήριον "Το Γενέσιον της Θεοτόκου".
- Τρίτος Μ. (2007). *Αρχιεπίσκοπος Αναστάσιος: Ο Τεράρχης τῆς αὐτοθυσίας καὶ τῆς βαλκανικῆς συναδέλφωσης*. Ιωάννινα: Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Ιωαννίνων.
- Τσιρέβελου, Ν. (2015). *Θεολογική θεμελίωση της Ορθόδοξης μαρτυρίας: Σπουδή στο έργο του Αρχιεπισκόπου Αλβανίας Αναστασίου*. Θεσσαλονίκη: Ostracon.
- Τσιρώνης, Ν. Χ. (2013). *Άνθρωπος και Κοινωνία: Συμβολή στο διάλογο Θεολογίας και Κοινωνικής Θεωρίας*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Τσιρώνης, Ν. Χ. (2018). *Θρησκεία και Κοινωνία στη Δεύτερη Νεωτερικότητα: Λόγοι, διάλογοι & αντίλογοι στο έργο του Ul. Beck*. Θεσσαλονίκη: Μπαρμπουνάκης.
- Τσιρώνης, Ν. Χ. (2013). *Ο Καταναλωτισμός στη Σύγχρονη Κοινωνική Θεωρία: Τομές στο έργο του Z. Bauman*. Θεσσαλονίκη: Μπαρμπουνάκης.
- Τσομπανίδη, Χ. Ν. (2018). *Η εκκλησιολογική πρόκληση μετά την Αγία και Μεγάλη Σύνοδο της Ορθόδοξου Εκκλησίας*. Θεσσαλονίκη: Ostracon.
- Υφαντής, Π. (2010). *Κλήση, Πορεία, Μετοχή: Η πνευματική οντολογία της χριστιανικής αγιότητας*. Θεσσαλονίκη: Αρμός.
- Φιλοκαλία των ιερών Νηπτικών συνερανοσθείσα παρά των αγίων και θεοφόρων πατέρων (1982), τ. Α'. Αθήνα: Αστήρ.
- Φωτίου, Σ. (1997). *Έσοπτρα ακηλίδωτα, στο Ορθόδοξος Μοναχισμός*, επιμ. Σταύρου Φωτίου. Αθήνα: Αρμός.